

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1946**

50 öre

kostar det att få fotografera på Skansen hela året. Där har Ni så många tacksamma motiv av de mest skilda slag samlade, som på ingen annan plats. Lös ett tillståndskort.

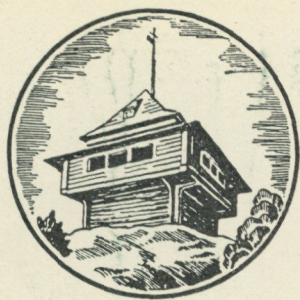
Titta in till oss, om Ni vill på ett ställe kunna köpa

”allt fotografiskt”

EDV. NERLIEN A.-B.

KUNGSGATAN 19

STOCKHOLM

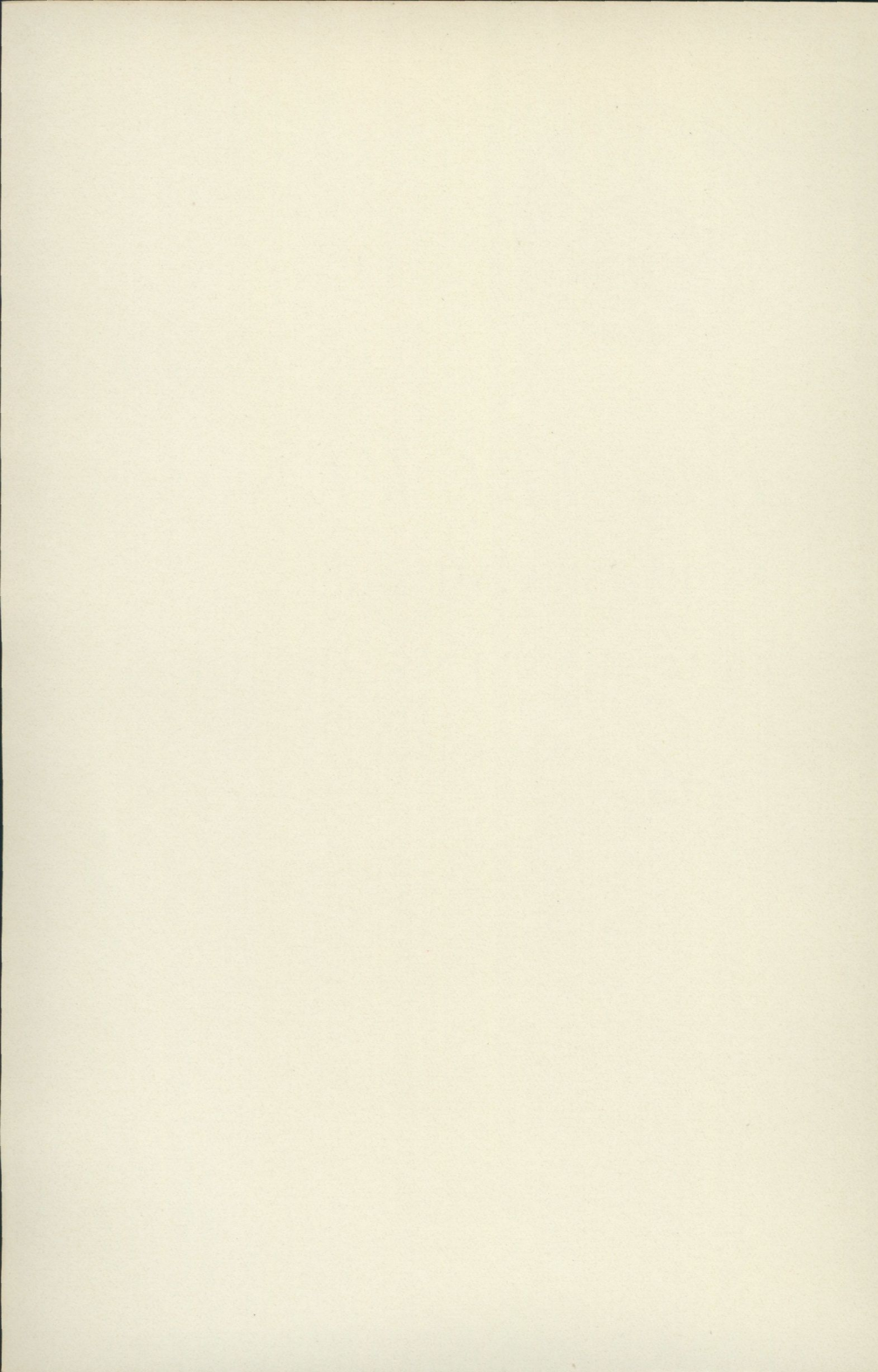

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1946

H. K. H. PRINS CARL

Ordförande i Samfundet
Nordiska Museets Vänner
allt sedan dess stiftande
tillägnas

på 85-årsdagen den 27 februari 1946

denna årgång av Fataburen
med vördnad och tacksamhet

av

NORDISKA MUSEET

och

NORDISKA MUSEETS VÄNNER

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM GÖSTA BERG SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Krönfigur från stavkyrka i Vossestrand, Hordaland, Norge. Skulpturen är i uppsatsen "Djevelen fra Vossestrand" (sid. 153 o. följ.) föremål för en närmare undersökning av konservator Reidar Kjellberg, Norsk folkemuseum, Oslo. Nordiska museet 16,629 c. Foto Märta Claréus.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1946
Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr*

INNEHÅLL

ANDREAS LINDBLOM, Den syttende mai 1945	7
ARNULF ÖVERLAND, Tale på Skansen 17. mai 1945	14
GÖRAN AXEL-NILSSON, Lövsåtra	23
MATS REHNBERG, Sparbössor	49
TH. ARWIDSSON, Skansen blommor	67
HILKKA VILPPULA, Finsk ost	83
HERIBERT SEITZ, De försvunna värjorna	93
ERNFRID JÄFVERT, Ett ålderdomligt skomakeriredskap	111
JOHN GRANLUND, Syn och sanning hos Olaus Magnus	119
GUNNAR GRANBERG, Sägernas svenska kungar	133
K. ROB. V. WIKMAN, Hednisk och katolsk övertro	147
REIDAR KJELLBERG, Djevelen fra Vossestrand	153
RUNE NORBERG, Eddan i konstnärskalejdoskop	167
ARVID BECKSTRÖM, Emil Sjögren, Heidenstam och Strindberg	187
ERNST MANKER, Ett förhistoriskt skidfynd	195
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	201
Nordiska museet och Skansen under år 1945:	
Allmogeavdelningen	205
Högreståndsavdelningen	206
Skansen	211
Tyresö	218
Julita gård	218
Arkivet	220
Biblioteket	221
Undervisningsavdelningen	222
Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning	223

Utställningar	224
Fältarbeten	230
Förvaltning m. m.	233
Årskorten till Nordiska museet och Skansen	241
Annonser	242
Styrelseberättelse för år 1944	243
Revisionsberättelse för år 1944	250
Förteckning över personer och institutioner som 1944—1945 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	259

DEN SYTTENDE MAI 1945

av Andreas Lindblom

Det gångna året har för Nordiska museets del i viss mån gått i Norges tecken. Ända sedan 1940 hade det varit ett önskemål för Nordiska museet att med en särskild utställning av utvalda föremål ur sina väldiga norska samlingar fästa uppmärksamheten på den stora nationella kulturinsats som den rika norska folkkonsten utgör. Att utställningen kom att realiseras sista krigsvåren sammanhängde med att museet just då hade i sin tjänst fylkeskonservator Harald Hals, Tönsberg, vilken som flykting vistades i Sverige och arbetade med inventering av den norska avdelningen. Genom Hals förmedling samman-sköt några intresserade personer erforderligt belopp till förstärkande av museets utställningsbudget, så att det norska materialet kunde presenteras för allmänheten på fullt värdigt sätt. En kommitté bildades med H. K. H. Prins Carl som hedersordförande och statsrådet och chefen för ecklesiastikdepartementet professor Georg Andrén, Norges minister i Stockholm August Vilhelm Stiernstedt Esmarch och expeditionschefen i norska kyrko- och undervisningsdepartementet Einar Boyesen som hedersledamöter. Övriga medlemmar i kommittén var: ordföranden i Nordiska museets nämnd riksantikvarie Sigurd Curman, chefen för Norska legationens upplysningsavdelning sekreterare Per Borgersen, teaterchefen vid Nationalteatret Halfdan Christensen, konstnären Henrik Finne, arkitekten Helge Thiis, ordföranden i Svensk-Norska föreningen borgarrådet Yngve Larsson, Nordiska museets och Skansens styresman professor Andreas Lindblom, ordföranden i Det Norske Samfund direktör Arne Moltzau, disponenten Henning Throne-Holst, v. ordföranden i Nordiska museets nämnd professor Sven Tunberg samt v. ordföranden i Samfundet Nordiska museets

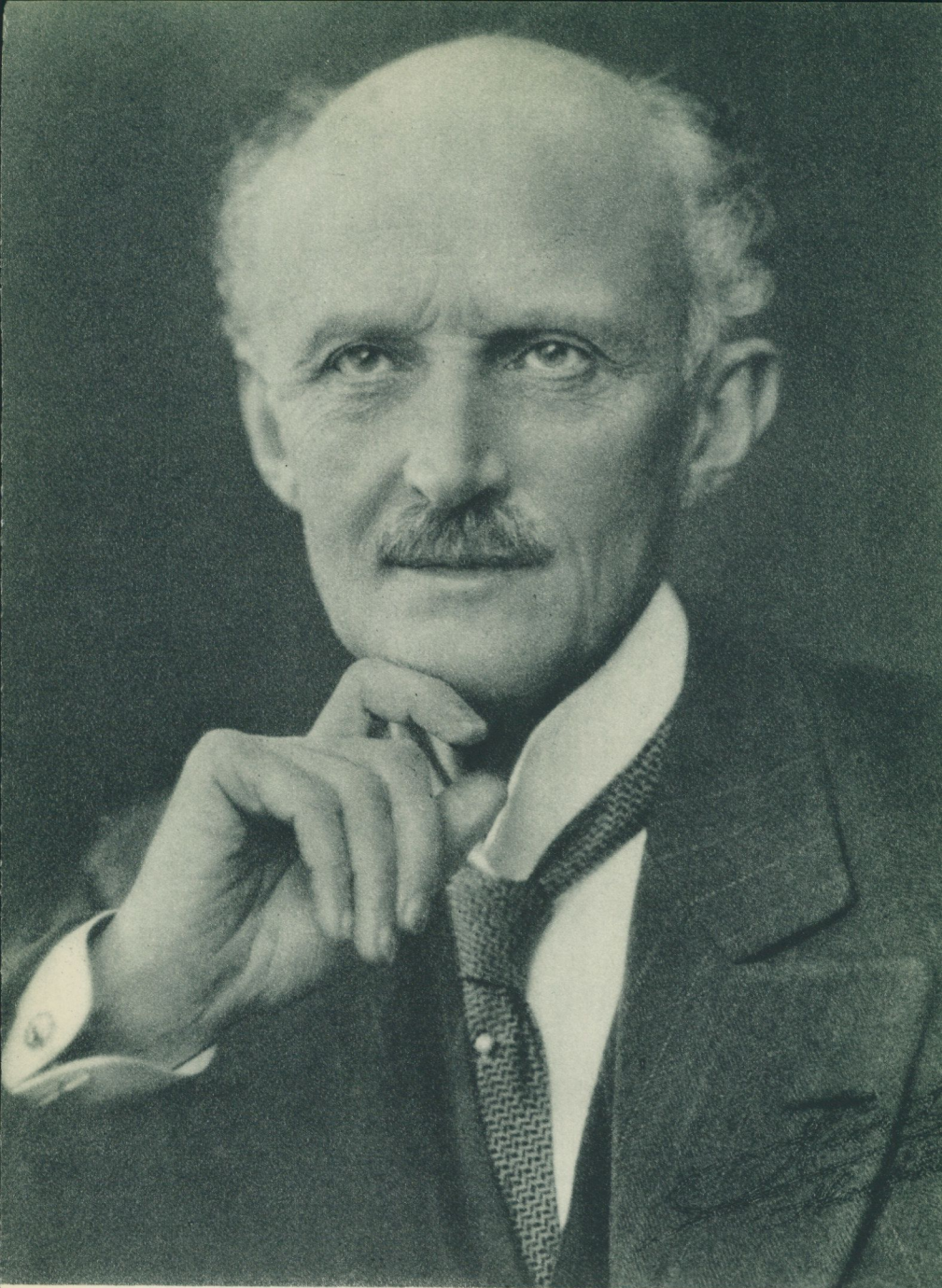
vänner envoyén Axel Wallenberg. Till utställningskommissarier utsågs fylkeskonservator Hals och intendenten vid museet Albert N : n Eskeröd. Nordiska museet vill i detta sammanhang uttala ett hjärtligt tack dels till konservator Hals för all sakkunnig hjälp, dels ock till Livrustkammarens föreståndare fil. doktor Torsten Lenk för att Livrustkammaren, genom att under sommaren 1945 avstå från egna utställningar, möjliggjorde att hallen — vars skatter ju alltså var evakuerade — kunde helt få disponeras för den norska utställningen.

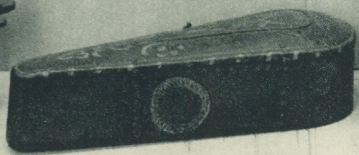
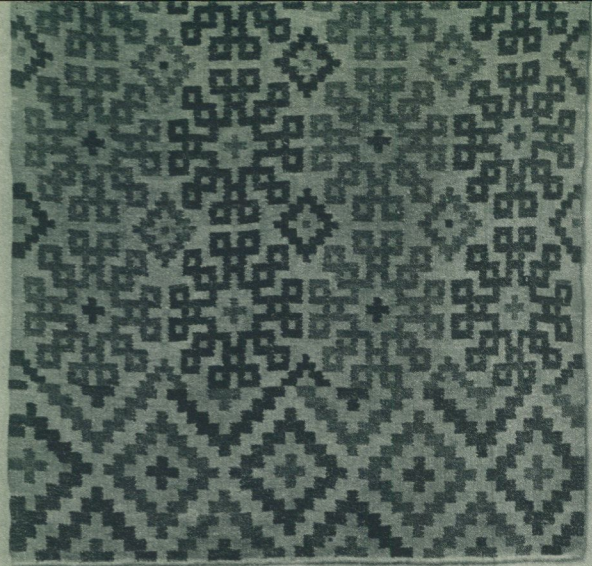
Det högtidliga öppnandet av densamma ägde rum den 17 maj. Styresmannen riktade till de inbjudna med Kronprinsparet samt Prinsarna Wilhelm, Carl och Eugen i spetsen följande hälsningsord:

Ers Kungliga Högheter! Ärade församling! Tonerna av Griegs Våren har förklingat i ekot under valven. Denna hall rymmer i fredens tid svensk historias dyrbaraste minnen. I dag intas deras plats av några bland de vackraste alstren av det norska folkets fantasi och skaparkraft från åtta århundraden, liksom vi här i denna stund ser i levande livet många av Norges bästa söner och döttrar samlade sida vid sida med oss svenskar på Norges nationaldag. Våren har brutit in över världen mer efterlängtat än kanske någonsin tillförne i mänsklighetens historia. Vintern är till ända, den långa fimbulvintern. Eddan berättar om den hemska fimbulvinter, som våra förfäders fantasi sysslade med, att den märkligt nog räckte två gånger tre vintrar, alltså i sex år. Det är om en sådan undergångstid, som eddaskalden diktat orden:

Hård var tiden.
Yxtid, spjuttid.
Sköldarna klyvas.
Stormtid, ulvtid.

I detta ögonblick vidgas våra hjärtan av glädje över den med blod och tårar återvunna friheten. Under snötäcket som länge förlamat livet brusar nya källsprång av kraft. Men en kraft som inte längre bara inriktas på fördärv och förintelse utan — det

Från utställningen Norsk folkkonst. Foto A. Wintzell.

måste vi tro — en kraft mäktig till förnyelse och en gång i tiden till försoning mellan folken. Så att det i vidaste bemärkelse kan bli verklighet vad Heidenstam sjöng vid Björnstjerne Björnsons bår:

Men djupt i folkens själ, i det förteguna,
Där brusar ändå evigt brödrasången.

Den friskaste källan till andlig förnyelse har för norska folket alltid legat i dess bondekultur. Ur den steg för snart ett årtusende sedan Sankt Olav fram för att bli Norges evige konung, ur den hämtade de stora 1800-talsdiktarna sin renaste inspiration. De perioder då den norska självhävdelsen varit starkast: 800-talet, Harald Hårfagres tid, 1200-talet, Håkon Håkonssons stolta era, och 1800-talets senare del, har också varit storhetstider för diktare, målare och skulptörer, och ur bygdens traditioner har de hämtat sin mest levande inspiration. Det är därför vår tro och förhoppning att denna utställning bättre än många ord skall kunna berätta för svenska folket om en av de djupaste källorna till den kraft som lärt norrmännen att genomleva dessa hemska år och att frälsa det dyrbaraste ett folk äger: nationell heder, okuvliga rättsbegrepp och andlig frihet. Med dessa ord hälsar Nordiska museet er alla välkomna!

Ordföranden i Samfundet Nordiska museets vänner H.K.H. Prins Carl höll därefter högtidstalet:

På Norges nationaldag den 17 maj äro vi församlade här i Nordiska museet, rest för att inom sina murar samla och för kommande slakten bevara minnena av de nordiska folkens odling.

De samlingar av norsk folkkonst, som nu visas, har visserligen tidigare till största delen alltid varit utställda. Men rummen, där de exponerades, ha varit tränga och överhopade. Allmänheten har nog därför inte haft klart för sig, vilka skatter av norsk folkkonst som Sverige äger. Det har därför länge

varit ett önskemål att kunna åstadkomma en verkligt representativ utställning av detta värdefulla material. Önskemålet har nu kunnat realiseras, emedan Livrustkammarens samlingar tyvärr måst evakueras från denna hall. Att utställningen fått vänta tills nu, bör vi emellertid ej sörja över. Just i dessa dagar, när allas blickar med de varmaste förhoppningar om en lycklig framtid riktas mot det befriade norska folket, synes en utställning som denna ha en särskild uppgift att fylla.

Den väldiga samlingsverksamhet, som Artur Hazelius begynte på 1870-talet, inriktades redan från början också mot våra nordiska grannländer: Norge, Danmark, Finland och även Island. Hans program bör förstås mot bakgrunden av den skandinavism, som Hazelius alltsedan sin ungdom så livligt omfattade. Redan i namnet på detta museum, "Nordiska" museet, ligger denna tanke uttryckt. Det var också under museets första år som dess norska avdelning kom till. Denna avdelnings tidigaste förvärv var en två meter lång näverlur, som Hazelius med mycket besvär burit med sig hem från en fotvandring i Norge.

Upplösningen av den gamla bondekulturen i våra nordiska länder, som var så utmärkande för 1800-talets senare del, drabbade i särskild grad Norge. Mångfaldiga gamla bondehem med deras månghundraåriga husgeråd, fäderneärvda silver och vackert sirade redskap skingrades. Det är därför förklarligt om det numera, när pietetskänslan blivit en annan, för en del norrmän kan kännas vemodigt, att så dyrbara, delvis t. o. m. enastående saker hamnat utanför deras eget land. Vi bör emellertid ihågkomma, att Hazelius utförde ett räddningsarbete i stor skala och att mycket av vad vi här i Sverige nu kan få se, annars varit försvunnet. Man bör ej heller blunda för att i detta museum, som årligen besökes av 75 tusen personer, den norska folkkonsten kan sägas utgöra en synnerligen värdefull representation, belysande det norska folkets rika kulturutveckling genom tiderna. Mycket betecknande är också att en framstående norsk forskare på Nordiska museets 25-årsdag telegraferade till Hazelius: "Ingen misundelse, bare tak også for Norge."

Man möter bland allmänheten stundom den vanföreställningen att Norge under de fem århundraden, då det var förenat med Danmark, ej skulle ha ägt någon nationell kultur av betydighet. Denna utställning, vars material företrädesvis är hämtat just från denna period, vederlägger ett sådant betraktelsesätt. Den folkliga odlingen blommade under sagda århundraden sällsynt rikt i Norge, ja så rikt att det ej är överdrift att säga att på flera områden intet europeiskt land kan uppvisa någon motsvarighet. Vår tids konstnärer och konsthantverkare ha här mycket att lära.

Mätte denna utställning förmå berätta för tusenden av besökare om norskt väsen, om den rika fantasi och den utsökta tekniska förmåga som utmärkt de avlägsna bygdernas invånare! Mätte utställningen också förmå att ge oss alla ett intryck av den sällsynt gedigna och egenartade nationalkaraktär, som i alla tider varit norska folkets styrka och som på ett så imponerande sätt visat sig bestå provet under de senaste årens så hårda prövningar.

Mätte denna utställning verksamt bidra till att lära oss förstå och älska — "dette landet som det stiger frem furet, værbitt over vannet med de tusen hjem"!

Med dessa ord förklarar jag denna utställning invigd.

Sedan utställningen tagits i betraktande, förflyttade man sig till Skansen där en högtidlighet ägde rum på Orsakullen, anordnad av Det Norske Samfund, Svenska Norgehjälpen och Nordiska museet. Norske ministern hyllade i varma ordalag Norges konung. Arnulf Överlands oförglömliga anförande vid samma tillfälle återges på följande sidor. Under aftonen samlades en stor publik på Solliden att lyssna till norsk musik och till tal av norrmannen professor Frede Castberg samt de svenska författarna Marika Stiernstedt och Fredrik Ström. Först när vårdkasarna tänts i den ljusa vårnatten, slutade det högtidliga firandet av den 17 maj uppe på Skansens höjder. Det har för Nordiska museet varit en särskilt stor glädje att så aktivt få deltaga i hugfästandet av denna minnesrika historiska dag.

TALE PÅ SKANSEN 17. MAI 1945

av Arnulf Överland

Fra vår barndom husker vi den 17. mai som en dag, full av brus og kaker — og flag og endeløs hurraroping — men først og sist töilesløse utsvevelser med brus og kaker. Og vi fikk penger til fyrverkeri, vi kjøpte pappkanoner og kruttkjerringer, som vi tente på og slengte innunder skjörtene på bortkomne bondekoner og kjempestore tanter — det var riktig en gledesdag for oss uskyldige barn. Vår frihetsdag — for vi hadde fri fra skolen.

Siden tapte dagen meget av sin betydning, og ingen offentlig veltalenhet kunde böte på det. Den blev nærmest en vårfest, og man grep den som en kjærkommen anledning til å forsømme sine plikter og löpe fra sitt ansvar. Det må man av og til gjöre, ellers blir man underlig.

Men frihetsdag? — Det er jo ganske merkelig, at man plutselig skal stå op og holde skåltaler, fordi man har stemmerett og lever i et nogenlunde civilisert samfund! — Man fölte sig som et komitémedlem!

Slik var det. For lenge siden.

Alt er blitt anderledes. 17. mai 1940 skrev Nordahl Grieg:

”Idag står flaggstangen naken
blandt Eidsvoll's grönnende trær.
Men nettop i denne timen
vet vi hvad frihet er.
Der stiger en sang over landet,
seirende i sitt sprog,
skjönt hvisket med lukkede leber
under de fremmedes åk.

Det födtes i oss en visshet:
Frihet og liv er ett,
så enkelt og uundværlig
som menneskets åndedrett...”

Ja, vi har fått lære. Vi har fått lære, at friheten ikke er nogen kapital, som vi bare kan gå og heve renter av. Friheten er ikke instituert og grunnfestet slik, at den ikke kan tapes. Tvertimot. Fremmede kan komme og ta den fra oss med våpenmakt. Forrædere kan selge den for oss. Og den kan gli oss ut av hendene, uten at vi merker det, hvis vi mister sansen for den. Det burde vi ha visst.

Vi må forstå, hvad friheten er. Vi må holde på den, vi må bruke den, vi må kjempe for den og daglig gjøre oss fortjent til den. Kun da vil den bo hos oss!

Vi har lært dette nu, slik at vi antagelig husker det for resten av livet. Lærepengene har vi iallfall betalt. I kontanter skulde de beløpe sig til noget sånt som 12 milliarder kroner. Og det er enda det minste av det, som er tatt fra oss. Fem år av livet er mere!

Det er fem år siden vi har fått lov til å holde stevne og tale med hverandre, fem år siden vi har kunnet sende et brev uten å få det gjennemsust av censur, fem år siden vi har kunnet skrive i en avis. Hvert ord i det norske sprog har vært straffbart. Muntlig, skriftlig eller på trykk har det vært straffbart — hvis det da ikke var en løgn!

Langörete politispioner har lusket omkring på alle gatehjørner og i alle offentlige lokaler for å komme på spor efter norsk tenkemåte. Tausheten la sig omkring menneskene og gjorde dem ensomme. De visste ikke lenger, hvad naboen mente, eller hvem han egentlig var. De kjente ham ikke. Og avisene bredte daglig sitt lumske giftstoff ut over det mørklagte land.

Slik var det hjemme i Norge. Men de landflyktige, hadde de det bedre?

Hos det gjestfrie broderfolk behövde de ikke lide nogen nød, arbeide kunde de få, og de var utenfor Gestapos rekkevidde. Men bare å sitte og vente på, at de andre skulde tilkjempe oss friheten og gi oss vårt land tilbake — uten selv å kunne foreta sig noget . . . Nei, godt har de ikke hatt det.

Bedre var det vel for dem som nådde over til England, og for våre sjöfolk, de som kunde kjempe. Men også for dem har tålmodighetspröven vært hård.

Og om oss, som satt i konsentrasjonsleirer i Tyskland, vil jeg ikke snakke. Ikke idag.

Vi har lært en ting, alle sammen. Vi vet hvad friheten er verd. Når vi synger siste vers av vår nasjonalsang, så vet vi hvad vi sier. Og vi vet hvad 17. mai er for en dag.

Det er vår grunnlovs dag. Det var den, våre fiender rev i stykker og trampet på. Og det er den, vi har fått tilbake.

Dette gamle papiret — inspirert av Amerikas frihetskamp og av de nyskapende ideer fra den franske revolusjon, skrevet på Eidsvoll i maidagene 1814, da nordmennene fölte, at nu var tiden kommet, nu måtte de proklamere sin frihet, dersom de vilde ha den! — dette gamle papiret inneholder den dag idag de klareste uttrykk for det, vi forstår ved menneskerettighetene.

Grunnloven sikrer oss menings- og samvittighetsfrihet og fritt ord. Den gir oss rettssikkerhet og likhet for loven. Og den gir oss selvbestemmelsesrett og folkesuverenitet.

På alle punkter blev den krenket, alle dens garantier blev tatt fra oss. Nu har vi fått den tilbake, nu er vår grunnlov atter trådt i kraft. Sandelig, idag har vi årsak til å feire grunnlovsdagen!

Feire en festdag, det kan vi nok gjøre. Det er ikke den tyngste oppgave, som venter oss. Vi kommer til å få en liten job med gjenopbygning av nedbrente byer og herjet land. Men det vil andre fortelle om. Ofte og lenge.

Jeg skal bare nevne en liten ting, som mange av de andre vil glemme: Nazismen i Tyskland har lidt nederlag, og der vil den vel ikke så snart reise på hodet. Men den har ni hoder. Og den har mange underjordiske bunkers og vel skjulte tilfluktssteder i alle land og hos alle folk.

Til syvende og sist er nazismen ikke bare en statsform eller en ideologi, men en karakteregenskap, en sykelig karakteregenskap. Når denne karakteregenskap utvikler sig hos store deler av et folk, da slår den igjennem og blir politisk aktiv.

Da kan vi gripe inn mot den og slå den ned. Men utrydde den er ikke så lett. Vi ser den ikke hos oss selv — för den bryter ut i fullt flor og med faner og uniformer og messingmusikk —

og da kanskje vi selv er med og roper hurra for den! — Og vi tror slett ikke det er nazisme, men kaller det en nasjonal gjenreisning, — og ned med kulturbolsjevismen og usedeligheten og gudløsheten, og nu må vi ha en jernhård ungdom og et stålsatt folk, og lirum og larum og katta legger egg!

Vil vi utrydde nazismen, da får vi kanskje begynne hos oss selv — og være meget opmerksom på utviklingsretningen i vårt eget land.

Nazismen, det er herskesyken i alle dens former. Liberalismen er det sunde menneskes glede over livet og hans respekt for andre menneskers rett til fri livsutfoldelse.

Jeg kan belyse det nazistiske livssyn med et lite eksempel: Under et forhør, som jeg var gjenstand for, da jeg blev arrestert, fant en av gestapofolkene anledning til å uttale sig om norsk folkekarakter: "Det som irriterer mig så grenselöst her i Oslo", sa han, "det er å se folk drive omkring på gatene midt på formiddagen uten å bestille noget."

Jeg svarte ikke. Det vilde ha vært meget uklokt. Jeg kunde ha fått uberegnelige ubehageligheter av det; men jeg vilde ikke ha formådd å trenge inn til det lille forstandens lys, som muligens blaffet i hodet på ham.

Ellers kunde jeg jo hatt lyst til å fortelle den höie herre, at for min skyld behövde han ikke bli i Oslo og ergre sig over oss. For min skyld kunde han like gjerne reise tilbake til Berlin og glede sig over et folk, som arbeidet fra tidlig morgen til sent på kveld, med å utspionere hverandre, arrestere og forhøre hverandre, skrive forhørsprotokoller og fylle svære kontorkomplekser fra kjeller til loft med papir, papir, mens de lot sine soldater plyndre nabolandene for de livsfornödenheter, de selv ikke hadde tid til å produsere.

Og jeg kunde hatt lyst til å tilföie, at jeg virkelig vil håpe, at folk i Norge vil ta sig tid til å drive litt på gater og landeveier, gjerne midt på blanke dagen, når været er pent. Det er bedre å gjøre det, enn å sitte ti timer om dagen og skrive ut skjemaer og protokoller. Det er behageligere, og det er ulike fornuftigere.

Ti timers daglig kontorarbeide eller eksersis må i det lange løp virke fordummende og ödeleggende på et folk. Det kan ikke bli annet enn tyskere av et folk som mishandler sig selv på den måten.

Men fred være med dem! Nu reiser de vekk! Og vi skal få komme hjem igjen!

Når det hele er gått såpass smertefritt, så skylder vi Sverige stor takk for det. Når sulten hjemme i Norge ikke er blitt verre enn den er, og når vi fra fangeleirene slapp levende ut igjen, de fleste av oss, så kan vi takke Sverige, og særlig Sveriges Röde Kors.

Og når tyskerne drar sig ut av Norge uten å gjøre hele landet til en örken, som tanken vel oprinnelig var, så tror jeg også det skyldes den omstendighet, at Sverige var beredt på å gripe inn.

Vi skylder Sverige stor takk. Det er lite, vi har å by igjen. Det er ikke annet enn følelser. Men de er hjertelige.

Vi skal få komme hjem igjen.

Vi som var landflyktige eller i fangenskap, skal få komme hjem igjen. Og de som var i Norge hele tiden, de skal også få komme hjem igjen. Vi skal få begynne å leve påny, arbeide for oss selv, glede oss over dette armodsmagre og steingrå landet, som vi synes er vakrere enn alt annet vi har sett. — Dette landet som krever så meget arbeide, og som gir så lite av konstant arbeidslønn, men som enda gir oss det vi trenger. Og som gir oss sundhet og alvor og varme og kjærlighet.

Vil du ha mere?

Alt du gir, får du rikelig igjen i Norge. Det er et godt land. Det er godt å bo der. Og lykkelige er vi som skal få komme hjem igjen!

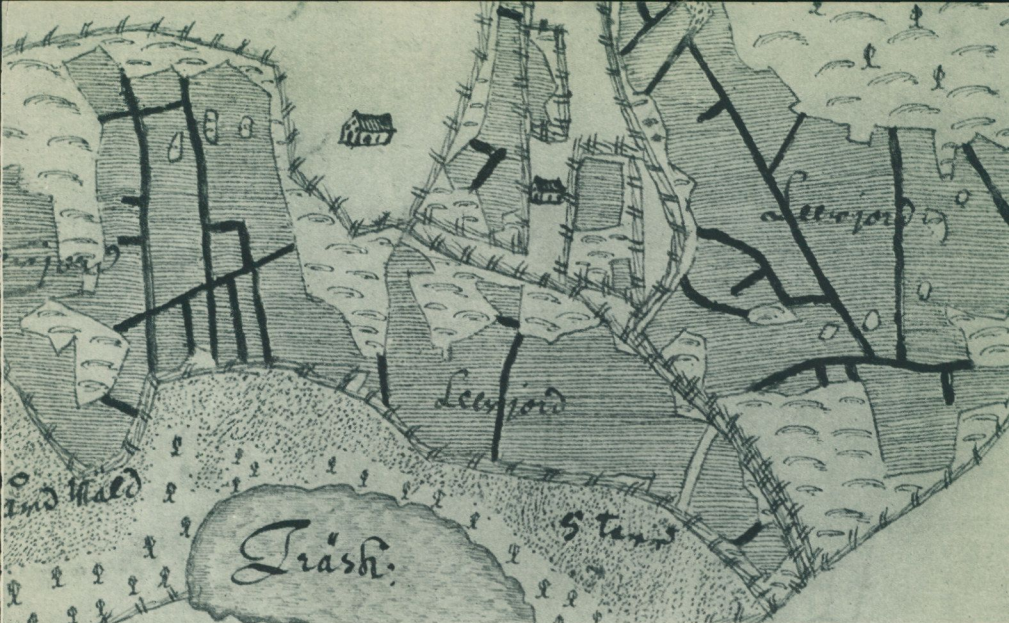

Bild 1. Karta över skattegårdarna Östra och Västra Lövsåtra 1637—38 (detalj). Det var Ö. Lövsåtra, som vid mitten av 1600-talet omvandlades till säteri. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Bild 2. Karta över Ö. och V. Lövsåtra 1746—47, upprättad av Magnus Kiällström (detalj). Stockholms läns lantmäterikontor.

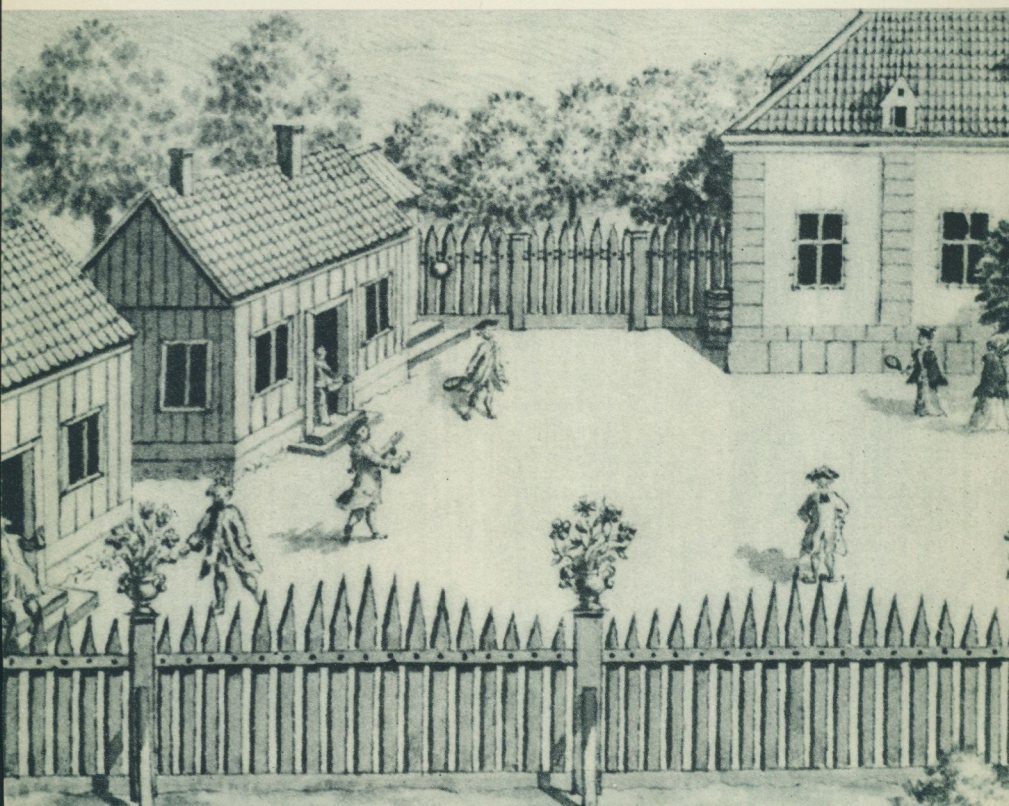
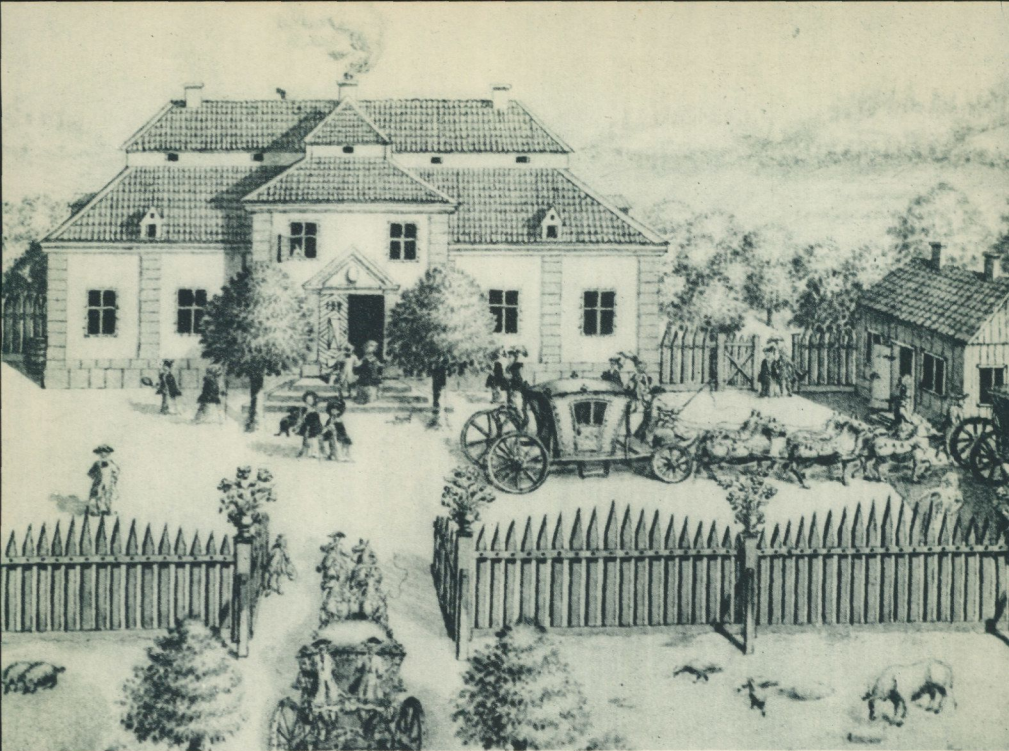

Bild 3. »Löfsättra gård i Roslagen». Lavyr av Fredrik Gustaf Felt 1760. Tilas samling, Kungl. biblioteket.

Bild 4. Kanslirådet Harald Appelbom (1711—1783). Oljemålning i Fellingsbro kyrka, Västmanland. Foto Svenska porträttarkivet.

Bild 5. Utsikt över platsen, där 1700-talets Lövsätra var beläget. Fotografiet är taget från samma punkt som Felts lavyr från 1760. Foto förf. 1945.

LÖVSÄTRA

EN LITEN HERRGÅRD OCH DESS TREVNAD

av Göran Axel-Nilsson

...ett litet lantligt hem, det vackraste i världen,
mot nordens kalla vind av reslig skog betäckt,
för övrigt fannat om av ängsfält och av gården,
och trädgårdar med frukt av sann hesperisk släkt.

(C. G. af Leopold)

Vägen ifrån Stockholm till Roslagen kröker sig förbi Ensta inåt åtskilliga skogstrakter, där det behagliga Lövsätra ligger." Så begynner Carl Jonas Love Almqvist sin bondenovell Skällnora kvarn, som skrevs i slutet av 1830-talet. Vid den tiden hade emellertid sedan länge det gamla Lövsätra försvunnit och efterträts av en ny herrgård. En ny tid var inne och nya människor med den.

Bland det av den bekante samlaren Daniel Tilas (d. 1772) hopbragta materialet av historiskt-topografiska bilder på Kungl. biblioteket finnes även en utsökt lavyr, bild 3, föreställande Lövsätra gård i Roslagen. Bilden är signerad "F:G:v:Felt Fait 1760" och har till upphovsman en ung fortifikationsofficer, Fredrik Gustaf Felt. Denne fattige och föga framgångsrike tecknare är bl. a. känd för en serie kompletterande teckningar till Erik Dahlbergs Svecia, som han på ständernas uppdrag utförde av skånska slott och fornminnen m. m. vid mitten av 1700-talet. Dessa blad är sedan länge försvunna och på grundval av de tämligen valhänta kopior, som utförts efter Felts

Bild 6. Lövsättras corps-de-logi. Detalj ur Felts lavyr bild 3.

Bild 7. Ett parti boll på gårdsplanen. Detalj ur Felts lavyr bild 3.

original av en viss C. J. Beckerstedt, har Felt själv utsatts för en ganska omild bedömning. Så vitt man kan se, finns det likväl ingen anledning att fränkänna honom Lövsätrabladet. Han framstår här visserligen ej som någon större konstnärlig för- måga och minst av allt tål han en jämförelse med de talanger, som skapade Sveciaverkets magnifika vyer, men hans fram- ställning av den lilla rokokoherrgården Lövsätra är återgiven med en så naiv och soligt förtrollande charm, att all kritik genast förstummas.

Redan när jag första gången i Ernst Kleins Bilder ur Sveriges historia såg bilden reproducerad, fängslades jag starkt av denna typiskt svenska sommaridyll från Adolf Fredriks tid. En konfrontation med originalet för någon tid sedan endast ökade min iver att få veta något mera om denna herrgårds- miljös motsvarighet i verkligheten. Syslandet härmed beredde en sådan trevnad och skänkte så många och givande inblickar i gångna tiders lantliv, att jag inte tvekar att inbjuda också Dig, ärade läsare, till deltagande i denna lilla blygsamma herr- gårdsundersökning på tu man hand!

I avsikt att orientera oss en smula om det lilla säteriets allmänna historia går vi alltså först till några tryckta källor och finner då enligt L. Salvii Beskrifning öfver Sverige från 1741, att "Löfsättra vid Ensta vägen, 2½ mil från Stockholm, har vackra Träbygningar och et nytt Stenhus, tarfvelig Skog och Betesmarck, samt något Fiske i en liten Insiö vid Gården". En annan källa från 1800-talets mitt omtalar, att herrgården Lövsätra, som ligger ½ mil från Ensta gästgivargård i när- heten av den vackra Ormgårdssjön — på den tiden även kallad Ullnasjön — "om vintertiden då isarna bära" är beläget blott 1½ mil från Stockholm. Egendomen håller för Upplands dra- goner "en rusthållshäst med mundering". I en beskrivning över Stockholms län 1850 meddelas, att "Löfsätra, 1 mantal skatte, 1 frälse säteri, tillhörde 1772 Appelbom, 1849 Burman; har varit tvistigt mellan Täby och Wallentuna socknar". Detta är riktigt, ty Lövsätra tillhörde före 1920 Täby socken i Dande- ryds skeppslag, men från och med denna tidpunkt införlivades

det helt och hållet med Vallentuna socken i Vallentuna härad. En nyare uppgift i Svenska gods och gårdar uppger, att den nuvarande manbyggnaden uppfördes omkr. 1850, inspektorsbostaden omkr. 1800 samt att ekonomibyggnaderna restaure-rades 1930—38.

Herrgårdens äldre historia framgår bl. a. av den översikt, som lämnas i J. A. Almquists Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. Här berättas, att Lövsätra 1637 donerades till före slottsbokhållaren, rådmannen Johan Ersson Furubom (d. 1668), som här byggde säteri före 1656. Dennes son, Samuel Furubom, frantogs säterifriheten 1682 på grund av sin egenskap av ofrälse, men fick senare tillåtelse att behålla densamma på grund av egendomens och byggnadernas goda tillstånd. Sedan Samuel Furubom avlidit, såldes Lövsätra före 1702 till fyrverkarekaptenen Vilhelm Mauritz von Post, som innehade det till sin död 1727. Von Post, som slutade sin levnad som generalmajor, var en äkta karolin. Han bevistade bl. a. slaget vid Klissov och blev efter Poltava 1709 fången vid Perevolotjna och fördes som krigsfånge till Ryssland, varifrån han först återkom efter freden i Nystad 1721. Han var gift sedan 1694 med Edla Christina Rosenstierna och hade med henne tre barn, varav endast äldste sonen Vilhelm Mauritz överlevde sin far och dog som lagman 1762. Familjen tycks ej ha vistats mycket på Lövsätra utan bodde mest på sin andra egendom Årby i Rasbokils socken.

En gammal karta från 1637—38, bild 1, lämnar oss den första uppgiften om traktens utseende. Lövsätra bestod på den tiden av två skattegårdar, kallade Östergården och Västergården. Utsädet för vardera gården uppgick årligen till 10 $\frac{3}{4}$ tunnor och på ängarna insamlades 36 lass hö. Jorden bestod enligt kartan mest av lerjord, "starr och småstarr" samt "hård wald". Dessutom fanns god skog, gott mulbete och "fiskewatn till nödtorften" i Svartsjön och ett numera av albuskar alldeles igenvuxet litet kärr i söder. Östergården förefaller ha varit den förnämsta och det var också den, som i tidens fullbordan förvandlades till säteri. På kartan har särskilt markerats "een

squalta [d. v. s. en skvaltkvarn], kommer Wästergården till, gåår höst och wår”.

Av en lycklig tillfällighet finns ännu en förträfflig beskrivning på egendomen från slutet av 1600-talet bevarad. Här stiger hela det gamla säteriet Lövsätra fram i all sin karolinska flärdlöshet. Denna nationella timmerarkitektur kunde för utländska ögon te sig torftig och fattig, men för landets egna invånare ståtlig nog. Syneinstrumentet på träslottet Lövsätra är daterat den 30 april 1684 och undertecknat av tvenne dannemän ur Danderyds skeppslags nämnd. Synen företogs på order av landshövdingen, högvälborne Fabian Wrede, och säteriinnehavaren, häradshövdingen Samuel Furubom var själv närvarande.

Egendomen uppdelas i mangård och ladugård. Själva huvudbyggnaden beskrives på följande sätt: "HerreByggningen består af en stoor Sahl och En Dito, som är afdehlt uthj 2:ne Cammrar och Een stufwu, Item 3:ne Camrar och Ett Kiök, med 2:ne fahrstufwor och en Qwist, alle Rummen färdige med behörige Spijsar, gälff, fönster, spiäll och luckor; sielfwa Byggningen med Torf och en dehl Brädetaak, och är j wärket att spånas hela taaket, hwilken Spån är redan nackat och båhrat; En kiällare wnder sielfwa Byggningen och gälff:t lagdt med hollenske klinckor, behållen. Item är och Windar oppå Byggningen."

Kring corps-de-logiet grupperade sig så en hel serie smärre byggnader för olika ändamål, sannolikt bildande en ganska sluten gårdsanläggning, "utåt som en knuten näve, inåt som en öppen famn". Här fanns bl. a. en liten mjölkstuga, ett brygghus med två inmurade pannor och en bakugn, ett hönshus, fem bodar, två s. k. "giödestugor" av timmer samt "åtskillige små Rum af Bräder till Giäss, Hönns och Kalkoner". Vidare fanns en liten byggnad med bagarstuga och "Een Lijthen stufwu medh en Nattstufwu öfwer begge Rummen, behållen till gälff, spijsar och med nytt Taak, En kiällare der wnder, medh En fahrstufwu och En qwist wthan före Byggningen" samt slutligen två portlider, varav "Ett stort med Skulle oppå och behållen Bottn, medh 4 spilltor wthj". På gårdsplanen var en

"Brunn medh Windh". Hela anläggningen omgavs med "gallerwärck" och genom detta förde en större och två mindre dubbla portar. Och naturligtvis saknades ej heller "En wähl Jnrättadt Trägårdh med många fruchtbahre Träen och Buskar, Regulier Rijthningh, med TimberPlanck rundt om". I trädgården låg en "torkebadstuffwu" och strax utanför hade man tagit upp en ruddamm.

Till ladugården hörde två stall med tillsammans nio spiltor, ett vagnslider med dubbelport, en halmtäckt lada med loge, ett fähus "medt behörige Båås", vidare get- och fårhus, ett fähus för kalvar och lamm, ytterligare några lador och foderhus, ett litet redskapshus samt "ett stall på Backen" med sex spiltor och höskulle. De flesta husen var halmtäckta och uppförda av timmer. Bland de många uthusen fanns också en smedja, till vilken hörde ett med bräddtak övertäckt "skostall".

Jordmänen beskrives som dålig, mest bestod den av mo, "dock något Leera". Lägenhet fanns att uppodla mera åker, "men ingen nytta der widh" anmärktes resignerat. Dikena befinns goda, men ängarna dåliga. De bestod för det mesta av "fräken och starr" eller mossbotten och "mycket skarp" hårdvallsbotten. Detta gällde både "Österängen", "Västerängen", "Lilla ängen" och "Dalkarlsrödjan", på vilken senare ägaren säges ha nedlagt 2.000 daler kopparmynt för dess förbättring. Skogen lämpade sig för "wedebrandh och giärdzfång", men ej till byggnadstimmer, "förwthan en lööfhaga, som Possessor conserverat till gårdzens prydnat". I hagarna och skogen fanns gott mulbete och i de två små insjöarna Svartsjön och Grötsjön kunde man pröva sin fiskelycka. Fiskade gjorde man även i Ormgårdssjön, men härvidlag låg ägaren i dispyt med greve Nils Brahe till det närbelägna Rydboholm, "men lijkwähl possideras till Löfsättra deras wanlige katze-ställen". Gärdesgårdarna var dels goda, dels förfallna, och humlegården innehöll "100 kupor". Den förut nämnda skvaltkvarnen gick allenast höst och vår, ty den lilla bäcken förmådde annars ej driva vattenhjulet. "Annat qwarnställe finnes intet", slutar gårdsbeskrivningen, "ej heller andre härligheeter"! Det begärde helt

säkert ej heller possessionaten Furubom, som hade all anledning att vara nöjd med sitt säteri. En gammaldags kärnsvensk stämning präglar på ett särskilt sätt dessa små karolinska herrgårdar och säkerligen gick senare den fångne överstelöjtnanten vid artilleriet Vilhelm Mauritz von Posts tankar ofta från det fjärran Tula hem till Lövsätra, där det låg i sin rödfärgade timmerprakt och med sitt tjärade spåntak, tryggt bidande i sommargrönskan, medan solskuggan på gårdsplanens "timme-steen" sakta flyttade sig. Måhända uppfylldes han då av samma känslor, som Fången i Simbirsk så vemodigt uttryckt i sina rörande versrader:

Här sockerärtens reef kring smala trän sig slänger,
Och nällkor, rosor gee then angenämsta luckt.
Så blifwer rikligt nog belönt hans trägna möda,
Han intet gör omsonst; then lilla gården geer
I ymnighet hvarmed han kan the sina föda.

I och med von Posts död 1727 bryter en ny tid in för det gamla Lövsätra. Gården skiftar nu ägare och kommer i den bekanta adelssläkten Appelboms besittning. Bland sina mest berömda medlemmar räknar denna ätt diplomaten Harald Appelboom (1612—74), verksam som hovråd och svensk envoyé i Holland. En broder till denne var landshövdingen och krigskammarrådet Anders Appelbom (1614—86), som bl. a. gjort sig känd som översättare av en tidstypisk andlig skrift, som sedan återfinns upptagen i Lövsättras bibliotek, nämligen J. Lütkemans "Harpa aff tijo stränger, thet är: En grundelig förklaring öfwer tijo konung Davids psalmer" (1678).

Till släkten hörde också fortifikationsofficeren och överstelöjtnanten Johan Appelbom (d. 1710), som ägde gods på Ösel och som av Erik Dahlberg ansågs som "en vacker och förståndig adelsman av gode kvaliteter, förstår sitt arbete väl och meriterar sin befordring". Och en och annan kanske även påminner sig från Nationalmuseum det vackra porträtt, som George Desmarées på 1720-talet målade av amiralskan Brita Kristina Appelbom i sin ärbara karolinska sorgdräkt.

Men nu blåser andra vindar och medan kung Fredrik ägnar sig åt jakt och amorösa nöjen tar riksens ständer landets öden om händer. En ny sorts människor flyttar in på de gamla gårdarna, lantjunkare och ämbetsmän av en mjukare, mera sirlig typ. En god representant för denna ämbetsmannaaadel var Harald Appelbom, son till en viss Harald Appelbom d. ä. (1669—1730) och Barbara Magdalena Ehrenhielm (1677—1727). Han var född i Örebro 1711 och anställdes efter studier i Uppsala 1731 som extra ordinarie kanslist i krigsexpeditionen, avancerade så småningom till ordinarie, blev protokollsekreterare och erhöll 1759 kansliråds karaktär. Åren 1762—65 var han bankofullmäktig och blev sistnämnda år riddare av Nordstjärneorden. Han avled 1783 på Bällsta i Vallentuna socken och fick samma år sin lägerstad i det appelbomska gravkoret i Fellingsbro kyrka i Västmanland. Ett porträtt i kyrkan visar oss hans utseende, bild 4. Iförd sammetsrock, broderad väst, halskrås och pudrad peruk blickar den elegante ämbetsmannen med ett världsvist och spottskt småleende mot åskådaren.

Det var denne Harald Appelbom, som efterträdde von Post som ägare till Lövsätra. Troligen har vi också att i honom se byggherren till det nya corps-de-logi, det nya stenhuset, som Salvius omtalar i sin beskrivning från 1741 och som Felt återgett på sin lavyr. Men måhända bestod Appelboms insats ej i en nybyggnad utan i en *ombyggnad* av den äldre manbyggnaden. På Felts bild har den nämligen bevarat ett så utpräglat karolinskt drag, att man snarare är böjd för att anse Salvius uppgift som ett misstag. I så fall skulle byggnaden blott blivit reveterad och putsad och försetts med sina för frihetstidens smak typiska arkitektoniska drag.

Vare härmed hur som helst, en bevarad karta av Magnus Kiällström från 1746—47, bild 2, ger oss goda möjligheter att komplettera Felts något senare bild. De båda frälseegendomarnas inbördes läge och situation framgår här med all önskvärd tydlighet. Främst intresserar oss naturligtvis "Öster Lövsätra", där säteriets samtliga byggnader finns markerade. Huvudbygg-

naden, de fyra flyglarna samt ytterligare en mindre byggnad i väster — ej synlig på Felts bild — omger gårdsplanen. Bakom corps-de-logiet ligger trädgården. Västerut bildar stallgårdsbyggnaderna en fyrkant. Rakt söderut för en allé ned till stora landsvägen förbi ängarna "Syltan" och "Riset". Däremot syns ingenting av den allé, som på Felts bild leder västerifrån rakt fram mot gårdsplanen. Vi får då tänka oss, antingen att den senare allén utstakats och planterats av Appelbom samt att den västligaste flygeln vid detta tillfälle nedrivits — måhända har detta skett i samband med en sammanslagning av de båda egenomarna, vilka i varje fall nu tillhörde Appelbom ensam — eller också, att tecknaren för åskådlighetens skull och med avsikt att åstadkomma större magnificens låtit sin fantasi spela och övat våld på verkligheten genom anbringandet av en effektfull uppfart till herrgården.

Innan vi övergår till att granska Felts lavyr i detalj, är emellertid ytterligare några ord om Appelboms familjeförhållanden nödvändiga. Han var gift två gånger. Först i Stockholm 1743 med Johanna Christina Gyldenbring. Med henne hade han fyra barn, av vilka endast äldsta dottern Magdalena uppnådde mogen ålder. Hon föddes i Stockholm 1745 och dog där ogift 1815. Appelboms första fru, som var född 1723, avled på Lövsätra 1757, jordfästes i Jakobs kyrka i Stockholm och fördes därpå till familjegraven i Fellingsbro.

Två år senare ingick kanslirådet ett nytt äktenskap, nu med friherrinnan Elsa Regina von Schwerin, född 1717 och dotter till generalmajoren Claes Filip von Schwerin och friherrinnan Maria Johanna Burensköld. Den nya frun medförde i sitt gifte två barn, en son och en dotter. Hon hade nämligen förut varit gift med kammarrådet Samuel Gammal Ehrenkrona (1702—56) och hade med honom sonen Erik Filip Gammal (1745—1803) och dottern Mariana Helena (1748—1820). Sonen blev hovstallmästare och gifte sig på 1780-talet, dottern äktade 1775

Bild 8. Lövsättras gårdsfolk och husdjur. Detalj ur Felts lavyr bild 3.

Bild 9. Skogsbacke, äng och herrgårdsallén. Detalj ur Felts lavyr bild 3.

generaladjutanten greve Claes Erik Sparre av Söfdeborg. I boet medförde friherrinnan Schwerin också egendomen Bällsta säteri i Täby socken, ej alltför långt från Lövsätra.

När Felt avbildade familjen Appelboms sommarställe 1760 hade kanslirådet alltså varit omgift i ett år. Själv var han vid denna tid en femtio års man, hustrun var 43. Av de tre barnen, som nu sprang omkring på herrgården, var Magdalena Johanna och Erik Filip lika gamla eller 15 år, medan Mariana Helena var 12.

Låt oss så litet närmare studera Felts bild. Den är komponerad helt frontalt efter Svecians mönster och var måhända även avsedd att graveras i koppar. Namnkartuschen överst och de båda vapensköldarna med Appelbomska och von Schwerinska vapnen återgår ävenledes på Sveciastickens likartade arrangemang.

Sjelva corps-de-logiet förefaller att med sitt säteritak ha överdrivits något på höjden. Byggnaden utgöres av en envåningslänga med taket täckt av tegel. I den på bilden synliga västfasaden mot gårdsplanen ingår fyra fönster, två på varje sida om ett framspringande mittparti med trappa och ingång. Risaliten har i vindsvåningen två fönster. Nedre takfallet visar små kupor såväl på längdfasaden som på gavlarna. Sannolikt får man väl tänka sig byggnaden putsad i den vanliga ljust gula ton, som var förhärskande på 1700-talets mitt, medan de rusticerade hörn- och fasadlisenerna samt fönstrens omramning stod i ljusgrått. Ingången, vartill tre breda stentrappsteg för upp, består av en enkel, antikiserande dörromfattning med sidopilastrar. Trappan flankeras av två träd. Kring den kvadratiske gårdsplanens två sidor grupperar sig symmetriskt fyra mindre flyglar, brädpanelade och tegeltäckta med vanliga sadeltak. Hela gården, till vilken den förut nämnda och tydligen nyplanterade

Bild 10. Vägen till Lövsätra. Utsikt från norr mot Roslagsvägen och Ormgårdssjön. Foto förf. 1945.

Bild 11. Uthusbyggnaderna på Lövsätra. Utsikt rakt västerut från den plats där gamla manbyggnaden varit belägen. Foto förf. 1945.

lilla allén för fram, omges av ett trästaket med breda, spetsade spjälor och med vågformig överkontur. På de fyrkantiga staketstolparna står stora blomsterkrukor. Täta, sannolikt flätade gårdsgårdar skiljer stallområdet från de alléer, som löper ut från herrgården i norr och söder.

Åt figurstaffaget har Felt ägnat ett livligt intresse, bild 6—9. "Bevars, vilket fläng både ute och innan!" skulle man med Anna Maria Lenngren kunna utropa. Ej mindre än ett åttiotal levande varelser, människor och djur om varandra, rör sig på bilden. Med realistisk skärpa och flödande, litet naiv berättarglädje återger Felt det idoga och omväxlande herrgårdslivet. Han har försökt att samla alla intryck i en syntes, ängslig att glömma bort någon detalj. Och här saknas sannerligen ingenting! Till höger skyntar stället med sin gnisslande väderflöjel på gaveln och på marken i den mörka och svala slagskuggan från korsvirkesväggen vilar fridfullt kvast och räfsa, en dyngfylld skottkärra och en liten kärra på två hjul. En kusk leder två hästar i stall och på ängen betar hästar och kor, allt under det att grisar grymtar, höns och kalkoner struttar kring och ett par ilska tuppar slåss, så fjädrarna ryker. Det hela är som en illustration till Dalins lilla visa :

Gumma, dräng och piga,
oxe, ko och kviga,
kalv och lamm i glädje hoppa.
Tuppen med sin fru
har förgätit nu,
att han en gång skall bli soppa.

En "städad gårdsdräng" räfsar hö och på vägen i bakgrunden går en getpiga med sina kriter. I skogsbacken har tecknaren placerat två rastande dagakarlar. Den ene stöder sig mot en spade, medan den andre sitter på marken och bjuder mat ur sin medhavda matsäckskorg. Och ser man riktigt noga efter, så skyntar till och med en jägare med sin bössa i buskaget!

Men det händer också någonting mera denna solvarma högsommareftermiddag! Det dammar i allén, vagnshjul rullar —

är det måhända "Grevinnans besök", som förestår? Ej mindre än tre karosser kör in på gården genom de skyndsamt öppnade grindarna. Och vilka ståtliga fordon! Sex- och fyrspända gungar de fram på sina läderremmar, spannryttare rider främst, kuskarna smäller med piskorna och bakpå tronar lakejerna i trekantiga hattar, medan unge greven tumlar sin ystra ridhäst längst ned i allén.

Kanske är det en episod från det adliga herrskapets bröllop året förut, som Felt här önskat återge på nådig begäran? Hur en sådan praktfull bröllopskaross kunde se ut har greve E. F. von Saltza målande beskrivit i sina "Familjeanedotter", i vilka han bl. a. skildrat sin faders brudfärd 1763. Saltzas vapen utgjordes av vita liljor i rött fält och utrustningen var därefter:

"Min far hade fått av sin far en gammal täckvagn. Den var klädd med gult sammet och ganska väl behållen, men två gånger så lång som en vanlig täckvagn. Korgen hängde på remmar och så lågt, att fotstegen nästan släpade på marken. Den uppmålades, vagnstaket svärtades och alla remmar uppsmordes, mässingen skurades och nu stod den prydliga vagnen i all sin glans färdig att avhämta den vackra bruden. Av skytten köptes ett stop grävgaltsister, varmed de gamla selarna uppsmordes. De voro av ryssläder med rikt förgyllda beslag, huvudlagen voro sirade med höga tofsar av rött och vitt svinborst och en röd och vit regarnsros var fästad på remtyget på var sida om hästarnas huvud. Kläder köptes åt kusken och betjänten med röda sammetssnören och vita liljor. Så härligt utrustad reste nu min far..."

Vi återvänder till Lövsätra. Följda av en liten knähund — Bijou, Belinda, Azor, eller vad den nu kan ha lystrat till — träder några högförnäma gäster redan in genom entrén till huset, medan några unga kavaljerer skyndar in i en av småflyglarna. Ett elegant par skrider värdigt genom grinden från lustgården bakom stora huset. De promenerande damerna skyddar sig mot solen med små koketta parasoller. Ur brygghusflygeln, där en tvättbunke på höga ben skvallrar om husliga bestyr, tittar pigorna med gapande munnar och häpna miner på all stäten. Middagssolen strålar ned över den livliga scenen, vattentunnan vid husgaveln står tom och gisten, och röken stiger ur skorstenarna!

Men lika hastigt som solen går i moln en vacker sommardag, lika snabbt skiftade glädjen till sorg i den appelbomska familjen. Redan nästföljande år avled husets fru på sitt ägandes Bällsta! Denna tragiska händelse är emellertid för vår lilla undersökning av största vikt. Det visar sig nämligen, att bland Riksarkivets samling av adliga bouppteckningar förvaras också fru Appelboms. I ett sedan tvåhundra år tillbaka slutet kuvert, förseglat med svart sorglack med adligt vapen, påträffade jag en året efter dödsfallet av maken ingiven "Bo-Uppteckning efter Cancellie Rådets Wälborne Herr Harald Appelboms senare Fru, Friherrinnan Högwälborna Fru Elsa Regina Schwerin, som afled på Bellstads Sätesgård den 15:de Juli 1761."

På Bällsta, som var familjens förnämsta och största gård, förtecknades friherrinnans garderob, juveler och nipper. Silver, porslin och möbler var där av finare slag än på Lövsätra, boskapsstocken större och besättningen av hästar och vagnar helt ståndsmässig.

I denna förteckning över all friherrinnans egendom återfanns också ett fullständigt inventarium på Lövsätra! Vi befinner oss sålunda i den lika sällsynta som intressanta belägenheten att här kunna sammanställa en minutiöst utförd herrgårdsbild från 1760 med ett samtida, ytterst detaljrikt inventarium på samma egendom från 1761. Det blir oss alltså möjligt att på sätt och vis rekonstruera säteriet Lövsättras yttre och inre utseende vid denna tid och i fantasien kan vi genomvandra de nu försvunna byggnaderna, möblera upp salar och kammare och ta del av allt, som tillhörde ett välförsett lantushåll på frihetstiden! Att uraktlåta detta känns som en underlåtenhetsynd, frestelsen är alltför stark — och vi begynner!

Tyvär meddelar inventariet på Lövsätra föga om rummens disponering. Vi får endast veta, att den stora salen låg söder om förstugan. Annars rör sig bouppteckningen med helt allmänna begrepp och talar om ytterligare en "sal", diverse "kammare" o. s. v., utan att närmare ange läget. Det är emellertid alla de enkla bruksföremålen, som kanske mest intresserar oss, och de får därför passera revy alltifrån hennes nåds guldklocka

till de enkla blå och vita fajanskrukorna, som prydde herrgårdsstaketet.

Vid genomögnandet av inventariet kan man knappast undgå att erinra sig Leopolds förtjusande strofer ur "Eglé och Annett":

Ni skulle sett ett kök: var kopp som pärlan ren;
var panna, blank och ny, som först ur marknan tagen;
ett visthus, överstfullt av allt — i glas och sten,
i säck och lår — allt ställt, allt avdelt efter slagen;
ett mjölkkrum, kärl vid kärl, välluktande av en,
med fina vita bord, och gröna skydd mot dagen;
ett fullträngt linneskåp, från golvet opp till tak,
med allt vad man till helg som vardags nånsin brukar:
nu damaster, nu dräll, här lakan och där dukar,
till finhet och fason, i tusenfaldig smak.

För enkelhetens skull har stavningen normaliserats i denna inventarieförteckning:

Guld

1 gammalt guldur.

Silver

Förgyllt

1 skål — 1 gräddskål.

Oförgyllt

1 par ljusstakar — 1 par dito — 2 proppar till olje- och ättikehus — 2 sockerdosor — 1 förläggarsked — 16 bordskedar — 6 teskedar och 1 sockertång.

Nipper

1 etui av silver med en rubin i locket — 1 fällkniv med 2 blad, därav 1 av silver och silverskaft med pärlemor inlagt — 1 knytnål — 1 gammalt silverur — 1 svampdosa av silver, förgyllt — 1 gammalt tandpetsfoder av sköldpadd med silverringar — 1 gammal silverfingerborg — 1 gammal snusdosa av silver med pärlemorbotten — 1 ljusskärm av grönt saffian med silverfot.

Tenn

Engelskt

1 soppskål med lock — 2 klockor — 4 fat — 2 stora fat — 1 dussin sopp-tallrikar — 2 dussin flata tallrikar — 1 kylfat.

Svenskt

2 soppfat — 1 gammalt fat — 1 drickskanna — 1 flaska — 2 nattpottor — 1 par stakar — 1 par dito mindre — 1 par ljusplåtar — 1 spilikum — 2 små skålar.

Koppar

1 inmurad brännvinspanna med fast bröst och 2 pipor, med dess tillhörige malmtapp — 1 dito mindre inmurad — 1 inmurad bryggkittel — 1 dito mindre — 1 soppkittel med lock — 1 dito mindre — 1 dito — 1 kastrull med lock — 1 dito mindre — 1 dito utan lock — 1 dito — 1 smörpanna — 1 koppartratt — 1 förtent stor snäckform — 1 fransysk liljeform — 1 större kaffekanna — 1 gammal munkpanna — 1 gammal tepanna — 1 tepanna — 1 förtent trind kopparpastejform — 1 hummerform — 12 förtenta små kopparformar.

Mässing

1 kittel — 1 sängvärmare — 1 gammal kittel — 1 dito mindre — 1 durkslag — 1 mullöga — 1 teskiva — 1 par släta ljusplåtar — 1 par dito drivna, gamla.

Blecksaker

2 små tebräden — 1 stor kaffekanna — 1 täckfat — 2 kvarters- och 1 halvstoppsmått — 1 par ljusplåtar — 2 rivjärn — 1 dito sämre — 2 trattar — 2 kakspadar — 1 äggstjärneform — 2 små skålar — 1 kryddlåda — 1 hand-spruta — 2 gamla lampetter — 1 lanternan.

Malm

1 gryta — 1 strykjärn — 1 mortel med stöt — 2 små ringklockor.

Järnsaker

1 gammal inmurad bryggkittel — 1 gryta om 7 kannrum — 1 dito med lock — 1 dito utan lock — 1 dito mindre — 1 stor gammal gryta utan fötter — 2 stora gjutna skaftpannor — 3 dito smärre — 1 gammal gryta med lock — 2 dito med lock och namn — 2 stora pannor med skaft — 2 smärre dito — 1 halster — 1 avlång och 1 rund stekpanna — 2 gamla trefötter — 1 gammal kaffebrännare — 1 gammal kaffekvarn — 1 besman — 1 dito — 1 polerad eldgaffel med tång och skyffel — 1 stor och 2 smärre stekpannor — 2 trinda pannkakspannor — 1 våffeljärn — 1 tunnrånsjärn — 1 sockerrånsjärn — 2 stekspekt — 2 kålnivar — 1 liten gjuten pannkakspanna — 4 eldgafflar — 2 eldtänger — 1 fyrfat — 1 häckla — 2 ullkammor — 1 par gamla kardor — 1 gammal och söndrig stålquvarn — 1 gammal kökskniv.

Porslin

1 teservis av fint vitt ostindiskt porslin, bestående av 1 tekanna, 1 mjölk-kanna, 1 tedosa, 12 par koppar med fat, 6 par dito med grepar, utan fat —

I dito av sachsiskt porslin, bestående av 2 tekannor, 1 spilkum med fat, 1 tedosa, 2 sockerfat, 5 par koppar — 4 stora flata vita fat av svenskt porslin — 1 soppskål, gammal och oduglig — 4 större flata fat — 4 dito, något smärre, blå och vita — 1 dussin flata, blå och vita tallrikar — 1 dussin sopptallrikar — 3 dussin små tallrikar — 6 små skålar — 1 spilkum utan lock — 2 större skålar — 1 tvålköpp — 3 större krukor — 2 vita krus — 2 sockerdosor av svenskt porslin — 2 saltkar — 2 tedosor av svenskt porslin — 3 blå och vita blomsterkrukor — 2 vita fasonerade punschskålar av äkta porslin — 25 blå och vita tallrikar — 5 par kaffekoppar med grepar och lock — 4 små saladiärer och 1 liten spilkum — 5 par tekoppar — 1 tekanna — 2 tekannor, 1 socker- och 1 tedosa samt 5 par tekoppar av svart serpentin.

Glas

2 kredenser — 2 dussin vinglas — 8 vinglas av halv kristall — 1 dussin ölglas — 1 saladiär med lock — 2 slipade saltkar — 2 oslipade olje- och ättikekrus — 2 flaskor — 50 överdragna buteljer — 11 syltburkar.

Möbler

1 byrå av valnötsträ med översättning — 1 mindre dito av al och rödmålad — 1 lackerad nattlåda med fot — 1 lackerat ovalt tebord — 1 dito smärre med svart lackering — 1 gammalt rödmålat dito — 1 byråskåp av ek — 1 brunmålat skänkskåp — 1 brädspel av ebenholts, med elfenben och ebenholts inlagt, och ebenholtsbrickor — 1 sömmad eldskärm — 1 stor spegel med förgylld ram och slipat glas — 1 nattduksspegel med försilvrad ram — 4 större och mindre gammalmodiga speglar — 16 våder vaxdukstapeter om 6 kvartersbredd till ett rum — 1 tentur turkiska tapeter — 1 tentur gamla stofttapeter — tapeter till 7 rum, därav större delen gamla, nämligen på Lövsätra i salen, söder om förstugan, gamla, turkiska — blå papperstapeter, 20 våder i kammaren — 1 tentur stofttapeter av väv till en sal och en kammare, gamla — 1 dito av ylle till en kammare, gammal — gula stofttapeter av papper — gröna dito av kassian, utslitna — nya papperstapeter i Västergården — dito i kammaren därstädes — dito i kammaren inför förstugan, gamla vävtapeter — i salen på Veda, behållna stofttapeter på väv — i 2 kammare därstädes, gamla papperstapeter.

Träsaker och diverse husgerådspersedlar

1 stort brunmålat skåp med 2 dörrar — 1 stor koffert med svart skinn överdragen — 1 bord av 4 frånskilda delar, målade — 1 köksskåp, målat, med 2 dörrar — 1 gammal kista — 1 stor och gammal fällbänk — 4 rullgardiner av vaxduk — 2 fåtöljer med 6 stolar, överdragna med damast, men nog förslitit — 6 stolar med gult överskuret tripp, i gott stånd — 1 rött lackerat nattduksbord med låda — 2 nattlådor av valnöt, med lås — 2 dito

smärre, med lås — 1 låda med jetonger — 1 brunt porslinsbord — 1 litet målat tebord — 2 ovala dito — 1 stort fyrkantigt, målat bord — 1 mindre ovallt fällbord, målat — 1 dito mindre, brunt — 3 dito små fyrkantiga, omålade — 2 gamla fåtöljer, överdragna med gyllenläder och 2 gula tripphyenden — 2 dito utan överdrag — 4 gula kullerstolar — 6 nya karmstolar med kattunsöverdrag — 10 läderkarmstolar, gamla — 7 ryssläderskarmstolar — 9 dito, smärre och sämre — 1 kryddskåp med lådor och fot — 1 litet skåp — 1 gammalt nyckelskåp — 2 stora gamla matskåp — 1 brädspele med bricker och tärningar — 1 blåmålad nattstol — 5 små kappkorgar med lock — 1 koffert, med sälskinn överdragen — 1 gammalt väggur av trähjul — 1 koffert av ek — 5 karmstolar med ylleöverdrag, gamla — 1 lackerat tebord, gammalt — 3 längre bord med korsfötter — 4 kannor — 4 stop — 1 brännvinskagge — 1 flaska — 6 byttor med lock — 4 små lårar med lock — 1 gammal ekkärna — 3 små smörbyttor — 3 ostkar — 3 mjölkstävor — 4 såar — 2 stora mäskkar — 3 mindre, gamla — 1 halvåm — 3 brukbara drickstunnor med järnband — 1 stenmortel med stöt — 1 schackspel — 2 halvtunnor, en med järnband — 7 spånrockar — 4 nystfötter — 3 baktråg — 2 mjölkbunkar — 3 kärnor — 2 mjölksilar med skopor — 1 måltunna av ek med handtag av järn — 1 halvtunna — 1 ny sädesskåppa — 3 stora ståndfat — 1 sädesharpa — 1 tunna — 1 gammal kista — 3 gamla lårar — 8 gamla tunnor med lock — 5 grynsåll — 1 mangel av furuträ — 1 handkvarn — 3 målade bordskivor i Västragård — 1 grönt målat skåp på Veda — 1 handkvarn därstädes — 1 sädeslår.

Linnekläder

Duktyg

1 duk av smått mönster, 2 bredder, $5\frac{3}{4}$ alnar lång, något sliten — 1 helt ny dito av vågigt mönster, 2 bredder, 6 alnar lång — 1 dito av samma mönster, 4 alnar, 2 bredder — 1 duk av stora rosor, 3 alnar — 1 dito av fönstermönster, om 3 alnar och 2 våder, blångarn — 1 dito av samma slag och mönster, 2 bredder, 3 alnar lång, något sliten — 4 små dito, något slitna, av smått mönster, om $2\frac{3}{4}$ alns längd med 2 bredder i varje — 1 dito av nyssnämnda slag, över något sliten.

Servietter

22 helt nya av vågigt mönster — 2 dussin dito av stora rosor, om $5\frac{1}{2}$ kvarters längd — $\frac{1}{2}$ dussin dito av fönstermönster, blångarn — $1\frac{1}{2}$ dussin dito av smått krusigt mönster, slitna.

Handdukar

1 helt ny av vågigt mönster, $6\frac{1}{2}$ kvarter lång — 1 dito av fönstermönster, lika längd — 4 dito gamla — 10 nya dito av smårandigt mönster och blångarn, om 6 kvarter vardera.

Lakan

2 par fina lärftlakan om 4 alnar och 2 bredder vardera — 3 par helt nya dito av samma längd och bredd — 1 par dito av lika godhet — 1 par dito sämre — 2 par gamla lakan av blågarn.

Örngottsvar

1 par av holländsk art, nog slitna — 2 par dito av huslärft — 5 par dito av helt nytt lärft.

Gardiner

1 par gamla randiga, mest förslitna — 2 par dito av bomullslärft, 4 kvarter — 2 par dito av hemvävd randig nättelduk — 7 par lärftsdito med fransar.

Sängkläder

1 dubbädd med blått och vitt parkumsöverdrag — 1 huvudbolster med fjäder och västgötatygsöverdrag — 2 örngott med dun uti samt rött och vitt parkumsöverdrag — 1 gammalt räckebolster med fjäder — 1 huvudbolster, gammalt var och fjäder — 1 ny bolster av hemvävt rödrandigt parkumsöverdrag — 1 dito av blått och vitt västgötavar — 1 dito av samma slags var — 1 dito med gammalt västgötavar, gammal fjäder — 1 huvudbolster med rödrandigt hemvävt parkum — 1 dito med nytt västgötavar — 2 örngott av dun med nytt rödrandigt parkumsöverdrag — 2 dito med något slitet var — 2 dito av blått och vitt utländskt var — 3 små örngott — 1 madrass av tagel — 1 dito med gammalt förslitet var.

Sängtäcken

1 brokigt sidentygstäcke med rött foder — 1 rött dito, stickat — 1 blått dito av kitaj, sömmat med knutar — 1 dito av rött och vitt kattun — 1 nytt, tryckt, blått och vitt lärftstäcke — 1 dito utan foder — 1 violett och vitt flanellstäcke — 1 vit filt — 1 krapptäcke av sidensars — 1 gammalt kassiansstäcke — 1 gammalt stort täcke av flammerad plysch.

Husfolkets sängkläder

4 sängar med sina sängkläder — 3 dito för ladugårdsfolket — 2 par nya lakan av blaggarn.

Sängställen med pauluner

1 paulun av blått kassian med täcke och silkesnören — 1 dito av kattun med vit och blå buldansbotten — 1 dito av flammerat kassian med sängställe och buldansbotten — 2 sängar med buldansbotten — 1 fällbänk — 16 säckar.

Familjekonterfej

Landshövdingen Anders Appelbom i knästycke och dess första fru, uti förgyllda ramar — Fru Anna Behmers dito, utan ram — Hovkanslern baron Bergenhielms bröstbild — Statssekreteraren baron Carl von Carlssons fru Johanna Catharina Gyldenbring — 2 andra dito av familjen, okända.

Skillerier

1 stort i salen uti Staden och 1 dito landskapsstycke och 1 på Veda samt 1 på Lövsätra, konung Karl den XI:e till häst, i miniatyr — 3 kabinetts-skillerier — 2 målade vaxdukar.

Skjutgevär

1 hagelbössa, låset något sönder — 1 dito, helt färdigt lås — 1 par svenska pistoler.

Skinнварor

1 gammal björnskinnsfäll med grovt rött kläde — 2 björnhudar.

Böcker

In folio

Moletts ritningar till lust- och trädgårdars anläggande — Assessor Richardssons beskrivning över Halland, inhäftad.

In quarto

1:a och 2:a delen av Publique handlingar — Landslagen med Abrahamsons noter — Hedengrans och Collings register över lagboken — Drysells register över Kongl. förordningar — Beskrivning över Göteborgs stad med tabeller — Scrivers postilla om Guds barns förnöjelse — Rålamb's Observationes juris, 2 band — Swedbergs Svenska Schibboleth — Corwins Fons latinitatis — Hallmans beskrivning över bröderna Olaus och Lars Petri — Elds Myrten och cypresser — Manufaktur spegel — Vergilii ekloger, på svenska — Wolffs underrättelse om sädens förökande — åtskilliga buntar med äldre och nyare förordningar — dr Luthers passionspredikningar.

In octavo

Keyzers svenska bibel, tryckt i Amsterdam 1688, väl behållen — 2 tyska biblar — Arndts Sanna kristendom — Adami Sabbatsro över alla evangelierna — 1 kommunionbok — 1 stor psalmbok — Konung Davids Harpa av 10 strängar, försvenskad av herr Anders Appelbom — Carla Segerskiöld, 1:a delen — Lundbergs trädgårdsbok — Matrikel över Svea rikets ridderskap och adel — Voyageurs dictionnaire — Salanders Kodeja och gårdsfogde instruktion — baron Brauners 3 hushållsböcker — Svenska lagboken — Lockes tankar om världslig regering — Telemach på fransyska och engelska — Mör-

kens Genstig till geometrien — Dalman om Humlegårds-, skogs- och ängskötsel — Joh. Arndts Jordiska paradis, på tyska — Classens Compendium politicum — Beskrivning över republiken Venedig — Swedbergs Ungdomsregel och Ålderdomsspegel — Buddaei Philosophia practica — Pufendorff De officio hominis... — Wandalini Compendium theologicum — Rohaulti Tract: Phys: — Agrelii Aritmetica — Murraei Människospegel — Weisens Politischer Redner — Johannis Magni Historia, på latin.

In duodecimo

2 svenska psalmböcker — 1 tysk dito — Thomas a Kempis om Christi efterföljelse — Klots Synopsis rerum criminalium — Ciceronis officia et orationes — Kempenskölds historia om k. Gustav 1:sta — Weisens Kluger Hofmeister — Ameisii Ethica — Reichenbergs Lineamenta philosophiae — Dessutom åtskilliga akademiska disputationer, gamla skoleböcker och poetiska skrifter.

Kreatur

Hästar

2 bruna gamla verkhästar — 1 liten brun unghäst — 1 svartbrun häst hos trädgårdsmästaren — 1 vit black fölunge med vit man och svans.

Oxar

8 dragoxar — 2 tjurar — 1 dito mindre.

Kor

7 stycken.

Ungboskap

vid Lövsätra

1 stut och 1 kvigkalv, fjoling — 2 årskalvar.

vid Jävsjö

9 ungnöt, mellan 3 och 1 års ålder.

Getter

6 gamla bockar — 6 unga dito — 53 getter — 12 killingar.

Svin

2 fargaltar, 2 år gamla — 1 galt — 6 suggor — 7 grisar.

Småkreatur

4 gäss — 1 kalkontupp — 2 kalkonhönor, gamla — 7 unga dito — 1 höns-tupp med 17 hönor.

Vagnar, slädar, sadlar och selyg

1 grön bredsläde — 1 gammal rack, klädd med ryssläder, och tillhöriga skodda kälkar, söndrig — 1 liten söndrig färdvagn — 1 par nya, oskodda täckvagnskälkar — 1 behållen och skodd rustvagn — 1 par förspanselar med garmlinor — 1 par lokselar med betsel och garntömmar — 5 behållna verk-selar med betsel och tömmar — 1 mansridsadel, gammal.

Åker-, slöjd- och körredskap

1 skodd verkvagn — 1 dito — 1 nytt, oskott verkvagnsunderrede — 1 gammal kärra — 5 oskodda hövagnar med stegar och dyngrador till varje — 3 oskodda kälkar, en del behållna — 4 par oskodda dito — 3 plogar med sina billar och övrigt tillbehör — 8 trästockar med billar — 1 mull- och 1 dikesplog, skodda, med sina kälkar — 7 harvar — 3 större och mindre ek-vältar — 3 häkteok — 5 ox dito med tömmar — 26 järnklovar — 1 skälla med klavband — 1 grovt järnspett — 2 järnstörar — 4 skäryxor — 1 bila — 2 handyxor — 3 sågar — 2 stora dymlingsnavrar med några mindre pinnavrar — 1 verkjärn — 1 hovtyg — 1 skrapa — 1 ströborste — 4 brukbara liar — 10 obrukliga dito — 10 räfsor — 1 stor grov slipsten med träev — 1 fin dito liten med järnvev — 1 järnskyffel — 2 dito spadar — 1 järngrepe — 2 huggjärn — 3 hyvlar — 2 huggborrar.

Smedjeredskap

Bestående av en gammal blåsbälg, 1 stort städ, 1 slägga, 2 hammare och 1 tång.

Trädgårdsredskap

6 glasklockor — 10 pappersbänkfönster — 2 söndriga vattenkannor med sprutor — 2 gångskyfflar — 1 järnkratta — 1 dito av trä — 1 trädgårdssax — 1 fin trädsåg — 4 blå och vita blomsterkrukor av lera — 1 dito brun av lera — 2 dito gjutna av järn — 1 planterstock av bleck — 1 stålharpa — 2 gamla grävskyfflar — 2 nya skyfflar — 1 ny järngrepe — 24 famnar nya trädgårdssnören — 1 trädgårdssläde med brädskruv.

Bland stärbhusets skulder förekommer en del namn, som skvallrar om familjens kreditorer, umgänge och närmare be-kanta. Dit hörde t. ex. kammarherren Gerhard de Besche, mynt-mästaren Hans Malmberg, assessorn Frans Crusebjörn, lag-mannen Claes Jakob Gyldenadler, grevinnan Brahe, fru Anna Reenstierna, friherrinnan Cedercreutz, kapten Sparres änka fru Sigrid Ehrenstam, kammarrevisionsrådet Wahlgren, majoren Lingqvist m. fl. Här skymtar också en del personer, som haft

med friherrinnans sjukdom och hädanfärd att göra, såsom "Doctorer och Apothekare för betiening och hämtade medicamenter under sidsta sjukdomen", apotekaren Sahlberg, handelsmannen Westerberg — "till Sorgekläder" —, källarmästaren Habicht, hökaren Lindmark och sadelmakaren Möller.

Slutligen får vi också reda på "de pigor och drängar till husets behov", som var stadda på Bällsta och Lövsätra. Dit hörde förutom en fransk bonne mamsell d'Orchimont även jungfru Elsa Brita Roslind, fogden Sandell, två rättare, arbetsdrängen Peter och gossen Anders, kammarpigan Catharina, kökspigan Kajsa, pigan Stina, en ladugårdshustru och en ladugårdspiga, "kökspigan på Lövsätra", lakejerna Stenholm och Wedberg, kusken samt sist i raden den lilla "wallkullan".

Den ekonomiska situationen vid friherrinnans bortgång var föga trösterik, ty boet uppvisade en brist på ej mindre än 115.761:28 daler kopparmynt. Kanslirådet bodde emellertid kvar på sina gårdar och lät 1767 uppsätta en vällingklocka på Lövsätras stallbyggnad, som ännu hänger på sin plats och bär följande inskrift:

Harald Appelbom Cancellie råd Ridd. Af N.S.O. 1711 D. 10. Jan. G. 1:o. 1743 M: Fru Johanna Christina Gyllenbring F: 1723 d: 23 Nov † på Lövsetra. D: 21 Dec: 1757 Des enda efterlevande Dotter Magdalena Johanna Appelbom F: 1745: D. 14 Jan: 2:o 1759. M. Friherrinnan Elsa Rigina Schwerin F. 1717. † På. Belstad D. 16 Julii. 1761. Guten År 1767 af G. Meyer. I Stockholm.

Sedan Appelbom 1783 avlidit skiftade säteriet ägare. Den nye innehavaren hette Berndt Magnus Stackelberg (1755—1815), som dock redan 1804 försålde Lövsätra till majoren Johan David Silfverstolpe. Det gamla Lövsätras herrgårdsbyggning fanns då ej mera. Strax efter inköpet lät major Silfverstolpe en viss C. O. Grysinger upprätta en karta över Lövsätras ägor, daterad 1806. Det blev nu Västergården, som fick en säteribyggnad. Denna kvarligger ännu, ehuru delvis ombyggd.

Av det gamla Lövsätra återfinns på kartan endast två av de fyra flyglarna. Huruvida säteriet härjats och förstörts av brand

eller nedrivits, har jag ej lyckats konstatera. Emellertid framgår det tydligt av kartan från 1806, att vad som då fanns kvar överensstämmer med utseendet på kartan från 1746—47. På den forna gårdsplanen är brunnen markerad och hela trädgårdsanläggningen med grusgångar och blomsterkvarter är fullt synlig. Västerut mot det nya Lövsätra leder från det gamla en rak väg. Vid den gamla uppfarten söderifrån ses smedja och ett kolhus och vid bäcken ligger en "Mjöl- och sågkvarn" på den gamla skvaltans plats.

Sedan denna tid har snart 150 år förrunnit. Numera äges Lövsätra av ingenjör Thure Karlson i Stockholm, som med stort intresse omfattar den gamla egendomen och dess minnen. En vacker sommarsöndag i år tog jag bussen från Stockholm för att på ort och ställe söka efter lämningarna av 1700-talets Lövsätra. Efter en halvtimmas färd stiger man av och har från stora landsvägen en hänförande utsikt över Ormgårdssjön, som vilar i en stilla och orörd natur. Det gamla ryttarbostället och torpet Torkan vid vägen står ej att återfinna, men i stället bjuds man på en ljuvlig skogspromenad, särskilt om vandringen företas under den årstid, då "skogsmusiquen öppnad är" och törnrosbuskarna blommar. "Svenska soldaten i gulblå rotar" kantar skogsvägen och väl framme vid den förtorkade bäcken känner man lätt igen platsen för den gamla vattenkvarnen.

En lindallé med åldriga träd förde liksom förr från söder upp mot Lövsätra gård, bild 10. Till vänster vid vägen kvarstod än i dag den timrade smedjan från 1700-talet med sin härd av roslagssandsten.

Redan på långt håll skönjdes det gamla säteriets forna belägenhet, utmärkt av välbevarad högvegetation. Av corps-de-logiet fanns likväl endast en snårbevuxen kulle kvar, på vars västra sida nedgången och trappan till den sekelgamla, kilstensvälvda källaren påträffades. Resterna av manbyggnadens grund var fullt skönjbara i marken. Öster om kullen syntes spår av gammal terrassering, som förde ned till vad som en gång varit herrgårdens blomsterdoftande trädgård, nu omvandlad till åker.

Söder om den igenvuxna gårdsplanen ligger numera en bred, rödmålad timmerbyggnad med brutet tak och veranda. Den gamla södra allén mynnade här som den skulle mellan denna byggnad och den en gång omedelbart väster därom belägna sydvästra flygeln, vars grund fanns kvar. Norr om platsen för corps-de-logiet låg en rödmålad och panelad timmerflygel, vilken av den nuvarande ägaren flyttats något österut och även tillökats på längden. Sannolikt ingår i denna byggnad rester av den nordöstra flygeln från 1700-talet. Liksom på södra sidan om gårdsplanen återfanns också här grunden till den försvunna nordvästra flygeln.

Väster om den ursprungliga gårdsplanen, i vars sydvästra hörn brunnen ännu fanns, steg terrängen ganska betydligt. Av kuriositetsintresse tog jag en fotografi från samma punkt, där en gång Felt 1760 stått och tecknat sin vy, bild 5.

I sydväst låg ladugård och stall, från början utgörande en på fyra sidor kringbyggd anläggning, varav ännu några längor kvarstod. Den västra längan, det gamla "oxstallet", var nu borta, men stallängan från Appelboms tid fanns kvar, uppförd i timmer och rödfärgad, bild 11. På östgaveln hängde vällingklockan och vindflöjeln bar årtalet 1789.

Det nuvarande Lövsättras huvudbyggnad, som för tillfället tjänstgör som barnhem, ligger som sagt på Västergårdens mark och torde vara identisk med den "inspektorsbostad" från omkr. 1800, som omtalades i Svenska gods och gårdar. Norr om detta vitrappade, reveterade och ganska tråkiga trähus, vars tvenne flyglar borttagits, utbredde sig en något förvildad engelsk park. Ägaren hade i den uttorkade Grötsjön söder om Lövsätra påträffat pålning och spår av gamla fiskekatsor. Ett belägg på hur segt ortnamn håller sig kvar gav en dräng på Lövsätra, som utan svårighet och på stående fot identifierade de flesta av de i 1600-talshandlingarna nämnda smärre torpen, ängarna och utmarkerna.

Och härmed lämnar vi såväl dagens Lövsätra som den längst försvunna idyllen från salig kanslirådets tid.

Kom att i mitt sinne råda,
glada lantbygd! Fägna mig.
Ögat får dig åter skåda,
hjärtat åter njuta dig
mellan löjen, lust och lekar
i en själ från oro fri,
ömna Gud! du ju ej nekar
att i skaran räknad bli.

Täcka lantbygd, till din ära
skall min lyra söka pris.
Dig skall jag min dyrkan bära
på de sälla herdars vis.
Kvåde den Apollo hägnar
riksens öden, hjältars krig;
jag vill sjunga vad mig fägnar:
och det är att sjunga dig.

(J. G. Oxenstierna, 1770.)

Använda källor:

- Kungl. Biblioteket: Saml. Tilas, N:o 2: 342 (Suecia iconographica).
Hans Wählin: Scania antiqua, 1931.
H. H. v. Schwerin: Gustaf Fredrik Feldt och hans skånska herrgårdsbilder,
i Tidskrift för konstvetenskap, häfte 1, 1932.
Lars Salvius: Beskrifning öfver Sverige, Första tomen om Uppland,
Sthlm 1741.
Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige, Sthlm 1849—66.
Wilh. Tham: Beskrifning öfver Stockholms län, Sthlm 1850.
Wald. v. Sydow och Sten Björkman: Svenska gods och gårdar, del XI, Stock-
holms län, Uddevalla 1938.
Joh. Ax. Almquist: Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, Sthlm 1931.
Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv. A: 9. (Karta från 1637—38) samt A/112,
21⁸ ("Charta öfver Löfsättra Ägor Uti Stockholms Höfdingedöme
Danderyds Skepslag Täby Socken Författad År 1806 Af Carl Otto
Gryssinger.")
Kammararkivet: Provinskontorets gamla byten, n:o 138. (Syn på Lövsättra
1684.) Jordeboken för 1714.
G. Elgenstierna: Den introducerade svenska adelns ättartavlor.
Lantmäterikontorets för Stockholms län arkiv: Vallentuna, n:o 15 a ("Geo-
metrisk Concept Charta öfwer Wäster och Öster Löfsättra ÅkerGården
Författad dels år 1746 dels och 1747 af M. K." = Magnus Kiällström.)
Edvard Fredrik von Saltza: Familjeanekdoter, utg. av Nils Sjöberg, Sthlm
1912.
Riksarkivet: Lagfartsprotokoll för Uppland, Danderyds skeppslag. — Adliga
bouppteckningar.
Ax. Garfvé: Fellingsbro sockens historia, Arboga 1926.
Lövsättra gårdsarkiv.

SPARBÖSSOR

av *Mats Rehnberg*

Vår nutida sparbössa har haft många föregångare. Penningbössor av olika slag och i olika funktioner, alltså förvaringsdon med mynthål, ha existerat långt innan pjäsen fick sin nuvarande användning. Till de äldsta föregångarna kanske man vågar räkna medeltidens offerstockar, där menigheten nedlade sina skärvar som bidrag till kyrkans verksamhet. Vid reformationen förbjöds offerstockarna liksom så många andra av den katolska kyrkans verksamhetsformer. Med den luterska kyrkans arbete bland de fattiga inställde sig emellertid snart behovet av medel till denna verksamhet. Under 1600-talet påbjöds därför uppsättande av fattigbössor vid kyrkorna för insamling av medel till välgörande ändamål. På åtskilliga andra offentliga ställen såsom broar, torg och rådhus liksom även på fartyg etc. anbragtes likaledes bössor för insamling av medel till de fattiga. Detta blev alltså penningbössornas andra funktion. Samtidigt uppträda bössorna inom skråväsendet, dels som fattigbössor för behövande ämbetsbröder och dels för andra ändamål inom skråämbetet. Detta är en tredje social funktion.

Den nutida användningen av penningbössan för privat bruk för att medelst denna reglera en del av sin budget, kan alltså sägas vara en fjärde funktion. Egentligen är det bara formen, den slutna bössan med mynthålet, som har samband med de tidigare nämnda penningbössorna. Sparbössan skall icke heller räknas såsom efterföljare till gångna tiders skattegömmor. Större förmögenheter förvarades tryggare nedgrävda eller bortstuckna än nedlagda i en sparbössa. Detta utesluter ju inte att en sparbössa kunnat få följa med i en skattegömma. Vid muddringsarbete i Göta älv påträffades en gång en mäs-

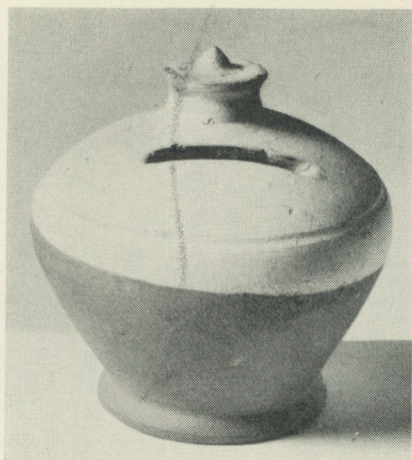
Bild 1. Sparbösssa av Iergods. Jordfynd från Stockholm. Bössan är uppbruten vid mynthålet. Nordiska museet 146,649.

singssparbösssa, bild 9, innehållande ett antal silver- och guldmynt. Måhända har just denna bössa innehållit en del av en förmögenhet, innan den på okänt sätt hamnade på sjöbotten.

Med säkerhet började sparbössorna för privat bruk att först komma i bruk hos städernas borgare. Det är också från städerna man har de äldsta uppgifterna om sparbössor och även de äldsta kända bössorna. Det är under 1600-talet som ordet sparbösssa börjar dyka upp. Tuderus anför ordet "sparbyssa" i sin *Grammatica latina* 1626 såsom översättning av ordet *pyxis*. Svenska akademiens ordbok har excerperat "sparbyssor" av koppar ur bouppteckningar från Stockholm under 1650- och 60-talen. Att sådana pjäser icke voro enstaka exemplar utan en verklig handelsvara, framgår av en bouppteckning efter en krukmakare av år 1684, vari det bl. a. redovisas 1 skock "sparbuxen", alltså ett helt varulager av denna artikel. Sparbössan anföres som en lovvärd tingest i Granatenflychts vitterhetsarbeten 1698 och nämnes med saknad av de karolinska fångarna 1700. Under 1700- och 1800-talen överflöda uppgifterna om dess förekomst.

Med ganska stor säkerhet vågar man gissa, hur de sparbössor sågo ut, som voro uppräknade i den ovannämnda bouppteckning.

Bild 2. Sparbössa av lergods från Hovmantorp, Småland. Använd vid början av 1900-talet. Nordiska museet.

teckningen från 1684. Vid utgrävningar på olika håll i landet ha nämligen lersparbössor upprepade gånger blivit påträffade, hela eller fragmentariska. Samtliga äro av ungefär samma form, en låg kruka eller urna, som är sluten upptill, bild 1. Överst är den försedd med en avslutande knopp. Materialet är genomgående rött lergods och mynthålet är alltid anbragt på bössans överdel. Stundom äro dessa lerbössor på överdelen överdragna med någon vitslammad färg. De tillvaratagna lersparbössorna från äldre tid visa samtliga tecken till att ha begagnats. De ha nämligen blivit uppbrutna vid mynthålet, då de skulle tömmas på sitt innehåll, och ha därefter förmodligen slängts bort. Tyvärr har det ännu icke funnits möjligheter att genom fyndkombinationer mera exakt datera dessa fynd. Det röda godset förekom så sparsamt under 1400-talet, att man knappast har möjlighet att antaga, att sparbössorna skulle vara medeltida. Intet talar emot att de skulle kunna härröra från 1500-talet, men de rikliga litterära uppgifterna från 1600-talet göra det mera troligt, att de funna bössorna höra hemma under detta sekel. I Statens historiska museum förvaras en bössa av denna typ, funnen i Falsterbo. Genom sitt klumpiga utförande verkar denna påfallande primitiv och ålderdomlig. Dessa egen-

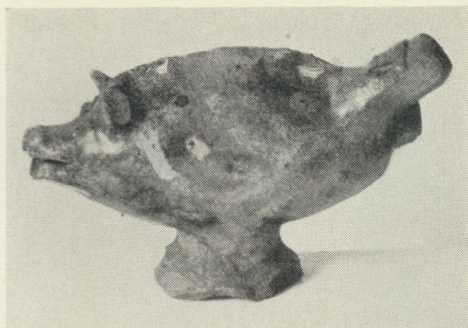

Bild 3. Sparbössa av lergods, försedd med munstycke och tonhål. Jordfynd från Stockholm. Nordiska museet 146,647.

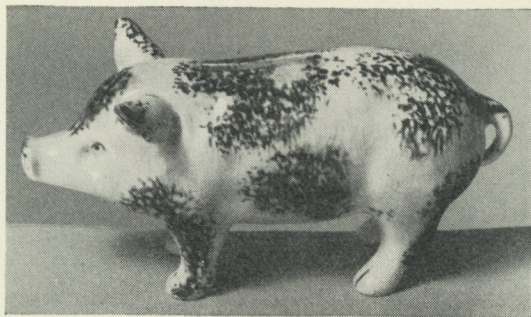
skaper behöva emellertid icke tyda på högre ålder utan kunna vara betingade av en lokal produktionsstandard.

Det är emellertid av intresse att konstatera, hur denna urnliknande typ levat kvar inom krukmakeriet i nästan alla delar av landet ända fram till 1900-talet. Under senare tid ha bössorna gjorts något större och rymligare, nästan såsom en illustration till den ökade penninghushållningen. Till och med en sådan detalj som slamfärgningen har konservativt bibehållits, bild 2. Särskilt under 1800-talet brukade en del av dessa sparbössor förses med färgad glasyr och stundom ytterligare orneras med blommor, rankor eller andra mönster.

Dessa lersparbössor hade en form, som var av enklaste slag, direkt framvuxen ur drejskivans möjligheter. Samma typ återfinnes även på olika håll i Europa. Sedan krukmakaren format en liten skål, har dennas överkanter böjts inåt och slutits samt överst erhållit en avslutande knopp. Denna knopp har gärna givits ett dekorativt utförande. Under 1800-talet, då sparbössorna stundom visade en tendens att öka i storlek, har denna knopp i en del fall formats som en lergök av gängse storlek, försedd med tonhål och möjlighet att gala. På en dylik bössa står ristat i den vita slamfärgen:

Den som försöker göken galant
lägger i bössan också en slant.

Bild 4. Sparbössa av porslin. Privat ägo.

Antalet bössor, som äro försedda med en lergök, visar, att typen icke är någon tillfällighet. Inte bara kronskorstenar och tornspiror utan även enklare ting ha gärna erhållit en tupp eller annan fågel till topp-prydnad. Lergöken är krukmakeriets speciella fjäderfä, och det är därför naturligt om det i detta fall blivit en dylik fågel. Man vet även, att en stor del av lergöksproduktionen legat i lärpojknarnas händer. På lediga stunder och kvällar kunde de fabricera tjugtals med lergökar, som de sedan sålde på närmaste marknad. Det finnes uppgifter om att även de förhållandevis enkla sparbössorna likaledes hörde till de varor, som brukade tillverkas av lärpojknarna. Det är därför ganska naturligt om gosselynnet lät göken spela på sparbössan. Det är emellertid värt att observera, att kombinationen toppfågel och sparbössa icke uteslutande hör hemma hos de lantliga krukmakarna utan har vissa motsvarigheter även vid de konstnärligt kvalificerade fajansfabrikerna. Ett prov härpå utgör en kraftigt profilerad, fyrkantig sparbössa i vit fajans med ett litet överstycke i form av en kulört fågel, som emellertid icke är försedd med blåsanordning. Tyvärr är det icke möjligt att avgöra, om denna pjäs är tillverkad i vårt land eller importerad. Det är emellertid vanligt att bössan krönes av någon sorts fågel, icke endast i lergods eller fajans, utan också i metall. Tuppar och andra fåglar blevo även självständiga sparbössor såsom nedan skall visas.

Bild 5. Sparbössa av glaserat lergods. Från By socken, Dalarna. By sockengilles hembygdsmuseum.

Kombinationen sparbössa och blåsinstrument har märkligt nog icke varit begränsad enbart till de ovan skildrade lergöks-sparbössorna från 1800-talet. Under grävningsarbeten på Helgeandsholmen vid slutet av förra århundradet påträffades förutom de tidigare nämnda krukliknande sparbössorna även en grisfigur av lergods, bild 3. Dess funktion som sparbössa framgick tydligt av mynthålet. Dessutom var den försedd med tonhål och munstycken för anblåsningen. Till sin form påminner den närmast om en fisk på grund av att den icke är försedd med fyra extremiteter utan står på en mitt under buken placerad fotplatta. Liknande grisar med fotplatta ha påträffats även i Skåne och Danmark. Det är alltså icke någon isolerad företeelse utan en fast utbildad typ. Ljudanordningen är emellertid känd endast från stockholmsexemplaret.

Tyvär är denna sällsamma gris av obestämbar ålder. Intet utesluter emellertid, att den kan härröra från 1600-talet, såsom man antagit beträffande vissa av de andra jordfunna sparbössorna. Godset är glaserat i en gråaktig ton. Till sitt utförande

Bild 6. Sparbössa av glaserat lergods. Privat ägo.

är grisen ganska kantig och skrovlig. Den utgör vår hittills äldsta kända spargris.

Det är icke möjligt att datera grisens uppträdande som sparbössans främsta symbol. Icke heller finnes någon alldeles säker förklaring till denna speciella form. Svinet har emellertid i folklig föreställningsvärld stundom uppfattats som ett lyckodjur. Under 1800-talet var det ett talesätt, "att grisen var bondens bästa sparbössa". Innebörden var givetvis att detta husdjur höll till godo med allehanda värdelösa stycken och ändock skänkte riklig valuta vid julslakten. Första gången spargrisen veterligen nämnes är då H. C. Andersen i ett Eventyr, tryckt i Folkekalender for Danmark 1855, berättar om en spargris. Historien handlar om hur leksaksskåpets alla dockor och andra tingestar en natt försöka leka människor och hur spargrisen, som står överst på skåpet, faller i golvet och spricker, så att alla skillingarna rulla ut på golvet. Historien slutar med att nästa morgon en ny gris stod på skåpet, väntande på slantar.

Att H. C. Andersen låter spargrisen bli "huvudpersonen" i

Bild 7. Sparbössa av järnbleck med pressad dekor. Har tillhört snickare-ämbetet i Kristianstad. Nordiska museet 61,976.

en berättelse, torde väl tyda på att den var en då ganska allmänt känd företeelse. Just spargrisen var ju till sin innebörd en "moralisk" varelse och därför särskilt lämplig i en historia av detta slag. Vilhelm Petersen, som på 1850-talet illustrerade Andersens berättelse, har tecknat en gris med spolformig kropp och spensliga ben, ungefär som en svullen cigarr. Det är inte omöjligt att just denna berättelse gav ökad popularitet åt spargrisen. Under 1800-talets senare hälft vidtog nämligen dess segertåg, som ännu ingalunda ser ut att avtaga.

Under senare hälften av 1800-talet framställdes spargrisen företrädesvis så naturalistiskt som möjligt. Krukmakare och porslinsfabriker levererade en riklig mängd grisar av skiftande typer, bild 4. Även i metall, trä, gips och glas uppträder numera spargrisen. Ibland har figuren erhållit ganska kraftiga proportioner, det finnes exempel på spargrisar, som mäta omkring 40 cm i längd. Vid sidan av de naturalistiskt formade grisarna framträdde mängder av mera skämtsamma typer. Ofta placeras grisen i en hästsko eller med ett klöverblad i munnen,

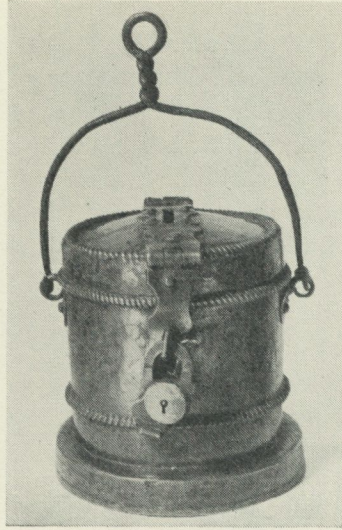

Bild 8. Sparbössa av koppar med punsade vulster. Har tillhört snörmakareämbetet i Stockholm. Nordiska museet 15,728 s.

alltså en industrialiserad massproduktion av folkliga lyckosymboler. Spargrisen är icke begränsad till Norden utan välkänd även annorstädes i Europa och i Amerika.

Även om grisen är det dominerande djuret i sparbössornas zoologiska värld, finnas talrika andra bevingade eller fyrfota varelser med samma nyttiga funktion. En framträdande plats intaga de sittande eller liggande hundarna, bild 6, eller kattorna av porslin, lergods eller gips. Deras föregångare voro liknande djur utan mynthålet i ryggen. De höra hemma i den 1800-talets hemmiljö, som utmärktes av en rikedom av föremål på hyllor och byråar. Till denna djurpark höra även tuppen och storken. Tuppen har ju även på annat sätt i barnens värld spelat rollen av gåvoförmedlare. Bland de exotiska djuren dominera elefanter och apor. Mycket vanliga ha sparbössor i form av skor varit. Även här möter man den folkliga föreställningen om skon, som i olika situationer varit förknippad med lycka. Ofta förekomma de rosiga äpplena och päronen av lergods, porslin eller gips.

Genom att sparbössan i många hem kom att räknas till prydnadsföremålen lockades tillverkarna att göra dem så varierande och tilltalande som möjligt. Allehanda människofigurer försedda med finurligt placerade mynthål ha varit vanliga i genren. Hit hörde de lantliga krukmakarnas svällande kvinnofigurer, bild 5, eller gipsmakarnas gummor, sjömän eller sittande skönheter. Att tomtar och liknande gåvoöverbringare skulle få spela rollen av sparbössor är naturligt. Med särskild tanke på barnen ha många bössor förkroppsligats i sagokungar eller snälla barn. Förmodligen äro alltjämt många nya led att vänta i denna utveckling.

Den vanligaste typen av äldre metallsparbössor såväl inom hantverksskråna som i annan användning har varit koniska eller cylindriska burkar, försedda med lock, vilka öppnas med gångjärn, bild 7—9. Mynthålet är alltid anbragt i locket. Vanligen äro dessa bössor framställda av koppar eller järnbleck, men de förekomma även av mässing. De äldsta bössorna av denna typ äro daterade från 1600-talets senare hälft och de fortsätta att vara i bruk ännu under större delen av 1800-talet. De flesta av de bössor, som kommit att bli bevarade, ha ingått i skräämbe-tenas eller gesällskapens utrustning. Där ha bössorna främst haft funktionen av kassafack för medel till olika ändamål.

En egenartad typ utgöra de klotformade metallsparbössorna, bild 10—11, bestående av två klothalvor, försedda med gångjärn och sammanhållna medelst låsanordningen. Mynthålet är anbragt på övre halvklotet. Dessa bössor, av vilka Nordiska museet äger ett 20-tal, äro kända i mässing, koppar och järnplåt. De ha använts inom skråväsendet samt som fattigbössor i kyrkor och möjligen i privat bruk. Deras egenartade form väckte tidigt uppmärksamhet och därigenom hamnade tyvärr ett stort antal hos samlare och antikvitetshandlare, varigenom kunskapen om proveniens och funktion gått förlorad. Av de bevarade bössorna att döma synes typen höra hemma under senare delen av 1600-talet och början av 1700-talet. De daterade bössorna bära årtalen 1664, 1665, 1675, 1679, 1726 och 1728.

Bössornas storlek och utförande inom denna grupp är syn-

Bild 9. Sparbössa av mässing med punsade ornamet. Funnen vid muddring i Göta älv, innehållande mynt från åren 1624—1666. Nordiska museet 175,238.

nerligen växlande. Oansenligast äro de bössor, som haft kyrkliga uppgifter. De bära ofta korta inskrifter, vilka understryka användningen: "Jagh Vil Sambla Guds Almus Anno Domini 1675 Then 4 Januari *Sikil*." En bössa, som härrör från Kalmartrakten, har följande inskription: "Gifven the Arme Uthi Jesu namn 1695". Inom skräväsendet är det särskilt i Skåne som klotsparbössorna förekommit. Dylika äger Nordiska museet från skräddaregesällskapet i Lund, skräddaregesällskapet i Malmö och timmermansgesällskapet i Lund. Även bokbindare-ämbetet i Stockholm har haft en dylik.

Särskilt klotbössorna av koppar äro mycket rikligt arbetade i barockform. Under 1700-talets första årtionden förändras formen, så att bössorna närmast äro cylindrar med rikt utsmyckade välvda kortändar. Särskilt rikt utformade äro de avslutande knopparna. På de flesta bössorna finnas tydliga upphängningsanordningar i det övre halvklotet. Endast ett fåtal, däribland just några av skråsparbössorna, ha erhållit en fotliknande avplattning på det undre halvklotet, varigenom bössan

Bild 10. Sparbössa av koppar.
Nordiska museet 77,113.

kan placeras på bordet. Måhända är det användningen på ämbetets eller gesällskapets bord, som medfört att man anpassat en klotrund form till detta speciella ändamål. Den största av samtliga dessa bössor, enligt uppgift härstammande från Uppsala, är försedd med en lösfot, i vilken den stora bössan ställes eller hänges medelst krokar i det undre halvklotet. Endast en av de bevarade bössorna av denna typ är försedd med en kedja av ett par decimeters längd.

Sparbössor av denna säregna typ äro även bevarade i ett antal danska museer. Victor Hermansen (Sparebössen, Hilleröd 1943) har antagit, att typen skulle härröra från tiden omkring 1750. Från svenskt håll finnas veterligen inga bössor av denna typ från en så sen tidpunkt och icke heller de bevarade bössornas dekor stöder ett dylikt antagande. Som tidigare framhållits äro de äldsta svenska klotbössorna från 1660-talet, och intet hindrar att de kunna vara ännu äldre, alltså i varje fall omkring hundra år äldre än vad Hermansen förmodat.

I Nationalmuseet i Köpenhamn finnes en klotbössa av mäs-

Bild 11. Sparbössa av koppar. Nordiska museet 32,028.

sing, försedd med kedja, i vilken ingår ett krucifix. Hermansen antager, att bössan burits vid bältet. Teoretiskt är det möjligt att de minsta bössorna tillhört den personliga utrustningen, men det finnes knappast någon förnuftig anledning till att man vid en tid med så föga utvecklad penninghushållning skulle gå omkring och bära en så stor sparbössa vid bältet. Ett stort antal av de svenska bössorna är dessutom av sådana dimensioner, att det är otänkbart att de burits. Två av de svenska bössornas sociala funktioner utesluta vidare teorien om bärningen, nämligen fattigbössorna, som säkerligen varit anbragta inne i kyrkan, samt skråbössorna, som legat i kistan. Kvar står emellertid alltjämt svårigheten att angiva hur de begagnats hängande.

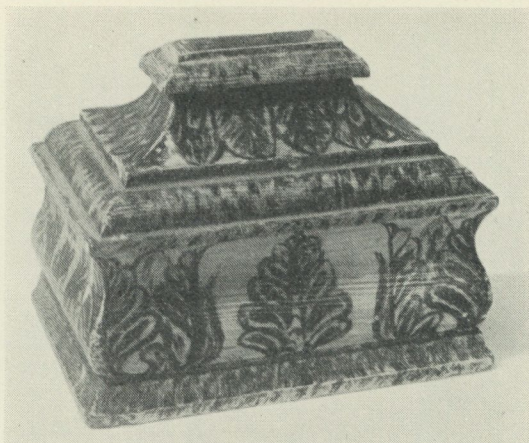
Ikke heller har det varit möjligt att närmare följa uppkomsten av denna pjäs. Datering och dekor anger tydligt deras uppträdande vid mitten av 1600-talet, som måhända sammanhänger med förslaget av 1649 att på allmänna platser uppsätta fattigbössor. Förutom de stora klumpiga utomhusbössorna använde man sålunda dessa små bössor inomhus. Särskilt de

kyrkliga bössorna påminna, såväl till storlek och form som till material, dels om rökelsekar och dels om värmeäpplen, och materialet är i samtliga fallen mässing. Åtminstone värmeäpplena brukade i vissa fall förekomma hängande i kyrkan. Man känner även enstaka exempel på att rökelsekar sekundärt förändrats till sparbössor. En rent hantverksmässig påverkan vad beträffar själva formen är alltså tänkbar. Mycket återstår emellertid ännu att utforska beträffande dessa originella tingestar från barocktiden.

Det är påfallande i hur liten utsträckning man framställt sparbössor av trä. Det synes nästan som om man i vårt land, där träet varit ämne till en så betydande mängd redskap och husgeråd, icke gärna velat begagna detta material till sparbössor. Bössorna av metall voro givetvis hållbarare, men pjäserna av lergods voro å andra sidan betydligt bräckligare. Från åtskilliga håll uppgives, att man mycket ofta förvarat hemmets penningmedel i träaskar av olika slag. Men att göra sparbössor i trä har man tydligen undvikit.

Att de numera anträffbara sparbössorna av trä icke besitta någon högre ålder, sammanhänger å andra sidan förmodligen främst med det förhållandet, att träföremål äro lättare förgängliga än motsvarigheterna i annat material. Vanligast äro fyrkantiga askar, försedda med mynthål. En del askar äro i likhet med skrin försedda med låsbart lock på gångjärn, andra äro försedda med skjutlock. I vissa fall har man måst skruba bort askens botten för att kunna tömma bössan på dess innehåll. Dessa sparbössaskar äro stundom mycket förnämligt utförda och ha särskilt varit vanliga i bygder med rikt snickerihantverk. Från möbelsnickareområdet Lindome i Halland uppgives sålunda, att man där tidigare tillverkat dylika sparbössor. Från Medelpad härrör en sparbössa i form av ett rikt profilerat skrin med målning i grått och vitt, bild 12. I hela utformningen röjer denna pjäs sin härkomst från norrlandskustens skickliga möbelsnickare. En träsparbössa med skjutlock, som är låsbart på ena kortsidan, har bevarats efter tunnbindaregesällskapet i Varberg.

Bild 12. Sparbössa av trä. Sundsvalls museum 2726.

Svarvningstekniken har inom trähandverket i mycket stor utsträckning bidragit att ge olika föremål en påkostad form. Det är därför naturligt att finna även svarvade bössor. En svarvad ask med skruvlock samt mynthål i locket är en enkel förändring av de otaliga små skruvlocksaskar, som av allmogen begagnats till förvaring av värdeföremål. Skomakaregesällskapet i Linköping har haft en klotformig sparbössa med skruvlock. I botten finnes en tapp, vars funktion är obekant. Denna bössa har förmodligen stått på något särskilt underlag, som numera försvunnit. På sätt och vis är den besläktad med de tidigare nämnda klotbössorna av metall. Överhuvud taget äro träsparbössor inom skråväsendet ytterst sällsynta. Svarvade sparbössor finnas emellertid, vilka varit i privat bruk. Från Södermanland härrör en sparbössa av björk, till formen närmast påminnande om de svarvade kryddkvarnar, som förr voro brukliga.

Då under 1800-talet en mångfald olika typer av sparbössor såg dagen, var det ofta svårt att förnya beståndet i det oändliga. Särskilt lockande för barnen voro givetvis de mekaniska sparbössor, som utförde en rörelse, då slanten avlämnades. Dit hörde t. ex. skytten som sköt slanten in i en stubbe, eller sol-

Bild 13. Sparbössa av järn. Högra armen kan lyfta upp myntet och låta negern svälja det. Privat ägo.

daten, som fyrade av pengarna som ett kanonskott in i en borg. En plåtelefant slängde myntet in i munnen, då man slog på djurets svans. Särskilt vanliga voro allehanda människofigurer, som stoppade pengarna i en ficka eller i munnen. En gentleman i länstol kunde stoppa penningen in i mynthålet på bröstet, något som en elegant neger gjorde, samtidigt som han lyfte på hatten. Särskilt populära voro en del negerhuvuden av järn, där ena armen var rörlig och kunde slänga slanten i munnen samtidigt som negern vindade med ögonen, bild 13. Rörliga negergossar ha icke bara använts för privat bruk, utan även kommit till användning i andra sammanhang. Ända sedan slutet av 1800-talet ha söndagsskolorna nämligen samlat in medel till missionen med bistånd av negersparbössor. När barnen stoppade ner slanten i bössan, nickade negergossen till tack. Dylika missionssparbössor äro alltjämt i bruk mångenstädes i landet och föra onekligen tanken till gångna tiders fattigbössor. Såsom Gösta Berg påpekat (Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet, häfte 1, 1941) förekommo under 1700-talet

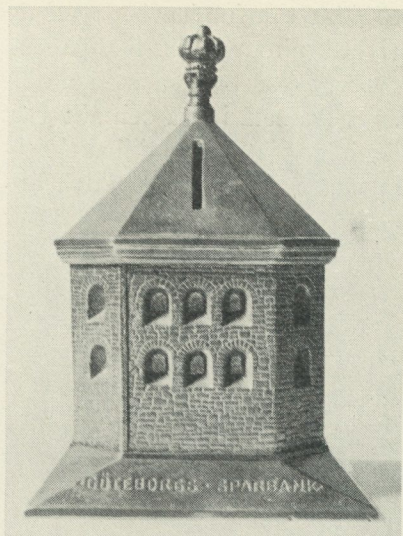

Bild 14. Sparbössa av mässing.
Använd av Göteborgs sparbank.
Privat ägo.

på många håll i landet fattigbössor i form av träfigurer, vilka hade en rörlig arm el. dyl. Här har alltså den nutida tekniken upptagit samma motiv, som kom till användning för ett par århundraden sedan.

Sparbanksrörelsen har i flera avseenden haft betydelse för bössorna. Vissa banker framställde särskilda bössor i form av byggnader, ofta kända monument i provinsen såsom skansen Kronan i Göteborg, bild 14, eller andra torn. En typ, som förmodligen inspirerats från Amerika, hade formen av en bok. Av mera symboliskt slag var den sparbössa, som utformats såsom en bikupa. Dessa ofta mycket prydliga bössor voro emellertid både tunga och skrymmande, då vederbörande skulle föra dem med sig till banken, för att få dem tömda. Därför ersattes de med en enkel oval stålbehållare med handtag av det slag, som nu är vanligt.

Sparbössornas föregångare uppträdde för snart tusen år sedan, deras former och funktioner ha ändrats, men ännu under detta århundrade lever bössan kvar i livlig användning. De

religiösa samfunden begagna dylika för sin verksamhet och i privat bruk användas otaliga sparbössor. Enbart sparbankernas bössor fyllas årligen med millioner kronor i småslantar. Grisarna framstå i nya och allt gladare former. Denna lilla översikt har velat ge en tillbakablick på den hittillsvarande utvecklingen. Sparbössorna själva äro ingalunda något avslutat kapitel.

SKANSEN BLOMMAR

EN BOTANIST PÅ SKANSEN

av Th. Arwidsson

Har du varit på Skansen?" — "Jaha!" — "Vad såg du där?" — "Djur." — "Mer?" — "Stugor." — "Såg du inga växter?" — "Joo." — "Vilka då?" — "Det vet jag inte."

Det var allt vad den tioåriga skolflickan visste om Skansens växter, men hennes två år äldre syster svarade i stället på sista frågan: "Konvalje." Ett mycket riktigt svar, ty denna den svenska försommarens väldoftande liljeväxt är både frodig och allmän på Skansen.

För nästan alla som besöka det stora friluftsmuseet är Skansen säkerligen mest djur, stugor, dansbanor samt Högloftet och Solliden. Att det finns träd på Skansen, välvärdade gräsmattor och möjligen något som kallas medicinska växter uppe vid vaktstugan, är nog allt vad en besökare vet om växterna där. Jag skall gärna erkänna, att det först var en sommardag för några år sedan, som jag själv kom underfund med att Skansen mitt bland slingrande sandgångar, djurburar och nysådda gräsmattor har en ganska intressant flora av vilda örter och dessutom en smula alltjämt icke kulturpåverkad vegetation.

Några timmars strövtåg under olika årstider har sedan lärt mig, att det finns flera stycken riktigt sällsynta växter uppe på den gamla Tallbacken för att nu använda det ursprungliga namnet på en känd plats. Ja det finns nog växter på Skansen, som inte ens botanisten av facket sett och som han gör långa resor för att finna.

Det är nu så, att den som har intresse av växter har andra och som han — eller hon — tror mera givande trakter att vistas i än på Skansen. Jag är därför icke i tillfälle att meddela någon

slags fullständig, för lekmannen obegriplig och oläsbar förteckning på Skansens alla växter, men jag skall försöka ge några glimtar av vad en botanist kan se där uppe. När jag gör det, är jag väl medveten om att många av de trägna Skansenbesökarna, som flera gånger i veckan år efter år undersökt varje vrå av Skansen, veta mer om dess flora än den, som jäktat igenom området några korta timmar. Men ingen har ännu talat om vad han sett, det må vara min ursäkt.

För en botanist äro nog de tidiga morgontimmarna lämpligast, då man kan ströva i lugn och ro, och knappast någon människa stör morgonens daggfriska stillhet. När dagens rundvandring är avslutad, komma de första morgontidiga skolklasserna för att se på djuren på Skansen, björn, varg, lo, ren, uv och naturligtvis först och främst elefanten. Tänk om växterna hade så entydiga svenska namn! Ja, träden och buskarna, tall, björk, ek, ask, hassel och måbär ha det ju, men hur är det med örter och gräs — underliga namn på underliga växter. Det blir nog ingen annan råd än att följa en enda bok, när vi tala om växterna, och då ta vi C. Lindman, Svensk fanerogamflora, av vilken bok andra upplagan utkom för jämnt 20 år sedan.

Till och med på vintern kan botanisten finna mycket att undersöka: lavar på stenar, träd och gamla hus, mossor på trädstammarna, för att inte tala om vilka oväntade svårigheter igenkännandet av alla avlödade träd och buskar erbjuder under den kalla årstiden. Men det är ju i alla fall sommartid, som man i första rummet ägnar sig åt att se på växterna på Skansen. En vårkväll med vitsippmattor eller en försommarmorgon med prunkande häggar och liljekonvaljeknopp har sin stora tjusning, men det behövs dock en rundvandring för att ge mera intressanta fynd.

Redan i mitten av mars, när snön smälter i soliga lägen, anar man förvårens ankomst i den första skiftningen i grasmattorna, och det är med spänning man konstaterar, att hasselns hängen tydligt sträckt på sig. Först senare är det tid att spana efter sipporna. Dessa spela en jämförelsevis ringa roll på Skan-

sen. Vanligast är vitsippan. Av andra vårväxter kan nämnas buskviolen, som man ser på många håll, likaså den förtjusande lilla nunneörten. På en häll vid soldattorpet brukar backnagelörten trivas.

En majdag kommo jag och en kollega till Skansen för att närmare studera maskrosorna. Det finns många sådana i vårt land. När huvudingångens nickande, rutiga kungsängslilja passerats, fingo vi väl se maskrosor, men vissnande sådana och lagda i korgar. Maskrosrensningen sköts med stor omsorg på Skansen och det är väl det, ty annars skulle nog det mesta av gräsmattorna bli "maskrosodlingar". Men för den som tänkt sig att kunna konstatera, hur många arter av maskrosor, som finnas inom Skansen, blev undersökningen besvärlig, ty det är inte på många fläckar man finner sådana kvar. Gräsmattorna vid huvudingången innehålla endast några få exemplar, och upp mot berget tillkommer en och annan art (*Taraxacum interruptum*, *patens*, *pectinatiforme* och *retroflexum* kunde min vän, som känner jordens maskrosor bättre än någon annan, fastställa härifrån). En daggekåpa (*Alchemilla micans*) trivdes gott i gräsmattorna, men uppe vid Moragården var det en släkting (*A. pastoralis*), som sågs i grässlutningen, och häruppe var åtminstone häromåret en rik maskrosflora (*T. angustisquameum*, *T. caloschistum*, *T. duplidens*, *T. fasciatum*, *T. Kjellmanii*, *T. mimulum*, *T. patens*, *T. proximum*, *T. retroflexum*). I gräsmattorna vid Skogaholms herrgård sågos enstaka maskrosor (*T. aequilobum*, *T. interruptum*, *T. mimulum*, *T. obliquilobum*, *T. retroflexum*), men vid Finngården växte bara två olika (*T. duplidens* och *T. sublaeticolor*). Ovan lappkåtan i kanten av en sandgång växte sparsamt några exemplar av Skansens enda verkligt vilda maskros, den rödfruktiga, finflikbladiga *T. marginatum*.

Kära läsare, låt nu inte allt latinet avskräcka från att vid nästa Skansenbesök studera några maskrosor närmare. En maskros är nämligen inte bara intressant ur botanisk synpunkt,

den är också vacker — fast det är inte många som inser det, och "den är ju så vanlig". Tänk om den i stället för att vara ett svårt ogräs vore en sällsynt växt, som endast funnes på en söderhavsö — då skulle den säkerligen uppskattas mera och vara en märkvärdighet. Jag kommer själv ihåg, hur jag häromåret med vördnad såg de första i Sverige i kruka uppdragna groddplantorna av den under senare år så omskrivna gummi-maskrosen. Men mitt förhoppningsfulla intresse gällde kanske då mera ekonomiska än estetiska drömmar.

En junidag, när allt ännu är skirt och friskt och grönt, har botanisten mycket att se på. Krolliljan vid Swedenborgs lusthus samt de på många håll förvildade körvel, bild 12, och libbsticka samt naturligtvis jättemattorna av konvalje iakttaga väl nästan alla. Men vad kan man mera få se? Vid Älvrosgården frodas skär desmeros, bild 5, violettblommig jordreva och strax intill står löktraven och skräpar. Vid Kyrkhultsstugan växa vildpersiljan och det svåra ogräset kirskål eller kvaller, som den förr hette.

Vi ströva vidare, se överallt ståtlig mjukhårig rödblåra och nå Balderslunden, som med björk, rönn, lingon- och blåbärsris, grässtjärnblomma, ärenpris och silverfingerört icke erbjuder så mycket av botaniskt intresse.

Den stora ormbunken örnbräken, som skuggande breder ut sig i den med ek och lönn insprängda tallskogen, tilldrar sig intresset. Så nå vi Bergsmansgården, där de älskliga ekorrhärens stå i full blom, under det att den högvuxna skogssallaten ännu inte visar sina gula holkar, jämför bild 8.

Vid Hornborgastugan stöta vi på vackra exemplar av fingerborgsblomman, bild 6, som lika ofta kallas med sitt latinska namn *Digitalis*. I tankarna flyttar jag mig tillbaka till de norska markerna, där denna ståtliga växt är vild och inte bara som i vårt land förvildad och självsådd. Oförgätliga exkursioner och upplevelser stiga fram i minnet. Men kronhjortarnas tramp återkallar mig till nuet. Smärta almar, ekar, aspar och yviga häggar omge dessa hjortars inhägnad. Tomtskräppan ser ännu ung och fräsch ut, men skelörten lyser skräpig, gul och blågrå.

Efter att vid Oktorpsgården ha kastat en blick på vitplis-tern och åkerförgätmigejen, nå vi så småningom fram till Mora-gården med gulvial, röd- och vitklöver, alsikeklöver, fyra arter duntrav, humlesmäre och ängshaverrot.

Redan i juli har den mellansvenska örtfloran hunnit bliva ganska utblommad och tråkig, och då är det mera några få praktsaker, som tilldra sig botanistens uppmärksamhet vid ett Skansenbesök. Vid huvudingången lägger man naturligtvis märke till näckrosdammens gula, vita och skära näckrosor, och i bakgrunden skymtar upp mot berget den mjukhåriga rikblommiga rosenduntraven, bild 2. I gräsmattan vid Skogaholms västra flygelbyggnad står den högvuxna violettblommiga knölklockan och i dammen där intill trivs i den glesa vassen gul svärds-lilja, svalting och jättegröe. Själva dammen är överfylld av en smalbladig vattenväxt, den lilla gropnaten. I de flesta gräsmattorna finnes den nedliggande lilla ärtväxten humlesmäre, och i många vägkanter lysa krustistel och kropp upp den trista vegetationen, där utblommad hundkäx var för dagen den absolut fulaste.

Man kan nog säga, att röda färger dominera på högsom-maren på Skansen, ty utom de nämnda krustistel och kropp — den sistnämnda föredrar jag att kalla med det gamla folknam-net brudpiska — är det gott om rödblåra och den halvvida aftonviolen, som inte alls är någon viol utan familjesläkting till åkersenapen. Härtill kommer att hallonbuskarna digna under mognande frukter och att druvhyllens rika röda fruktsamlingar prunka vid husväggarna, bild 11.

En egenhet med Skansens växtvärld är att man ibland kan ströva ganska länge bland rajgräsrika gräsmattor och tråkiga småbusksnår, utan att mer än en och annan häckvicker lyser upp den botaniska enformigheten, för att sedan på en mycket begränsad fläck som t. ex. nordväst om Finngården möta en mängd arter såsom bergduntrav, lundbräsma, nejlikrot, smultron, skogsnarv och gårdsskräppa.

Nu kan besökaren undra, var på Skansen de ursprungligaste och minst kulturpåverkade områdena äro att finna. Jo, dels i

sluttningen mellan lappkåtan och älghagen, dels på hällmarksstufen i norr. Inom det förstnämnda någorlunda ursprungliga området ha vi vackra bestånd av alm, lönn, rönn i björkskogen, under det att i undervegetationen framför allt blåbär, konvalje och örnbräken spela den största rollen. Vid Lappläget frodas den sirliga ormbunken ekbräken bland getramsens klockor. Vid själva torvkåtan finnes en mängd vanliga växter såsom hallon, blodrot, åkerbinda, gullris, bergsyra och mycket annat.

Hällarna mot Djurgårdsbrunnsviken ha en mycket olika flora olika år, beroende på om våren är torr och kall eller våt och varm. Varje år kan man här, sedan man passerat Hälsingegårdens björkomsusade med kärleksört och harstarr bevuxna marker, finna hälleknopp, silverfingerört, fårsvingel, vårbrodd och stinknäva. En och annan måbärsbuske tilldrar sig också uppmärksamheten.

Som jag redan inledningsvis berört, hållas ogräsen kraftigt efter på Skansen. Detta gäller icke endast maskrosorna utan även ryssgubbe och kardborre. Backskärvfrö med sina daggbå bladrosetter är däremot så obetydlig, att den får växa kvar. I Gula husets omgivningar givas rika tillfällen att studera denna av botanisterna på sistone särskilt beaktade växt, som man trots sig finna se ganska olika ut på olika håll just i Stockholmstrakten.

De torvtäckta stugorna med sina stora taklökar och dussintals av den mellansvenska gräs- och örtfloran äro ett annat studieobjekt, som är värt stort intresse, och det är riktigt spännande många gånger att krypa runt för att göra upp fullständiga förteckningar från stugornas tak — ett studium som naturligtvis inte allmänheten har tillfälle att göra. Det var för-

Bild 1. Det är i Vårdkasbergets stup mot Djurgårdsbrunnsviken, som den ursprungligaste Skansenfloran finnes kvar. Invid vårdkasen växa vackra smårönnar bland gråbo, axärenpris, blåklockor och rösmansblod.

Foto Märta Claréus.

Bild 2. Vid huvudingångens näckrosdamm stå kraftiga ruggar av rosenduntrav ofta ända upp mot bergväggen. Foto Märta Claréus.

Bild 3. Kungsljuset på miniatyrgolfbanan vid Hällestadsstapeln gör skäl för namnet. Foto Märta Claréus.

Bild 4. Tingsvallen är en klövervall. Foto O. Ekberg.

Bild 5. Skir och skär prunkar den rikblommiga desmerosen invid Älvrosgården. Foto Märta Claréus.

Bild 6. *Digitalis* självsår sig lätt under gångstigarnas tallar vid Motjärn.
Foto O. Ekberg.

Bild 7. I dunklet vid Ravlundagården står den gulblommiga, kraftiga
lysimachian i täta bestånd. Foto Märta Claréus.

Bild 8. Vid tallarna trivs också skogssallaten med sina talrika små gula
holkar. Mellan Oktorpsgården och Ravlundagården. Foto O. Ekberg.

Bild 9. Orörd Skansennatur. Foto O. Ekberg.

Bild 10. En fridlyst idyll från en skärgårdsö eller ett naturskyddsområde
— nej, lövskogsbüskaget vid Stenstugan och Tjärdalen. Foto O. Ekberg.

Bild 11. På hösten prunkar druvhyll med röda frukter vid eldhuset från
Sollerön i Älvdalsbodarna. Foto Märta Claréus.

resten en journalist, som först bad mig se på denna takflora, och så fortsatte vi våra strövtåg bland Skansenburarna.

Saknas några växter på Skansen, som man kunde vänta att finna där? Ja naturligtvis gör det det. Men jag skulle särskilt vilja nämna de tre linogräsen, den gulblommiga lindådran, parasiten linsilke och gräset linrepe. Före den moderna frökontrollens och frörensningens genombrott voro dessa linåkerns speciella ogräs ganska vanliga. Nu när under de senaste krisåren linodlingen ånyo satt fart, ges ju tillfälle att åter söka efter dem, när man stöter på en linåker. Men Skansens linåker är ingen gammal linåker, den är ung och fröet prima. Därför få vi där också bara den triviala ogräsfloran med svinmålla, penninggräs, lomme och åkergyllen, men icke de tre nämnda linogräsen.

Så undra väl till sist läsaren och Skansenbesökaren: Vilka äro nu de märkligaste och sällsyntaste växterna på Skansen? Jag skulle vilja nämna följande, förutom den redan omtalade naten från Skogaholmsdammen:

En finbladig rölleka (*Achillea occidentalis*), som åtminstone sommaren 1943 fanns vid Fatburen. Vidare en duntrav, vilken är den enda av våra sjutton duntravsarter utom mjölkduntraven, som har vita blommor, och råkat få det missvisande artnamnet "rubescens". Den duntraven har spritt sig snabbt i vårt land och finnes nu på många håll på Skansen.

Ett högt lundgräs med breda mörka blad, långsvingeln, finnes på många håll på Djurgården, men maken till de jätteexemplar som finnas i bergovens bur och hos lodjuret har jag aldrig sett av detta vackra och sällsynta lundgräs. En annan lundväxt som särskilt frodas på Skansen är den skira, tunnbladiga men frampå högsommaren nog litet skräpiga korsblommiga lundbräsman.

Bild 12. Körvel hör ihop med de gamla stugorna, såsom vi se av denna bild från Älvrosgården. Foto O. Ekberg.

Bild 13. Örnbräken frodas i skogen invid de slingrande gångarna väster om Oktorpsgården. Foto O. Ekberg.

Märkligast av alla är väl emellertid en starrart, skogsstarren, varav 1942 ett enda välutvecklat exemplar anträffades alldeles invid Hazelius grav. Det var i juli månad, när den för denna plats så karakteristiska pestroten för länge sedan var utblommad men ändå tilldrog sig uppmärksamheten genom sina stora blad, som fyndet gjordes. Denna starrart, som är ovanlig så långt norrut som i Stockholmstrakten, har senare förgäves eftersökts både av mig vid flera tillfällen och av min lärde vän, som just roat sig med att resa landet runt och anteckna vad som växer i insådda gräsmattor. En märklig forskning och en lustig hobby, som givit intressanta resultat och både ära och docentur.

Skogsstarren är som framgår av dessa rader icke vild på Skansen, och det är icke heller den gulblommiga videörtssläktingen (*Lysimachia punctata*), som man ser på så många håll, bild 7. Direkt inplanterad är säkerligen de svaga exemplar av den egendomliga ormbunken safsan, som finnas på ett håll invid de tågbevuxna slingrande vattenfyllda dammarna nedanför Bergsmansgården.

Safsan är den underbara växt, om vilken Linné skriver i Skånska resan: "Safsa-buske var en namnkunnog växt i Wirestad Socken, som endast fants här på et enda ställe, nämligen på en liten holme uti Fanhults å. Den kloka qvinnan Ingeborg i Mjærhult brukte, då hon bodde i Mjærhult, at gå til denna busken om mornarna tigandes och fastandes at rådföra sig med, jag vet icke hvem, hvaraf Wirestadboerne kallade busken Ingeborgs i Mjærhult predikestol." Safsan är förvisso en egendommig växt och på mig har den gjort ett oförgängligt intryck, sedan den tid jag som ung student fick uppleva, hur den berömde uppsalaprofessorn inför de späda nyss uppkomna safsaplantorna avtog sin solkiga exkursionshatt och föll på knä i beundran och vördnad inför "Ingeborgs i Mjærhult predikestol". Linnés Skånska resa för snart 200 år sedan, egna exkursioner i ursprunglig svensk natur, trolldom, vördnad inför naturens under — minnen, minnen — och ändå ser den tusenhövdade massan blott några "blad", några helt vanliga "gröna blad".

FINSK OST

av *Hilkka Vilppula*

Redan för över tusen år sedan bereddes ost i finska bondgårdar såväl för eget behov som för avsalu. Själva ordets germanska ursprung (*juusto*, ost) tyder på att användandet av ost som födoämne var känt redan under järnåldern. Från 1500-talet finns bevarat ett uttalande av Olaus Magnus, vari han berömmar den finska getosten som handelsvara. I rökt tillstånd kunde den nämligen hålla sig bra i årtal.

Konsten att bereda ost varierar betydligt i olika delar av landet. I östra Finland känner man endast till en sorts halvfast klimp, som hopkramats av koagulerad ugnsvärmd mjölk. Den "skatteost" som karelarna torde ha erlagt under 1400-talet var sannolikt just av detta slag (U. T. Sirelius, *Suomen kansanomaista kulttuuria I*, sid. 334). Beredning av ost i egentlig bemärkelse är känd endast i den västliga delen av Finland, den del, som i många avseenden fått kulturimpulser västerifrån. Allt tyder på att ostberedningen har spritt sig från Åland och Egentliga Finland öster- och norröver. I Tavastland var ost dock tämligen okänd ännu under 1700-talet (Erik Lencqvist i *Tidningar utg. af ett sällskap i Åbo 1775*, sid. 59). Likadant torde fallet ha varit i norra Satakunda och norra Österbotten. Däremot talas om ostar i Sydösterbotten redan på 1700-talet i samband med prästernas tionde. Under påföljande århundrade spred sig kännedom om ystningen snabbt, så att vi numera kunna dra en gräns norrut från Kymmene älvs utlopp öster om Päijännesjön genom Petäjävesi och Viitasaari socknar upp till Pyhäjärvi i Uleåborgs län. Där vidgar sig området österut och sträcker sig ända till Petsamo i norr, bild 1.

I trakten av Päijännesjön är gränsen oviss. Från Heinola t. ex. vet man, att ostberedningen där först under den senaste

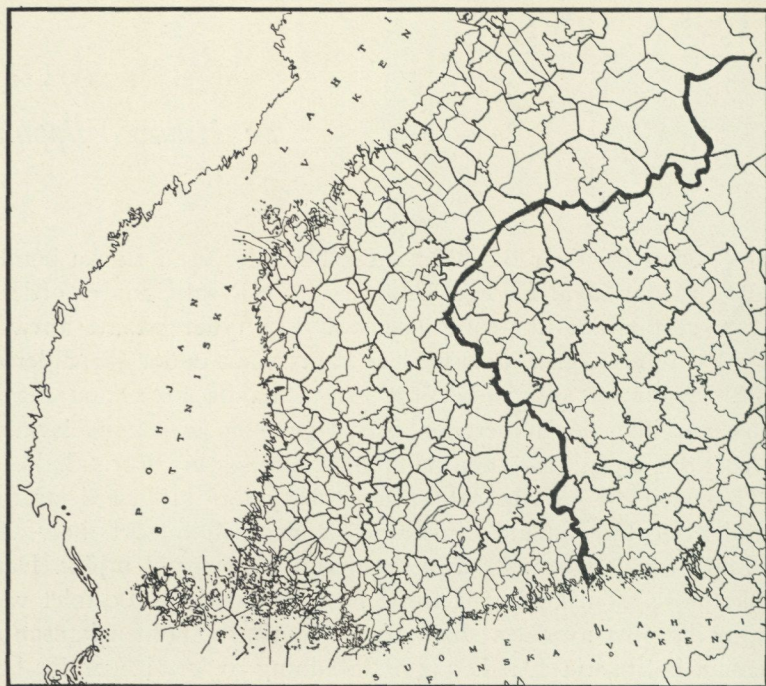

Bild 1. Östgränsen för ostberedning i Finland. Karta upprättad av fil. mag. Hulda Kontturi.

tiden blivit allmänt känd, och den förekom tidigare endast på sådana ställen, där husmodern var från Itis eller västra Finland. Även i Pertunmaa, Sysmä, Hartola (Gustav Adolfs) och Luhango socknar är ostberedningen tämligen ung.

Flera olika sorters ost förekomma inom det nämnda stora utbredningsområdet. De kunna delas i grupper såväl efter form som beredningssätt. Beträffande formen ha vi först den runda brödstosten, som i huvudsak förekommer i Österbotten. Denna osttyp antas vara äldre än den oftast kantiga kärlostens, som är känd så gott som över hela den södra halvan av utbredningsområdet. I en del socknar i Satakunda, vilka gränsa till södra

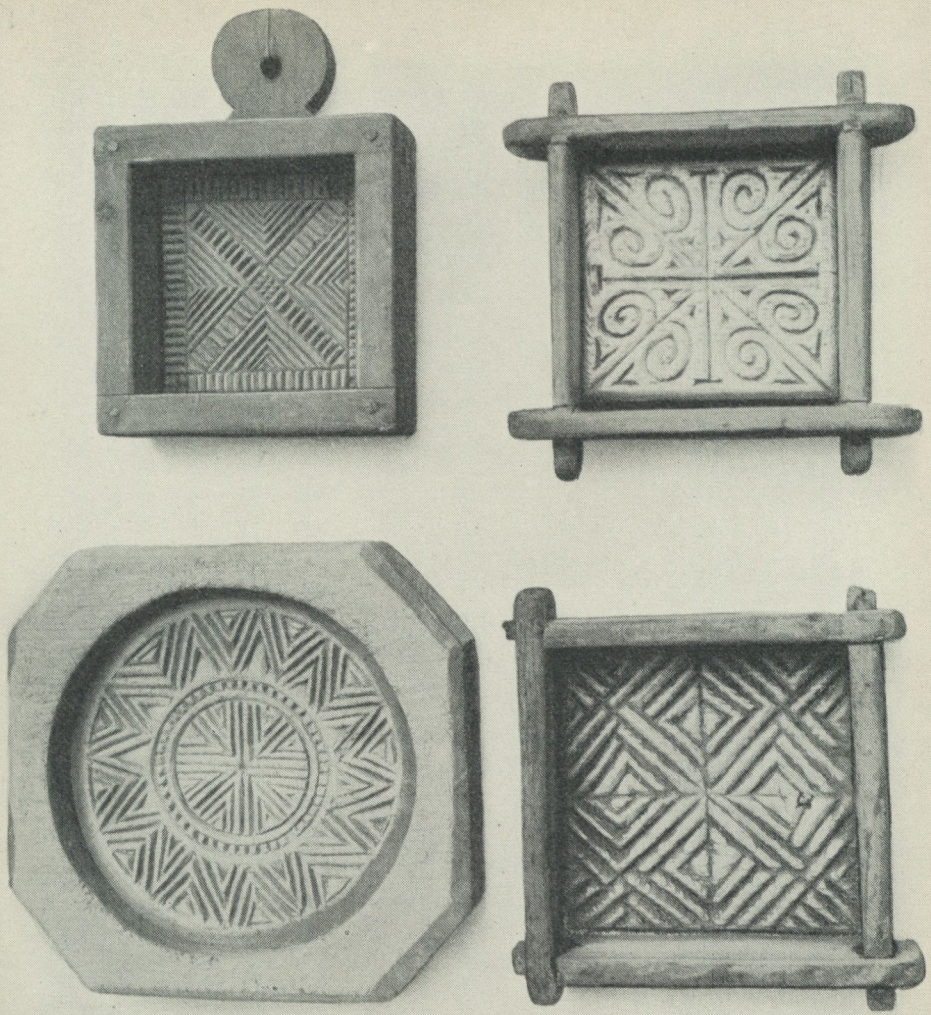

Bild 2—5. Finska ostformar. Finlands Nationalmuseum.

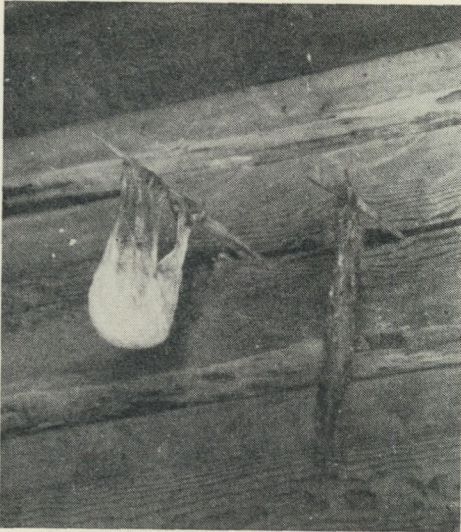

Bild 6. Två löpmagar upphängda till torkning. Värmland. Foto Helmi Helminen.

Österbotten, kan man finna brödosten vid sidan av kärlost, men här kallas då den förra för österbottnisk ost.

Beträffande beredningssättet finnas två huvudtyper, nämligen "mako"-osten (av svenska mage) och "piimä"-osten (surmjölkosten). Till den senare räknas även äggosten.

Löpet i "mako"-osten utgöres vanligen av spädkalvens löpmage, på sina håll även av svinmage och i Lappland både av renkalvens och nötkalvens löpmage. På detta sätt erhållet löpe används alltid till brödost och ofta även till kärlost. Man kan gissa att användandet av löpmagen vid ostberedning är av lika gammalt datum som själva ostberedningen. Det bästa löpet får man av den nyfödda kalvens eller gödkalvens löpmage. Huvudsaken är att kalven ej har fått annan föda än mjölk. — Löpmagen rensas, vändes ut och in, insidan tvättas noggrant, varefter magen åter vändes rätt och torkas. Enklast är att blåsa den full med luft, sätta fast en sticka i den och hänga den på tork uppe i en väggspringa, bild 6. Man kan också fylla den med grovt salt, vilket har varit vanligt inom vida områden.

Bild 7. Ostmassan samlas ihop med händerna. Kemi-järvi, Nordösterbotten.
Foto E. Nikkilä.

En torkad löpmage kunde man använda tiotals gånger. Den lades antingen hel i grytan tillsammans med ostmjölken eller också i blöt i litet mjölk, vatten eller svagdricka, varefter vätskan användes till löpe. Från Tammela i Tavastland är följande förvaringssätt upptecknat: man klipper bitar av en torkad löpmage, lägger dessa i en flaska med surt dricka och tar sedan av vätskan efter behov (Nationalmuseets arkiv, Helsingfors). Torkning och förvaring av löpmage blev med tiden alltmera bortlagt, då färdigt löpe började bliva allmänt i handeln. De senaste årens varubrist i Finland har dock medfört att de ovan beskrivna gamla metoderna vid ostberedning åter kommit till heders.

Det har redan antytts, att vid beredning av brödst löpmage alltid kom till användning. Förfarandet är i huvudsak detsamma över hela området. Till ost tages råmjölk, då det av vanlig mjölk går åt mycket mera. Till en vanlig brödst beräknas 8—12 liter råmjölk.

Mjölken värmes över elden och skall vara något varmare än

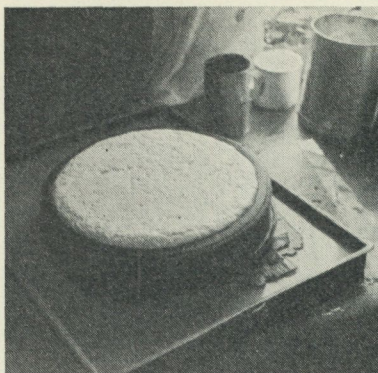

Bild 8. Flätad spånboten för osttorkning. Nordösterbotten.
Foto E. Nikkilä.

nysilad mjölk, då löpet blandas i. Grytan ställes vid sidan om elden, och mjölken får stå orörd ungefär tjugo minuter, tills den har ystat sig ordentligt. Därefter sätts grytan åter på och de bildade klimparna smulas sönder med händerna, bild 7, eller en slev. Då mjölken åter blivit varm och ostämnet helt skilt sig, lyftes grytan av och massan samlas ihop med händerna och kramas torr. Ibland samlar husmodern ostklimparna med en slev på en upp- och nervänd träbytta eller träbunke och arbetar bort vasslan. Den hopkramade ostmassan lägges på en ostbräda, varpå en rund och tämligen tunn kaka formas ut med händerna eller med ett trälock. Denna ostkaka stekes sedan framför en brasa. Stekningen av ost bör ske snabbt för att fett ej skall rinna bort och osten bli torr. Ostbrädan vrides runt under stekningen och när ostens ena sida blivit brunfläckig vändes den andra sidan mot elden. Osten kan även gräddas i ugn liksom bröd. Den lägges därvid på en flätbotten av spån eller en brödspade och denna ställes i ugnen över något kärl, som vasslan får droppa ner i under gräddningen. Det sistnämnda sättet är mest känt i norra Österbotten. Osten saltas antingen före eller efter sedan den formats och sålunda nästan alltid före stekningen — ibland dock efter densamma.

Beredningen av kärlost försiggår i huvudsak på ovan skild-

Bild 9. Ibland formas brödsten på en upp och nedvänd mjölk-bunke. Kemijärvi, Nordösterbotten. Foto E. Nikkilä.

rade sätt. Från t. ex. Hauho i Tavastland, som hör till kärlost-området, omtalas att kärll- eller "lyöppi"-ost allmänt beredes av skummjolk, och att löpet består av vatten, vari kalvens löpmage först legat i blöt. En bit av en grismage, som legat i dricka, har även använts som löpe. I Tammela omtalas, att "lyöppi"-ost kunde beredas antingen av skummad eller oskummad mjölk. Ostarna till drängar och pigor gjordes av skummjolk, men exempelvis prästosten alltid av oskummad mjölk.

Mjölken som skall användas till kärlost värmes till "grad av sommarvatten" (d. v. s. ljummet vatten) och löpet blandas i. Då mjölken har ystat sig, drar man ett kors tvärsöver ytan. Blir det klar vassla i spåret, är ostämnet färdigt att samlas ihop med händerna. Det tages upp och kramas till bollar, vilka läggas i ostkärlet och saltas. Barnen bruka stå bredvid och tigga "småbaggas" (i Sydösterbotten får man vid detta tillfälle "koura-mokkoosta" d.v.s. en handfull ost). Då allt är hopsamlat, pressas vasslan noggrant ur, och osten placeras på spånboten att torka ute i drag i det fria under 2 à 3 dagar. "Lyöppi"-ost kan ätas färsk, men eftersom man oftast bereder flera stycken på samma gång, blir längre förvaring nödvändig och denna sker då i en salttunna.

Surmjölksost beredes alltid i kärll och man får ostmjölken

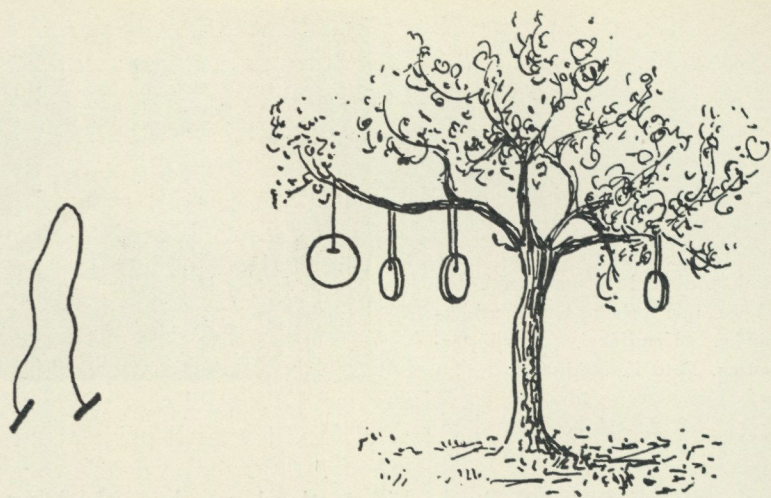

Bild 10—11. Ostar på tork i ett träd, schematisk teckning. T. v. en upphängningstråd. Efter K. Viikuna.

att ysta sig genom att man blandar surmjölk i den. Denna ost-typ förekommer i Tavastland, Satakunda, Egentliga Finland och Nyland samt i en del av norra Österbotten. Även i Värmland är den känd. Beredningen av surmjölksost lär fordra särskilt handlag, allra helst som ostarna på sina håll även gräddas i ugn. — Två kannor "rieska" (nysilad mjölk) kokas upp och ett stop surmjölk hälls i. Blandningen röres med en träslev över sakt eld, medan den ystar sig. Då ostmassan bildats, samlas den upp i ostkärlet på en duk, ett lock påsättes och över lägges en sten som tyngd. Denna ost förekom vanligen vid helg- och kalas-måltider.

En variant av surmjölksosten är äggosten, vars hemort är Nyland, men som påträffas även i sydligaste Tavastland och i de västliga delarna av Egentliga Finland. Uppvispade ägg blandas i ostmjölken tillsammans med den sura mjölken och resultatet blir en läcker kalasost. På sina håll gräddas äggosten i

Fig. 12. För de färdiga kärlostarna använder man en särskild torkställning. Tammela socken, Tavastland. Foto E. Aaltonen.

ugn och kallas då för stekost. Härvid användes antingen en stekpanna eller också ett underlag av halm eller näver. Som färdegåvor och matsäck på kyrkresor har denna ostsort varit särskilt omtyckt.

På vidsträckta områden används även den feta getmjölken till ostberedning. I Satakunda har denna ost varit allmän. Getmjölken ystar sig snabbare än komjölken, osten blir vitare men skörare. Man arbetar ostmassan omsorgsfullt med händerna i snidade ostkärl, vilka ge osten både form och utsmyckning. Ostarna tillverkas mestadels sommartid, ty de kunna då torkas ute i särskilda för ändamålet avsedda ställningar. Även renmjölk använder man till ost, och i Lappland finna vi små bröd-

ostar, vilka beredas med tillhjälp av löpmage på nordfinskt sätt. Ostmassan pressas samman i ostkärlet. Ostarna torkas först på flätbottnar av spån, och därefter hänger man upp dem i ett träd eller på något annat, skuggigt ställe, varifrån man sedan plockar ned dem vid behov.

Förutom till vardagskost, till helger och gästbud samt till gåvor beredde man ostar för vissa andra ändamål. Till prästernas tionde hörde ett antal ostar och en ost från varje gård skulle man ha med sig vid husförhör. I Nordsveriges finnbygder ha sänings- och festdagarna varit ostdagar. Från Lochteå i södra Österbotten har jag hört berättas, huru ostar bereddes under hela hösten, förvarades bland brödsäden och delades ut tjugondag Knut till husfolket som julavslutning. Efter slåtern fick arbetsfolket "lieostar" eller "gaffelostar" och avslutad skörd gav anledning att ge "skär-ostar". Omkring allhelgona-tiden fingo drängar och pigor var sin ost, då deras "frivecka" började. På våren åter, då kreaturen för första gången släpptes ut, skulle byns gemensamme vallgosse få en kaka ost från varje gård.

DE FÖRSVUNNA VÄRJORNA

SVENSK SIDOBEVÄPNING
UNDER 30-ÅRIGA KRIGET

av Heribert Seitz

De dokumentariska uppgifterna om Gustav II Adolfs-tidens beväpning äro noggranna. Arten och storleken av vår stora vapenimport och gången av den inhemska produktionen kan tydligt utläsas av samtida korrespondens samt arkli- och rustkammarräkenskapernas redovisningar. I sin brett upplagda monografi över Louis De Geer (I—II, Uppsala 1923) har E. W. Dahlgren med all önskvärd fyllighet tecknat bilden av hur de omfattande svenska rustningarna genomfördes, först med holländska leveranser — men även tyska, t. ex. från Köln, Lübeck, Hamburg, Aachen, Solingen och Suhl — och från 1627, sedan Louis De Geer övertagit Järnkompaniets alla rättigheter, genom till stor del inhemsk produktion. Som exempel på vilka kvantiteter det rörde sig om, må i förbigående nämnas, att t. ex. år 1618 importerades enbart från Nederländerna genom De Geer 5.000 värjor, 1622 beställdes i Tyskland och Holland 11.792 dylika vapen jämte gehäng; massor av andra vapen, musköter, pistoler, harnesk, hjälmar m. m. att förtiga. Under det första arbetsåret, då den centraliserade svenska vapenindustrien satte in på allvar, 1627—1628, tillverkade fabriekerna i Arboga, Jäder och Norrtälje omkr. 3.000 värjor. Uppgifterna om beväpningen har Theodor Jakobsson ingående undersökt i belysning av de samtida internationella förhållandena i det omfattande och kringsynta arbetet "Lantmilitär beväpning och beklädnad under äldre vasatiden och Gustav II Adolfs tid" (Generalstabens serie Sveriges krig 1611—1632, Stockholm 1938). Beträffande själva föremålen, enkannerligen värjorna, har

forskningen emellertid haft en betydligt fattigare jordmån att bearbeta och man har också naturligt nog sett sig nödsakad konstatera, att utseendet och typen på de värjor, som begagnades i svenska armén under 1600-talets förra hälft, ej kunnat mer än antydas. Det är som om armévärjorna — med vissa exklusiva undantag — försvunnit. Med bevarade eldhandvapen, musköter och pistoler, är det genast bättre ställt.

Den sidobeväpning, som förts av Gustav II Adolf personligen och några av hans officerare, är delvis bevarad (jfr t. ex. fig. 8 i J. Alm, *Blanka vapen*, Stockholm 1932). En modellritning i Leufstaarkivet, sannolikt återgivande en officersvärja från 1630-talet, sådan den utförts eller avsetts bli utförd vid de svenska faktorierna, kan även räknas som en fast punkt i vårt annars tämligen diffusa vetande på området. Men på frågan hur den enklare sidobeväpningen, manskapets bruksvapen, sett sig, lämnar detta material ej något svar. Utformningen av de värjor, som i tiotusental förts av svenska fotsoldater och rytare under tre för vårt land betydelsefulla årtionden, kan ej ha varit en oväsentlig detalj. Den kan vara värd att lära känna.

Porträttens vittnesbörd

Utan att syfta till ett fullständigt svar på frågan, må här framhållas den ledtråd, som de samtida porträtten kunna ge oss och som torde kunna visa oss åtminstone ett stycke på väg. Ett porträtt av greve Nils Brahe (Gripsholm nr 1002) är en lämplig utgångspunkt. Denne tillhörde infanteriet och var endast tjugo-fyra år, då han 1628 avancerade till överste och chef för Upplands fotfolk. 1631 blev han överste för Gula brigaden. I slaget vid Lützen 1632, där han som nyutnämnd general av infanteriet anförde centern, sårades han till döds. Porträttet, som ej gärna kan vara målat tidigare än omkring 1625 och ej senare än 1632, återger Brahe med en delvis synlig värja, som med sitt okomplicerade fäste avviker från de vanligaste typerna under Gustav II Adolfstiden. Den saknar handbygel och har en S-svängd parerstång, på yttre sidan ser man en oval bygel, lämpad att omfatta en parerplåt (som den dock ej gör), bild 1. Samma

värjtyp ser man i helbild på ett ryttarporträtt av Johan Banér som fältmarskalk, d. v. s. från tiden 1634—1641, bild 2. En variant uppvisar porträttet av överste Otto von Sack, målat 1634. Fästet har här ej en, utan två byglar, den ena nedanför den andra; i övrigt är det likartat med de nämnda och utan handbygel (avb. hos R. Cederström, Ett porträtt av översten Otto von Sack, LivRustKammaren, bd III, sid. 72). Att även Gustav II Adolf själv vid ett flertal tillfällen låtit sig avbildas med vapen av denna modell kan lätt konstateras, om man t. ex. slår upp i Sixten Strömboms verk över konungens porträtt (Iconographia Gustavi Adolphi, Stockholm 1932, fig. 66—68, 94, 125, 132, 143, 144). Värjor med detta fäste ha således, enligt de samtida porträttens vittnesmål, bevisligen förts av svenska officerare under 1620-talets senare hälft och 1630-talet, i varje fall till omkring 1640.

De bevarade vapnen

Följer man så den anvisning porträtten lämnat till de vapen, som alltjämt bevaras i äldre svenska rustkammare, går typen lätt att identifiera. Såväl i Brahe-Bielkeska rustkammaren på Skokloster som i Oxenstiernska på Tidö och Bielkeska på Tureholm (de båda sistnämnda numera i Livrustkammaren) finner man värjor av samma typ, bild 3—4, 7—8. Av utomordentligt värde är slutligen en värja, som tidigare ingått i Karl XV:s samling, men som nu liksom de förra tillhör Livrustkammaren. Den bevisar nämligen genom sina tydligt inslagna stämplrar på klingan, att vapnen kunna ha framställts i Sverige, närmare bestämt vid Vira klingebruk, bild 5 och 9. Då detta bruk erhöll sina privilegier först 1635, lämnar värjans härstamning därifrån även en intressant uppgift angående typens förekomst i tidsavseende; den nytillverkades sålunda ännu under 30-åriga krigets senare del.

Skoklostervärjan är ett utpräglat bruksvapen utan annan ornering än ett tämligen grovt inpunsat bladmotiv på knapp, parerplåtsring och parerstång, jämför bild 3 och 7. Det enkla, men kraftiga fästet är av järn, tämligen grovt utsmitt. Parer-

plåten är delvis genombruten och motsvaras på inre sidan av en mindre parerplåt eller snarare ett tumskydd, uppböjt till en ring. Kaveln är av refflat trä med en (numera söndrig) lindning av tvinnad järntråd. Klingan är tvåeggad, slipad med rygg och i två lika breda skär; längden är 86,3 cm, bredden vid basen 3,3 cm. På exemplaret från Tidö, jämför bild 4 och 8, är fästet något större, likaså av järn, men elegantare utsmitt och liksom på Skoklostervärjan försett med punsad ornering. Det är dessutom belagt med påhamrat silver, som förgyllts. Kavellindningen är av mässingstråd. Klingan är 85,5 cm lång och 4,3 cm bred upptill. Skoklostervärjan verkar vara av gott kommissutförande, då däremot Tidövärjan förefaller vara ett mera påkostat officersvapen. Vapnen äro — oavsett samstämmigheten med vapnen på de nyssnämnda porträtten — i sina enskildheter, enligt vad man hittills kunnat få ut av bevarad sidobeväpning från Gustav II Adolfs tid, av utpräglad svensk karaktär. Här för talar t. ex. den från ut- och insidan tryckta, päronformade knappen, som bl. a. förekommer ännu på de i relativt stort antal bevarade värjorna från 1600-talets mitt och något senare och vilka bära stämpelmärken från Vira klingebro i Uppland. Den mot ändarna något breddade, S-svängda parerstängen, som kom till oss närmast från Nederländerna, är väl känd bl. a. på ett antal vapen från Gustav II Adolfs tid i Livrustkammaren (se R. Cederström och G. Malmberg, *Den äldre Livrustkammaren 1654*, Stockholm 1930, pl. 48—50). Även själva smidet och punsningen tyder åtminstone beträffande Skoklostervärjan på en inhemsk, ännu något trevande tillverkning; knappens robusta utformning avviker sålunda från vad man ser hos motsvarande utländska produkter. Vissa typologiska och tekniska skäl tala alltså för att man kan hänföra värjorna till Sverige, Skoklostervärjan dessutom uppenbarligen till den av Louis De Geer startade rustningskoncernen. På Tureholmsvärjan (Livrustkammaren nr 15/151) är bakre parerstängen avslagen och klingan möjligen senare utbytt. Värjans tidigaste öden äro svåra att fastställa och vi få t. v. nöja oss med att endast konstatera faktum. Betydelsefullare är ett annat exemplar, ehuru det är

Bild 1. Fästet på Nils Brahes värja. Detalj av porträtt från omkr. 1630. Gripsholm. Foto Svenska porträttarkivet.

TANDEM BONA CAUSA
TRIUMPHAT.

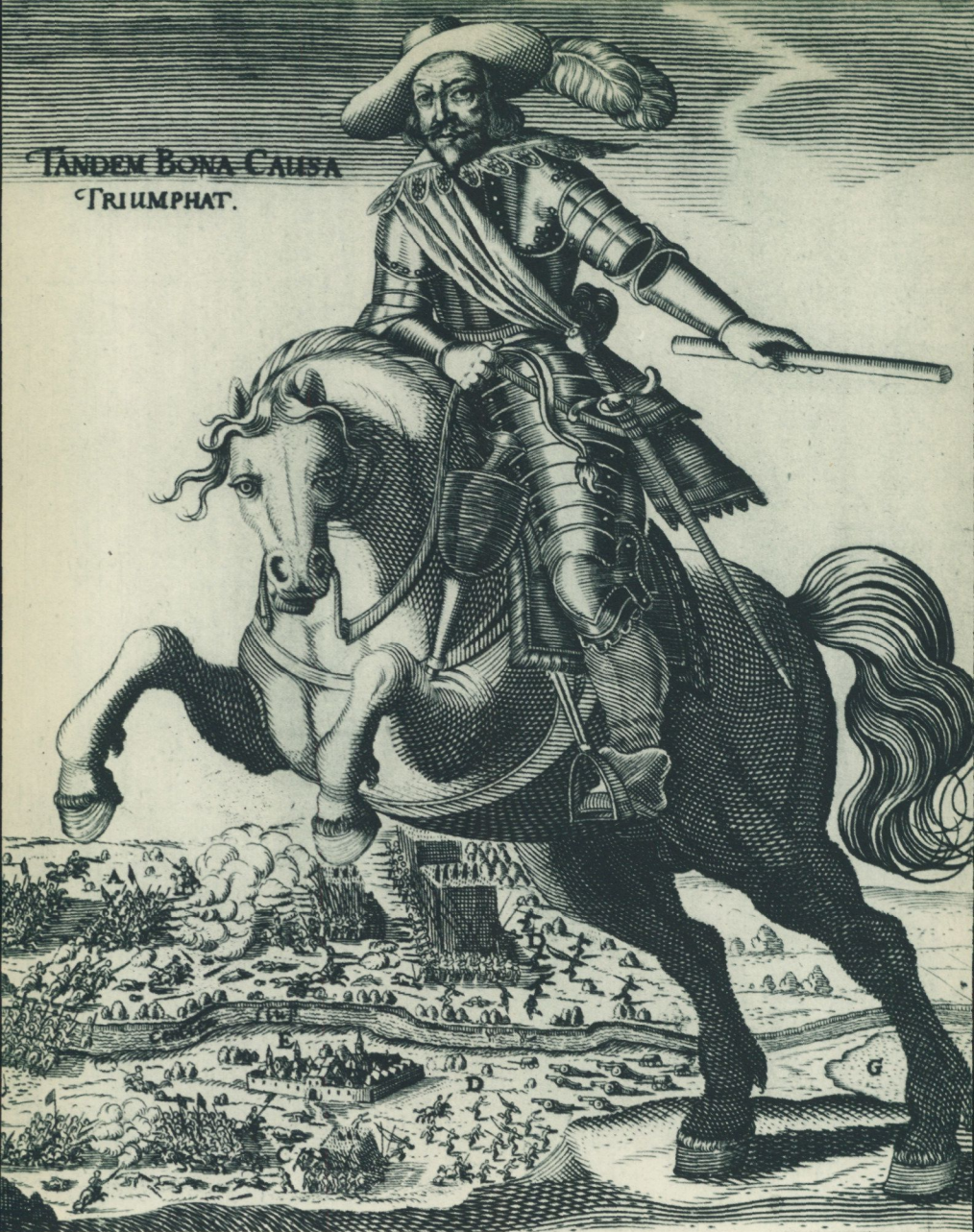

Bild 2. Johan Banér som fältmarskalk 1634—1641. Hans sidovapen är den typiska svenska värjan. Samtida kopparstick. Kungl. biblioteket.

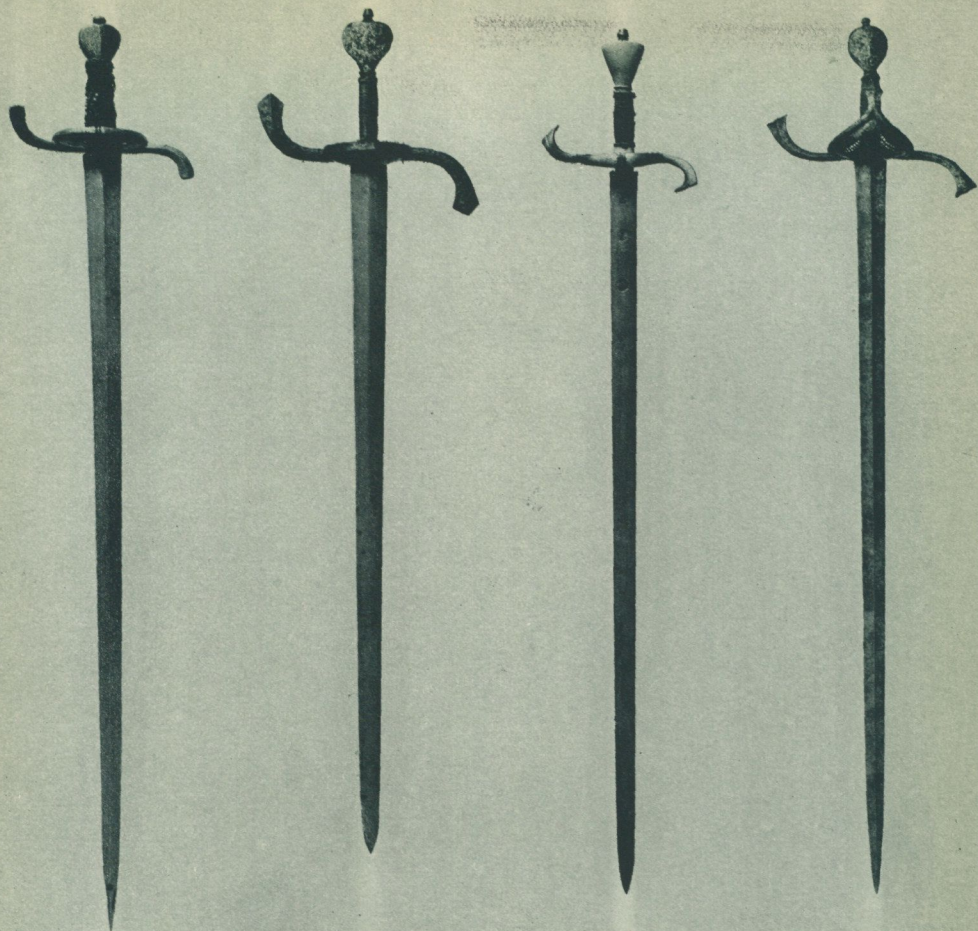

Bild 3—6. Svenska armévärjor från 30-åriga kriget. — 3. Med järnfäste. Sannolikt för manskap. Skokloster. — 4. Officersvapen med försilvrat och förgyllt järnfäste. Från Tidörustkammaren, nu i Livrustkammaren. — 5. Värja från krigets senare skede med klinga från Vira klingebruk i Uppland. Järnfäste. Livrustkammaren. — 6. Officersvärja från tiden 1630—1632 med variant av fästet. Parerplåten har övergått till handbygel (på fästets utsida). Från Yttergrans kyrka, nu Livrustkammaren. Foto N. E. Azelius.

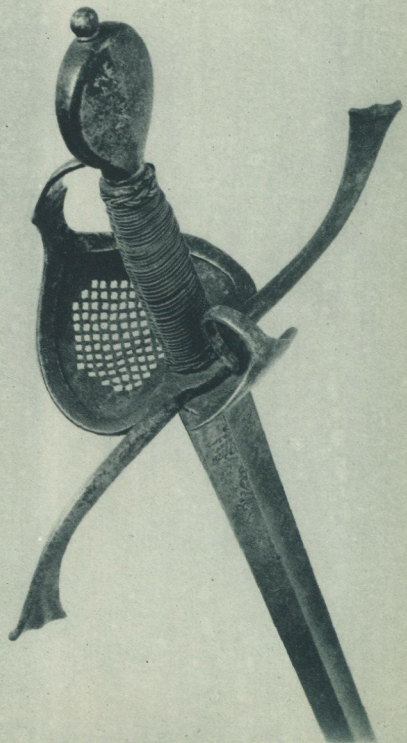
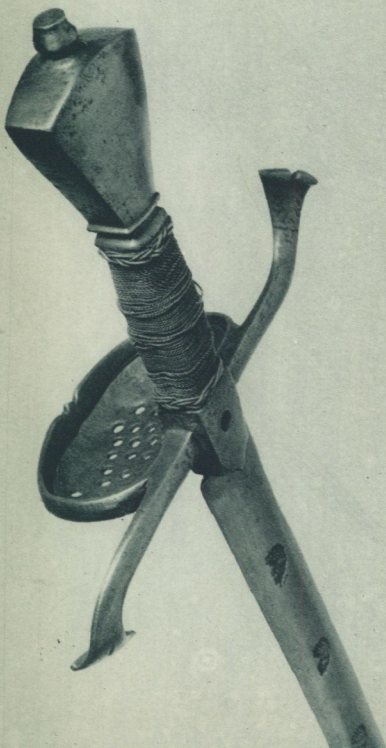
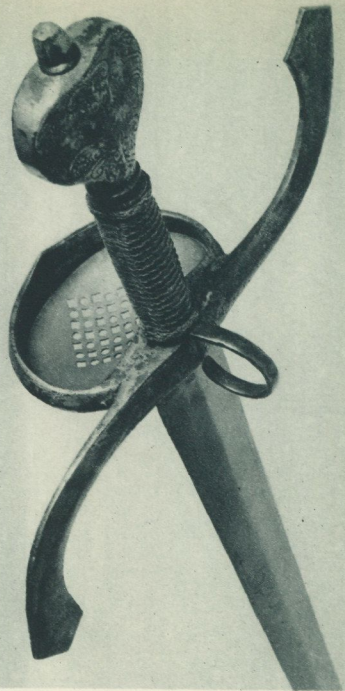
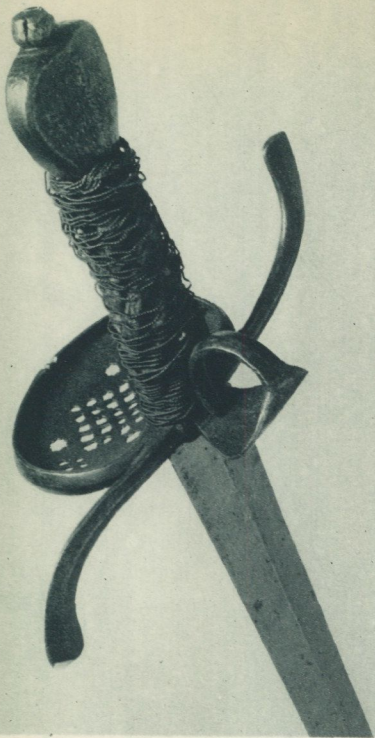

Bild 7—10. Fästets uppbyggnad hos värjorna bild 3—6. Den genombrutna parerplåten i bygeln, bild 8, ej autentisk. Tumringen, bild 9, avslagen. Foto N. E. Åzelius.

Bild 11. Bland de beska piller de samtida flygbladen serverade Tilly efter nederlaget vid Breitenfeld 1631 ingick även en framställning av en procession med »Confect Träger». Här synas bl. a. på ett fat två värjor av omisskännlig svensk modell bäras fram. Detalj av samtida kopparstick. Kungl. biblioteket.

Bild 12. Allegorisk tysk framställning av fången fiende i samband med Westfaliska freden 1648. Även här igenkännes den svenska värjan, ehuru nu med symboliskt bruten klinga. Samtida kopparstick. Kungl. biblioteket.

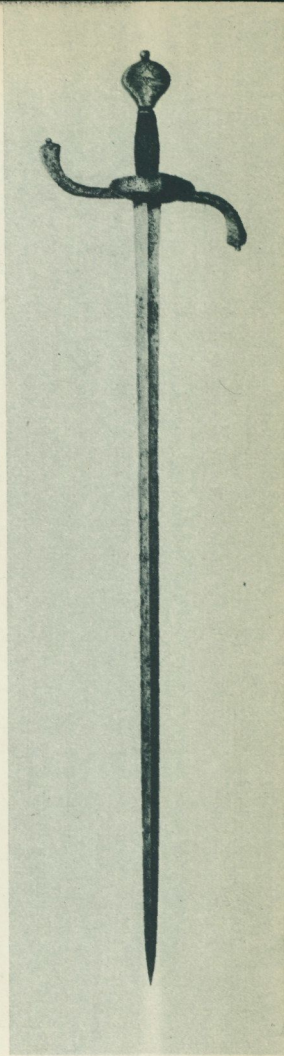
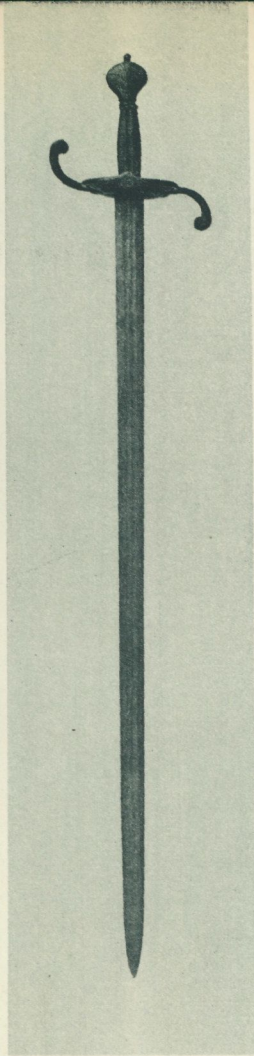
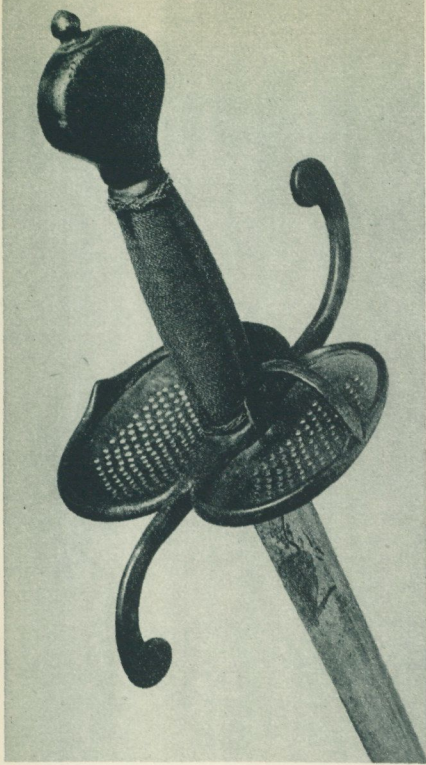

Bild 13. Musketeraravdelning under marsch. Detalj från en framställning av övergången av Lech 1632. Samtida kopparstick. Nordiska museets arkiv.

Bild 14. Ännu under 30-åriga krigets sista år användes »svenskvärjan». Detalj från stormningen av Prag 1648. Samtida kopparstick. Kungl. biblioteket.

Bild 15—16. Schweizisk armévärja från 30-åriga kriget eller senare. Efter svensk förebild. Hallwylska museet. Foto N. E. Åzelius.

Bild 17. Schweizisk officersvärja från 30-åriga kriget eller senare. Schweizerisches Landesmuseum, Zürich.

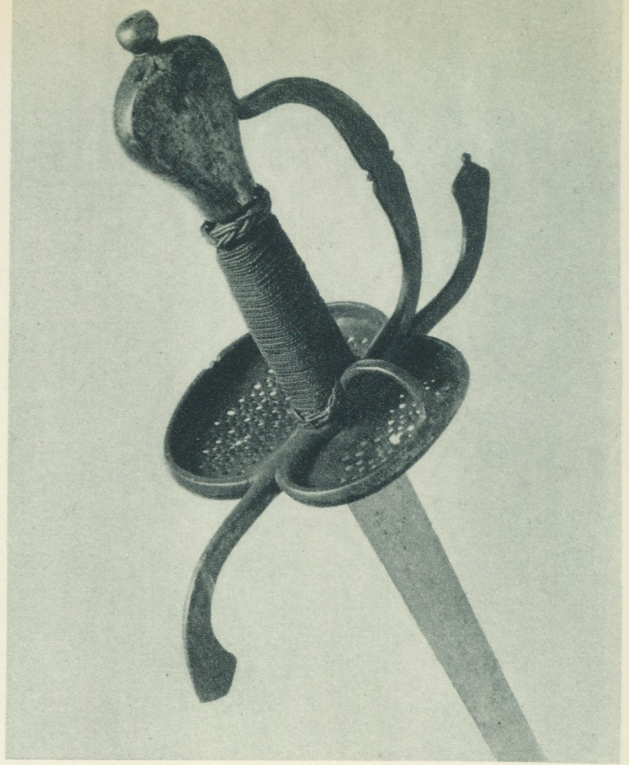
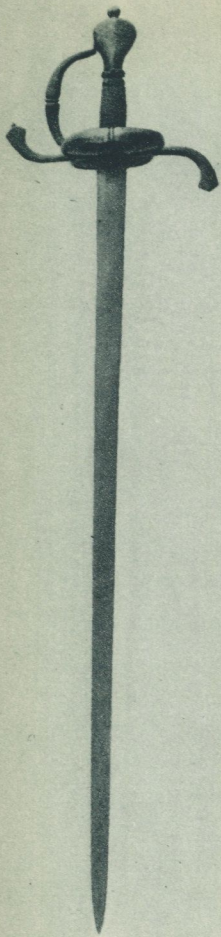

Bild 18—19. Svensk värja från 30-åriga kriget, möjligen för kavalleriet. Skokloster. Foto N. E. Åzelius.

något varierande i fråga om utformningen av parerplåten, vilken böjts uppåt och övergått till en handbygel. Denna värja härstammar från Yttergrans kyrka i Uppland (Livrustkammaren nr 12/42), bild 6 och 10. Handbygeln är intressant så till vida som den går upp från klingans flatsida och ej, vilket är vanligare då endast en handbygel förekommer, från främre eggssidan. Denna värja är tekniskt och konstnärligt skickligare gjord än de förut nämnda och står även i detta avseende i en klass för sig. Utan tvekan kan den rubriceras såsom tysk med avseende på tillverkningen. Klingan ger oss en god dateringsgrund. Den bär på ena sidan en etsad bild av Gustav II Adolf med omskrift av hans kungliga titlar samt en inskription, som anger att den utförts i Solingen. På den andra återges, förutom klingsmeden Johan Tesches signatur, en motsvarande bild av lantgreve Wilhelm av Hessen. Kombinationen av de båda furstarna har sin särskilda innebörd. Den syftar nämligen på den s. k. hessiska eventualkonfederationen av den 11 november 1630. Detta förbund mellan Gustav II Adolf och Wilhelm av Hessen vände sig direkt mot Katolska ligan och andra eventuella fiender, tyske kejsaren ej oräknad. Sverige skulle svara för Hessens skydd och Gustav II Adolf fick i stort sett oinskränkt makt över samtliga hessiska tillgångar för krigets förande, armén inräknad. Värjan, som med tanke på tidens inställning till hithörande ting otvivelaktigt torde vara utförd med anledning av fördragets slutande, dock rimligtvis ej efter Gustav II Adolfs död, kan alltså dateras till tiden november 1630—november 1632. Till kyrkan torde vapnet ha kommit i samband med begravningen av en av Gustav II Adolfs officerare. Värjan ur Karl XV:s samling, bild 5 och 9, har ett enkelt punsat järnfäste (utan försilvring eller förgyllning). Klingan är av nästan exakt samma dimensioner som Skoklostervärjans (86,8 cm lång och 3,5 cm bred upptill), den är dock slipad flat utan rygg.

De här angivna vapnen ha alla räddats åt eftervärlden tack vare de ursprungliga ägarnas genom släktled ärvda rustkammrar eller under kyrkans hägn. Givetvis skulle en metodisk

inventering av vad inom landet förvaras av hithörande ting, t. ex. i kyrkorna, kunna utöka och ytterligare belysa det fåtaliga bestånd, som i detta sammanhang uppvisats. Hos vapensamlarna är typen en tämligen sällsynt gäst. I Harry Orres omfattande specialsamling i Stockholm av sidovapen finnas tre exemplar, av vilka ett med avseende på handbygeln är av Yttergranstyp, jämför bild 6 och 10. I Hedbergska samlingen, Bjärsjölagård, representeras vapentypen av ett och i Georg Jacobis samling, Djursholm, av ett exemplar. Med undantag av det senare, jämför sid. 109 o. f., belysa dock dessa vapen ej frågan ytterligare. Att typen lyckats hålla sig undan forskningen ej enbart hos oss framgår bl. a. därav, att en representant för gruppen i Tøjhusmuseet i Köpenhamn (nr C 436/42) anges som en ungersk eller sydtysk ryttarvärja från 1660- eller 1670-talet. För ett annat exemplar, i Londons Tower (nr IX/109, förut i baron de Cossons samling, Paris), är någon bestämning ej angiven.

Det fåtal, som här omnämnts, utgör tills vidare endast ett utgångsmaterial, fixerat till svenska officerare (sannolikt med undantag av Skoklosterexemplaret) från 30-åriga krigets tid. Emellertid torde man kunna gå längre. Först och främst talar själva typen med sitt enkla, för massstillverkning ägnade utförande för att det även kan röra sig om ett kommissvapen, ett vanligt bruksvapen för gemene man. Tar man bort den redan i och för sig kärvt punsade orneringen, kan man överhuvud taget ej komma längre i fråga om enkelhet; men att enbart på detta bygga en hypotes om att typen i fråga även är en representant för de meniga fotsoldaternas eller ryttarnas vapen under 30-åriga kriget, är omöjligt. Mannen i ledet har aldrig haft råd att måla av sig, hans anförvanter ha ej haft några rustkamrar och i kronförråden ha periodiska kasseringar under 300 år med nödvändighet rangerat ut vad som ansetts odugligt och otidsenligt. Manskapets utrustning har ej kunnat bevaras; någon insats från privat håll har härvidlag ej gjort sig gällande på samma sätt som i fråga om officerarna. Härtill kommer en annan viktig faktor. En armé som fjärran från sina depåer ligger i krig under flera decennier i sträck har fått sin utrustning för-

nyad många gånger. Taktik och beväpning utvecklas snabbt och förändras. Det som en gång fördes med ut och som då var ändamålsenligt har kanske under många år successivt måst ersättas; det vore ett under om allt hade kunnat återföras hem i förråden. Att själva vapnen i stort sett kunnat försvinna — eller i varje fall blivit utomordentligt sällsynta — är ingalunda någon orimlighet, utan tvärtom ganska naturligt.

Kopparstickens skildringar

Men det vapnen själva ej längre kunna tala om för oss, kunna vi få veta på ett annat sätt. De samtida iakttagarna voro många och de äro ej heller få, som i bild tolkat vad de sett och upplevat. En rik flora bataljbilder och illustrerade flygblad förmedla, huvudsakligast i mångfaldigade kopparstick, åt senare släkten vad som nu är förgånget. Vi kunna på så sätt också utläsa, att det vanligaste sidovapnet, som fördes av de svenska soldaterna, var just den enkla värja, utan handbygel och med S-svängd parerstång, som här beskrivits. Man gör samtidigt den reflexionen, att vederbörande konstnärer uppenbarligen varit tämligen samvetsgranna vid återgivande av beväpningen; nyanseringen är påtaglig. En skildring av övergången av Lech den 5 april 1632 ger oss den sällsynta bilden av en avdelning marscherande svenska musketerare; såväl befäl som manskap är här utrustat med den typiska "svenskvärjan", bild 13. Och detta är ingalunda någon tillfällighet, vi möta den ofta i liknande sammanhang. Vapnet måtte ha varit utomordentligt väl känt och synes nästan ha varit symboliskt förknippat med den svenska krigsmakten. I en hänfullt allegorisk framställning av vilka beska maträtter Tilly serverades vid Breitenfeld 1631, ser man bl. a. två "Confect Träger", den ene serverande en musköt och pistoler, den andre två värjor av svensk typ, bild 11. Följer man det samtida bildmaterialet vidare, kommer man till den slutsatsen, att "svenskvärjan" på sina håll var i bruk ända under 30-åriga krigets allra sista år. Man ser den nämligen i händerna på svenskar, såväl befäl som trupp, ännu vid stormningen av Prag 1648 ("Bestürmung der Prager Stätte 1648". Kungl. bibl.

planschavd. Chr. B 112), bild 14. Som ett sista vittnesbörd om vapnets svenskhet håller en fången svensk krigare värjan — nu med bruten klinga — på en tysk allegori över Westfaliska freden 1648, bild 12.

Värjan som förebild för schweiziska armén

Vad som har försvunnit hos oss, lever emellertid genom ödets egendomliga skickelse kvar i ett annat land. Den schweiziske vapenhistorikern E. A. Gessler har i sin resonerande inledning (Ein Abriss der schweizerischen Waffenkunde) till katalogen över vapensamlingen i Landesmuseum i Zürich (Aarau 1928, sid. 24—25) påvisat, att den schweiziska armén under 30-åriga krigets tid införde ny sidobeväpning och att detta skedde efter svensk förebild. Han framhåller schweizarnas sega fasthållande vid sina gamla beprövade modeller, men, framhåller han, "doch konnten sie nicht umhin, sich schon während des 30-jährigen Krieges dessen Erfahrungen zu Nutzen zu machen". Gessler tillägger: "Man tendierte darauf, diese Waffe zu vereinfachen, ohne ihrem Wert Abbruch zu tun. So kam man nach schweidischem Vorbild¹ dazu, für Infanterie und Kavallerie einen conformen Typus zu schaffen; es ist ein Degen . . . bei dem der komplizierte Handschutz fehlte. Der Knauf wurde meist als flachbirnförmiger oder in Kugelgestalt gearbeitet, das Griffholz bot für vier Finger Platz, während der Daumen in einen Halbbügel, den Daumenbügel, eingriff. Die Parierstange war gewöhnlich vertikal S-förmig geschwungen, ging vorn in den oben entweder offenen oder geschlossenen Griffbügel über, mit zwei horizontalen Parierringen versehen, die durch ein oder zwei Stichblätter ausgefüllt worden". Gesslers relation stämmer tämligen exakt med den här behandlade "svenskvärjan"; det var alltså den, som blev förebilden för de schweiziska värjorna. Beskrivningen lämnar intet rum för misstag: den förenklade typen utan komplicerat skydd för handen, den tryckta, päronformade knappen, den S-formiga parerstången, parerplåten med sin kantring eller parerring, som han uttrycker det, tumbygeln

¹ Spärr. av förf.

(ibland utvuxen till parerplåt), kaveln med fattning för hela handen. Men den schweiziska vapenhistorien ger oss mer än så; schweizervärjan var nämligen inget officersvapen, den infördes som modellvapen vid infanteriet och kavalleriet. Med anledning härav kan man alltså på goda grunder förutsätta, att även den svenska förebilden varit ett av trupp fört vapen och ej ett dylikt, fört av några enstaka officerare. Det var truppens beväpning med taktiskt värde man övertog. I sammanhanget må dock framhållas, att värjor av detta slag sannolikt ej få betraktas såsom enbart förekommande hos de svenska och schweiziska arméerna; dylika ha förmodligen även använts i andra arméer, ehuru kanske i mindre utsträckning. Typen torde ej heller ha varit den enda förekommande i svenska armén.

Hur den schweiziska värjan tog sig ut framgår (förutom av vapen i de schweiziska samlingarna, bild 17) av ett väl bevarat exemplar (inköpt i Bern 1891) i Hallwylska museet, bild 15—16. Utformningen är med undantag av tumskyddets storlek identisk med den svenska förebilden. Fästet, även här av järn och med punsad ornering, är elegant utsmitt. Klingan är 84,8 cm lång och 3,2 cm bred vid basen. Kavellindningen är av fin mässingstråd. Ett intressant exemplar, som på en gång synes erinra om de svensk-nederländska relationerna och typens överförande till Schweiz, är den tidigare antydda värjan i Georg Jacobis samling, Djursholm (nr 78 c). Vapnet, som uppenbarligen ej är av svensk tillverkning, är utformat med handbygel på samma sätt som Yttergransexemplaret. Det har på ena sidan av sin Solingenklinga en porträttmedaljong av Gustav II Adolf och på den andra en, återgivande prins Fredrik Henrik av Oranien, som 1625 efterträdde sin broder Moritz såsom ståthållare i Nederländerna. — I Schweiz levde den svenska värjotypen med vissa smärre formvariationer kvar som ordonnansvapen långt in på 1700-talet.

Till sist må själva typens ursprung antydas. Att värjor med fästen av här aktuell art införts hit från Nederländerna redan tidigt under Gustav II Adolfs regering har redan framhållits, jämför sid. 96. Fästetypen är emellertid ej någon västeuropeisk

uppfinring utan italiensk. Redan under 1500-talets förra hälft kan den nämligen påvisas i fäktkonstens hemland; ett avgörande belägg är bl. a. ett bödelssvärd — *sabre de justice* — från denna tid, som numera förvaras i Musée de l'Armée (nr J 353) i Paris. Knappen och parerstängernas ändar äro dock här liljeformade och sakna den senare nordiska utformningen. Den engelske forskaren G. Laking anser typen vara norditaliensk och påvisar ett flertal exempel (i *A Record of European Armour IV*, London 1931, sid. 276 och 278). Den platta, päronformade (ibland nästan hjärtformade) knappen är en i viss mån nederländsk, men framför allt svensk särföreteelse.

Av ovanstående torde ha framgått, att den svenska armén under 30-åriga kriget varit utrustad med en värja av samma typ som de bevarade värjorna i bl. a. Skoklosters, Tidös och Tureholms rustkammare och att detta vapen förts av såväl befäl som trupp. I vilken utsträckning modellen tilldelats förbanden är emellertid tills vidare ej möjligt att avgöra. Med säkerhet har den förts av fotfolket, möjligen även av kavalleriet. En mycket närstående typ, även den till synes synnerligen sparsamt bevarad till våra dagar, torde dock kunna representera ett ryt-tarvapen, som varit samtida med den här behandlade värjan. Den skiljer sig från denna endast genom den förefintliga handbygeln och en något ökad klinglängd (91,2 cm), jämför bild 18—19. Typen är representerad bl. a. med två exemplar i Brahe-Bielkeska rustkammaren på Skokloster. En värja av samma typ, ehuru med ett mera påkostat — reliefsnidat och punsat — fäste samt med en knapp, som tyder på något tidigare ursprung, finnes på Rosenborgs slott i Köpenhamn. Till detta vapen, vars detaljutförande pekar mot en nederländsk proveniens, är knuten traditionen, att det fördes av Gustav II Adolf vid Vittsjö 1612. Att bestyrka detta torde vara ogörligt. Det må dock anmärkas, att klingans inskriptioner, "Si deus pro nobis, quis contra nos", "Soli deo gloria" etc. ofta brukades av konungen och hans män.

ETT ÅLDERDOMLIGT SKOMAKERIREDSKAP

av *Ernfrid Jäfvvert*

Det är ofta förenat med stora svårigheter att söka utforska ett visst verktygs eller redskaps historia. Yrkesutövarna själva ha vanligen en låg uppskattning av och föga intresse för sitt yrke. Skomakaren och mästर्सångaren Hans Sachs, som skrivit ihop 23 volymer med komedier, fastlagsspel, tragedier, bibliska och världsliga historier, fabler, samtal, anekdoter och psalmer, har bland allt detta endast några rader eller på sin höjd kanske två, tre sidor, som beröra hans ursprungliga yrke, skomakeriet. Däremot har han år 1544 satt 300 husgeråd på rim. Hur värdefullt skulle det inte ha varit, om han också hade gjort en utförlig beskrivning på vers av sitt yrkes verktyg och det arbete, som en skomakare utförde på 1500-talet. Han har visserligen gjort detta 1568 i Jost Ammans Stånd och hantverk, men då är det på endast 8 versrader. Något liknande är tre sekler senare förhållandet med den småländske skomakaren Jonas Stolt, som då han gjorde en värdefull beskrivning av folklivet i sin hembygd på 1820-talet, endast ägnar en sida åt skomakeriyrket.

Jag har tidigare gjort dessa reflexioner och kom att göra dem ännu en gång, då jag i en stor katalog över materiel och verktyg för skofabriker upptäckte ett redskap, bild 1, som jag för länge sedan trott vara ur bruk. Redskapet kallades "formblock av järn med hammare". Det är upptaget bland verktyg för vändmakare (skomakare eller skoarbetare, som gör vändsydda skor) och det består av en urskålad, rund järnplatta avsedd att skruvas fast vid disken eller arbetsbordet. Hammaren eller klubban är äggformig — en sällsynt form av hammare — och försedd med skaft av trä.

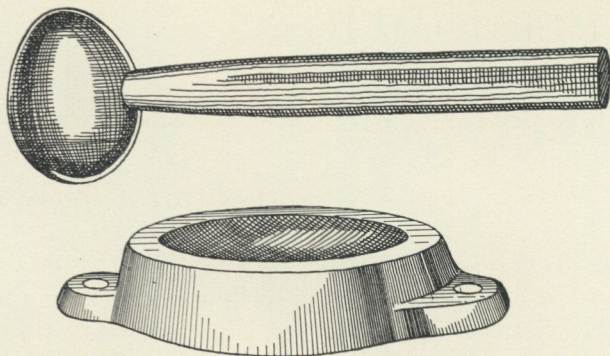

Bild 1. Vändmakarredskap för formning av vändsulor med tillhörande äggformig hammare. I United Shoe Machinery Company's (Örebro) katalog kallat "formblock av järn".

Ett par år tidigare såg jag samma redskap i Skansens skomakarverkstad, där det för övrigt alltjämt är i användning. Det kallas där "klapphäll" och utgöres av ett klappjärn med en rund urhålning, bild 2—3. Även till denna "klapphäll" finnes en klubbliknande hammare av en form, som vanligtvis i skomakeriet kallas klapphammare. Denna "klapphäll" har tillhört Skansens förre skomakare Jonas Skoglund. Enligt vad institutionens nuvarande skomakare N. O. Nilsson meddelat har "klapphällen" tillverkats av en gjutare i Tierp 1866 och använts av Skoglund till hans död 1928. Troligen har Skoglund, som var mycket händig, själv förfärdigat en modell till klapphällen, innan den göts. Fördjupningen i "klapphällen" nyttjades att med tillhjälp av hammaren forma bakkapporna till skodon. Den vanliga och gängse användningen av klappjärnet eller "klapphällen" är att klappa läder, det vill säga genom bankning och hamring göra lädret lagom fast och hårt vid förfärdigandet av skodon.

Hur gammalt är nu detta redskap och hur långt tillbaka kan man spåra dess historia? En lärd italienare Tomasso Garzoni skrev ett stort arbete, betitlat Alla yrkens allmänna skådeplats (Piazza universale delle professioni del mondo), som innehöll

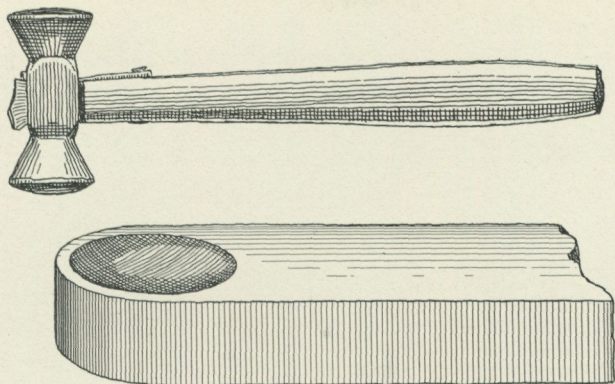

Bild 2. "Klapphäll" eller klappjärn med klapphammare, vilka tillhört skomakare Jonas Skoglund.

155 tal eller avhandlingar om alla tänkbara yrken och sysselsättningar. Det trycktes första gången i Venedig 1585 och behandlar naturligt nog även skomakarens och skoflickarens yrken. Skomakarens verktyg uppräknas och bland dem även ett som kan kallas "klappträ", i de tyska översättningarna 1619 och 1641 benämnt "Klopfholz". På detta klappades lädret med hammaren och det är i detta "klappträ" som vi få se det första omnämmandet av det redskap, som här skall behandlas.

På engelska kallades skomakarens verktyg "Sankt Hugos ben" efter en gammal legend, enligt vilken skomakarna räddade den döda kroppen av den helige Hugo från galgbacken och gjorde skomakarverktyg av benen för att få behålla relikerna och för att ingen skulle misstänka något. Ingen kunde gärna tro, att helgonets ben lågo på skodisken i form av skomakarverktyg. Under 1500-, 1600- och 1700-talen trycktes i England i olika versioner en dikt betitlad *The bones of St. Hugh*. Den återgår troligen till ett 1597 utgivet enbladstryck av silkesvävaren (och kanske i tidigare år skomakaren) Thomas Deloney. Andra versen skall här citeras från ett arbete tryckt 1725 med titeln *The Delightful Princely and Entertaining History of the Gentle*

Craft (Den förnöjliga, furstliga och underhållande historien om det ädla yrket = skomakeriyrket):

First, a Drawer and a Dresser,
Two Wedges, a more and a lesser;
A pretty Block Three Inches high,
In fashion squared like a Die.

Detta blir i översättning: "Först en trägneta (träfunnel) och ett skärbräde, två dyckenkilar, en större och en mindre, ett vackert block tre tum högt till formen fyrkantigt som en tärning". Beskrivningen på det sist nämnda redskapet motsvarar ganska väl det "klapträ", som Garzoni uppräknar bland skomakarnas verktyg.

Sedan kommer ett långt språng i tiden, innan detta redskap omnämnes. Den engelske heraldikern Randle Holme utgav 1688 i Chester en bok, vari alla föremål som återfunnos i adliga släktens vapensköldar beskrevos och delvis avbildades. Skomakarverktygen få en ganska utförlig beskrivning, men "klapträet" är inte omnämnt. Det har emellertid säkert funnits bland skomakarens verktyg även vid denna tid.

När vi på nytt finna "klapträet" omtalat är det i det av franska vetenskapsakademien utgivna verket *Konsters och yrkens beskrivning* (*Descriptions des arts et métiers*), i vilket yrken och hantverk få en mera metodisk beskrivning än tidigare. I Garsaults *Skomakarens konst*, som utgavs i Paris 1767 och ingår i ovanstående serie, beskrives "klapträet" på följande sätt, bild 4: "Ett urholkat 'klapträ' (une buisse creuse) är ett långsträckt, fyrkantigt trästycke av ek, i vilket man i skedform gräver ur en eller flera ovaler i olika storlek allt efter behovet. Det är i dessa urholkningar som skomakaren placerar sin sula för att göra den kupig, vilket arbete utföres med hammarskaftet, så att sulkanterna höjas upp runt omkring och sulan får formen av en gondol." Av detta få vi veta, att "klapträet" inte brukades vid klappning av läder i egentlig mening utan endast för att banka skosulorna kupiga,

Bild 3. Klappjärnet bild 2 i användning av Skansens skomakare. Foto Märta Clareus 1945.

innan dessa lades på skon. Att få sulan kupig, så att den passar lästens rundning under botten, är nödvändigt för att underlätta arbetet vid fastsyendet av sulan.

Hos Garsault omnämnes också ett block av trä eller en sten att klappa läder på (*billot de bois ou de grès pour battre le cuir*). I den tyska översättningen 1769 översattes detta med klappsten (*Klopfstein*). I samma tyska arbete översattes det franska *buisse* med *Lochholz*. Det föreligger alla skäl att tro att dessa redskap, "klapträet" och klappstenen, varit i bruk i alla länder.

Den som skriver dessa rader kan inte påminna sig ha sett "klapträet" omnämnt i de många arbeten som utkommo under 1800-talet och som då ganska utförligt skildrade det dåtida skomakeriet. Jag har därför trott att detta redskap i och med

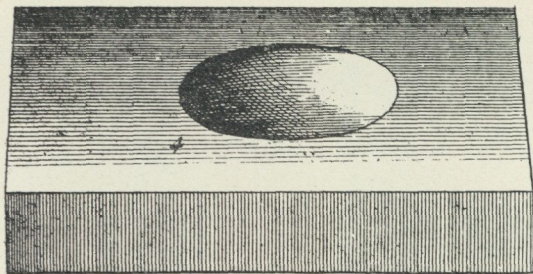

Bild 4. "Klapprä", ett urholkat trästycke att klappa läder på och att forma skosulor kupiga.

Kopparstick i Garsault, L'art du cordonnier (Skomakarens konst), Paris 1767.

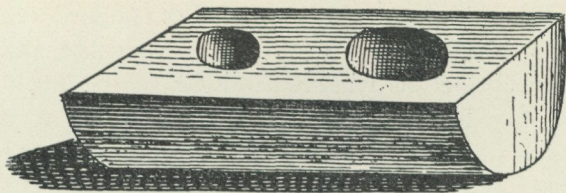
1700-talet försvunnit ur skomakeriets förråd av verktyg och redskap.

Fabrikör E. R. Bergius, en av grundarna av A.-B. Löfsko i Jönköping, har meddelat, att där brukades omkring 1912 och åren därefter en planka av björk med en fördjupning, i vilken vändsulor bankades kupiga med en klubba. Vid Löfsko skofabrik tillverkades mycket vändsydda skor och Axel Löfgren, en av fabriken ägare, hade arbetat i Förenta staterna och hemfört idén därifrån. Fabrikör Bergius har år 1906 någon tid arbetat som vändmakare i New York men kan ej erinra sig att han sett detta redskap där.

Under 1800-talet var det vanligt att lädret klappades på en klappsten (ty. Klopstein, eng. lap stone, fr. pierre à battre), en flat avrundad sten av något slag, i städerna ej sällan en litografsten, som styckats. Eller också nyttjades ett klappjärn, som vanligen utgjordes av ett strykjärn eller pressjärn, på vilket handtaget mejslats av (ty. Klopfeisen, eng. lap iron, fr. fer à battre). För ömtåligt arbete var klappjärnet sämre, därför att järnet lätt färgade lädret mörkt eller svärtade det genom järnets inverkan på garvsyran i lädret.

I de stora historiska ordböckerna förekomma verktygsnamnen ganska sparsamt. Så till exempel äro termerna i den ovan delvis citerade engelska dikten om skomakarens verktyg mycket svåra att tyda i brist på jämförelsematerial. Termerna saknas ej sällan även i de allra största ordböckerna. I Sverige är den första facktermen i förbindelse med begreppet klappa läder ordet klapphammare, som återfinnes i en bouppteckning från

Bild 5. "Klapprå" (buisse creuse) med två urholkningar för att forma (klappa) skosulor kupiga, innan de sys fast på skon. Kopparstick i Diderots och d'Alemberts franska encyklopedi.

Växjö 1798. Termen klappsten finnes ej upptagen i Svenska akademins stora ordbok och klappjärn är där i ett språkexempel först citerat från 1931. Detta beror nu på att orden inte återfunnits i tryck eller skrift. I den ganska utförliga förteckningen över skomakarverktyg från omkring 1847, som publicerats i Rig 1934, återfinnes varken klappsten, klappjärn eller klapphammare. En klappsten eller ett klappjärn har dock alldeles säkert funnits i alla skomakarverkstäder vid denna tid. Den klubbliknande klapphammaren fanns eller finnes däremot inte hos alla skomakare, man kan för lädrets klappning mycket väl betjäna sig av en vanlig skomakarhammare. I de nutida skomakarverkstäderna, som ofta kallas skoreparationsfabriker, har valsning i lädervals ersatt klappningen av lädret, men klappjärnet finnes kvar på många verkstäder. Skomakare som göra nya skor använda hellre klappjärnet än lädervalsen.

Handskomakaren har i senare tid, d. v. s. från åtminstone sista delen av 1800-talet, tagit lädertången till hjälp, när det gällt att kupa sulan och att forma bakkapporna. Detta har skett på så sätt, att man med tångkäften gripit tag i sulkanten och böjt ned denna runtom, så att sulan fått en kupad form. Samma arbete utfördes även på kappor och dylikt. Denna arbetsoperation utfördes på alla sulor för randsydd, pliggade eller vändsydda skor. Att göra detta på en "klapphäll", så som Skoglund på Skansen synes ha gjort det, måste betecknas som mycket ovanligt. Att beställa ett dylikt särskilt konstruerat verktyg eller redskap (eller att själv tillverka det) är däremot inte så sällsynt.

Hur kommer det sig att detta ålderdomliga skomakeriredskap övergått till att brukas i vändskomakarverkstäder och i skofabrikernas vändavdelningar (avdelning i en skofabrik, där vändsydda skodon tillverkas)? Orsaken torde ligga i det förhållandet, att vändmakaren i en skofabrik arbetar stående och därför lättare kan kupa sulan i en dylik platta med skålförmig fördjupning, lik den som i verktygskatalogen kallas "formblock av järn". Det torde nu vara så gott som helt ur bruk och dess förekomst i katalogen måste vara reliktartad, det vill säga det hänger med av gammal vana. Arbetsoperationen utföres nu i skofabriker av sulformnings- och kappformningsmaskiner. I de tyska och amerikanska bolagens (United Shoe Machinery Co.) verktygs- och materialkataloger är redskapet fortfarande upptaget, men i motsvarande engelska katalog förekommer det icke. Vändsydda skor tillverkas numera i ganska liten utsträckning (man har övergått till att göra klistrade skor, agoskor), och som ovan sagts torde formblocket endast nyttjas i sällsynta fall.

Vilka vägar har redskapet vandrat innan det kom till användning i skofabrikerna? Sannolikt har det under 1700-talet överförts till Förenta staterna, brukats där och i sinom tid kommit till användning i de halvt hantverksmässiga fabriker, särskilt vändfabriker, som funnits i Förenta staterna ännu så sent som 1921, då den som skriver detta vistades där. Det är heller inte omöjligt att redskapet bibehållits i England och funnit vägen hit därifrån. Den första möjligheten synes mig dock sannolikast. Att i detalj följa ett verktygs vandringar är otacksamt och tidsödande. I de stora och rikligt försedda patentverkens bibliotek i Berlin och London har jag på några punkter sökt göra detta men ofta utan framgång. Gamla kataloger och prislister äro i utlandet sällsynta även i arkiven hos de bolag, som tillverkat verktygen eller föremålen.

SYN OCH SANNING HOS OLAUS MAGNUS

av John Granlund

Se så vackra snöflingorna är", har jag hört mödrar säga till sina barn, när den mjuka, ulliga snön faller mot ytterkläderna eller fönsterrutan vid det första riktiga snöfallet. Vi ha fått lära oss, att snön är vacker. Vetenskapsmän, specialister på snö och is, ha med mikrofotografiens hjälp undersökt kristallbildningen och publicerat storartade bilder av snökristallerna. Den förste som kom på idén att söka beskriva snöflingor och avbilda dem, var Olaus Magnus, bild 1. Att han var den obestridligt förste är redan 1893 uppvisat av tysken G. Hellmann i boken om Schneekrystalle. I sin förmåga att göra originella och skarpsynta iakttagelser av nära liggande men förut obeaktade företeelser är Olaus Magnus för 1500-talet vad Linné är för 1700-talet. Båda äro visserligen starkt engagerade i sin tids intressen men gå vida utöver detta och bli pionjärer var och en på sitt håll. Olaus Magnus ligger oss fjärmare än Linné. Medan Linné arbetar med relativt moderna vetenskapliga metoder och jämförelsevis lätt kan kontrolleras, är Olaus Magnus genom sin auktoritetstro i mångt och mycket kvar i medeltiden. Uppgifter lämnade för nära fyrahundra år sedan ha vi icke heller alltid lika lätt att verifiera. En källkritisk uppgift av denna art är dock ofrånkomlig. I vissa fall, när det gäller primära iakttagelser, ligger det närmast till hands att först granska Olaus Magnus uppgifter om naturen. Skillnaderna mellan då och nu äro på detta område vida färre än ifråga om kulturföreteelserna.

Den 2 december 1945 firade Michaelisgillet under f. d. riksbibliotekarien Isak Collijns presidium sitt fyrtioårsjubileum. Förutom en historik över gillet's storartade verksamhet i Olaus

Magnus-forskningens tjänst förelåg även en kommentar, tryckt i korrekturupplaga, till första boken av Olaus Magnus 1555 på latin utgivna *Historia om de nordiska folken*. Kommentaren följer Olaus Magnus kapitel rad för rad och anger i den mån det är möjligt vid varje enskild uppgift, om den är resultatet av litterär källa, självsyn, hörsägen, nordisk eller utomnordisk tradition, om den gäller samtid eller förfluten tid, om den har allmängiltighet eller är begränsad till vissa sociala skikt, geografiska miljöer o. s. v. Då författaren till föreliggande lilla artikel fått i uppdrag av Michaelisgillet att utarbeta nämnda kommentar kan det kanske anses motiverat att framlägga några personliga erfarenheter från detta arbete med Olaus Magnus första bok, även om det sker utan några som helst anspråk på fullständighet eller slutgiltighet.

Att Olaus Magnus iakttagelseförmåga, så som den manifesterar sig i första boken, är skarp, realistisk och slående är ett faktum. Både när det gäller naturen och olika kulturföreteelser har detta sin giltighet. Jag kan i förbigående hänvisa till hans framställning i första boken av t. ex. islågning och islossning, trädens reaktion inför snön o. s. v.

Ibland ligga emellertid hans iakttagelser icke i så öppen dag. Bristen på litterära och konstnärliga förebilder kan vara kännbar nog för den som första gången vill fästa uppmärksamheten vid en dittills icke beaktad företeelse. I kapitel 21 har Olaus Magnus efter självsyn sökt skildra ett fruset vattenfall. Som den mångfarne resenär han var, stod det europeiska klimatets kontraster i förgrunden både för honom själv och hans lärda umgänge. Olaus Magnus koncentrerade skildringar av Nordens vinter ha också knappast något motstycke i sin intensitet. Om nämnda vattenfall skriver han: "När nu träsk och sjöar på högt belägna platser genom den ohyggliga kölden frysa till is och växa genom tillflöde från dolda kanaler och källädror, anvisas de av naturen att taga sitt utlopp utför ett fall för att där lämna ifrån sig sitt överflöd. Härigenom inträffar, att den i brusande fall och rask fart nedströmmande vattenmassan sänder en väldig rök i höjden och bildar vid nedstigandet omvända

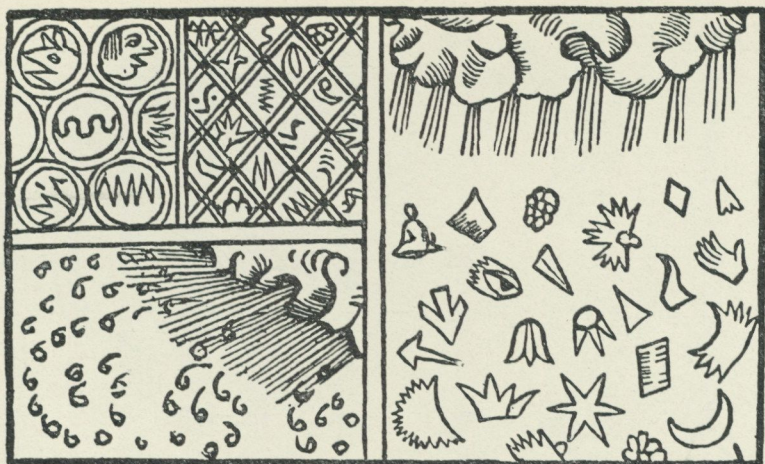

Bild 1. Snö- och iskristaller. Av bildens fyra rutor visa de båda översta till vänster sannolikt isbeläggningar på fönsterrutor, därunder ett snöfall. Rutan till höger avbildar tjugotre olika snökristaller. Ur Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken. Vinjettbild till bok 1, kap. 22.

pyramider, som ställda vid sidan av varandra glänsa i regnbågens färger, liksom tycktes de med snillrik konst vara placerade i en viss ordning. Detta skådespel ter sig, när solstrålarna belysa det och mångfaldigas genom reflexer som hade man framför sig socklar av guld eller, om det är månen som består ljuset, av silver. Men dessa från höjden liksom nedhängande figurer äro ej de enda som under vintern komma till synes . . .” De frusna vattenfallen i Norden äro kanske ett av Europas största under. Genom att lägga vikt vid färgspelet har Olaus Magnus onekligen fått fram något av det mest karakteristiska i deras fägring. Det är icke omöjligt, att han sett t. ex. Tännforsen i vinterskrud, men naturligtvis kan han även avse ett vattenfall av betydligt mindre dimensioner.

Vida märkligare äro emellertid Olaus Magnus skildringar av så kallade vädersolar eller halofenomen i kapitlen 14 och 15. En olycklig omständighet har gjort, att dessa skildringar icke

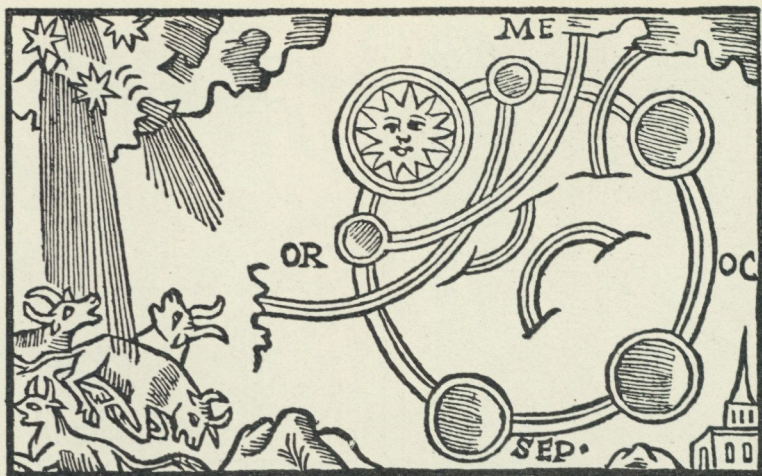

Bild 2. Väderson, vinjettbild till kap. 15 i första boken av Olaus Magnus Historia om de nordiska folken. Ett rikt utbildat s. k. halofenomen. Rundlarna vid OR och ME äro de båda purpurröda bisolarna, SEP. (längst ned) är norr, OR öster, ME söder, OC väster. Jämför bild 3.

blivit uppmärksammade av den historiska meteorologiens målsmän. Bilderna som åtfölja texten ha nämligen vid tryckningen råkat bliva ombytta. Den vinjettbild, som nu står över 15:e kapitlet, hör till beskrivningen i 14:e kapitlet, och vinjettbilden över det sistnämnda kapitlet hör till det 15:e. Ytterligare en omständighet torde vållat, att dessa skildringar förbigåtts med tystnad. Olaus Magnus har nämligen, som han tyvärr ofta gör, i stället för att peka på de enskilda fallen, valt ett generaliserande framställningssätt. Det i kapitel 15 skildrade halofenomenet har Olaus Magnus möjligen sett själv. Tänkbart är emellertid också, att beskrivningen vilar på en äldre muntlig tradition, aktualiserad av det i föregående kapitel beskrivna fenomenet. Har Olaus Magnus sett detta sistnämnda med egna ögon?

Jämföra vi Olaus Magnus text nedan med bild 2, är den lätt att följa: "Understundom", skriver han, "kan man i de mot norr belägna regionerna, vid den tid då vårdagjämningen in-

Bild 3. Vädersolstavlan, målad på beställning av Olaus Petri och uppsatt i Stockholms storkyrka år 1535. Målningen visar Stockholm från Mälarsidan med Staden mellan broarna och Riddarholmen som mittparti. Längst till vänster ett stycke av Normalmalm och till höger Södra bergen.

träffar, när djup snö täcker jorden, få se cirklar eller ringar av följande utseende och placering på himlavalvet: den största ringen, som sträcker sig utefter horisonten, är helt och hållet vit; till denna sluta sig på skilda punkter av dess yta tre mindre dylika ringar, vilka emellertid mot öster antaga en saffransgul färg och hava en viss likhet med solen. Därtill är själva solklotet omgivet av en krans eller gård, till färgen liknande regnbågen, och har på bägge sidorna till följeslagare solbilder i purpurns färg. Från dessa bilder, eller så att säga dessa två extrasolar, utgå tvenne halvcirklar liksom två bågar, vilka skära varandra tvärsöver och slutligen uttänjas och försvinna som vanliga vädersolar. I närheten av den största ringens mittpunkt befinner sig en mot denna vänd regnbåge, som skiner i en tunn sky. Sedan visar sig en annan regnbåge av motsatt färg och läge i förhållande till den förra, alltså mörk. Denna sistnämnda sträcker sig därpå mot söder och skär den största ringen, varvid den oupphörligt förändrar färg liksom den vanliga regnbågen. Emellertid hava dessa solringar eller vädersolar ej längre varaktighet än på sin höjd två och en halv timme." Ett så praktfullt och utvecklat halofenomen är sällsamt. Det är också meteorologen Tor Bergerons mening, som jag flera gånger rådfrågat i hithörande spörsmål. Den historiska meteorologiens handböcker känna icke något sådant från 1500-talet, och ändock har det lämnat spår efter sig: vädersolstavlan i Stockholms storkyrka, bild 3.

Om vi vända Olaus Magnus bild 2 ett kvarts varv åt höger och jämföra den med halofenomenet på vädersolstavlan, så finna vi, att överensstämmelsen är perfekt. Teckningen är skirare på vädersolstavlan, men ingredienserna äro desamma. Olaus Magnus bild följer noga hans text. Av solens ställning mellan öster (OR) och söder (ME) framgår att tidpunkten för fenomenet är ungefär vid notiden på förmiddagen. Tidpunkten för halofenomenet på vädersolstavlan är enligt uppgift på tavlan klockan 7 till 9 fm. den 20 april gamla stilen. På Olaus Magnus bild upptages den stora ringens mitt av två mot varandra vända "regnbågar". Av dessa båda kan man i närvarande stund

icke se den mot solen vända på vädersolstavlan, kanske en följd av de tre renoveringar, som tavlan undergått. Den "regnbåge" som är öppen mot söder och öster säges i texten skola skära den största ringen. På bild 2 är denna skärning utan förbindelse med "regnbågen" utritad mellan den sydliga purpuröda bisolen och den närmast liggande saffransgula ringen. Så har denna skärning även tecknats på vädersolstavlan. De praktfulla färgerna med purpur och saffransgult, som Olaus Magnus skildrar, kunna inte heller nu återfinnas på vädersolstavlan, där alla solar och bågar i närheten av solen tona över från vitt, som är den stora ringens färg, och till gult. Motsvarigheterna till Olaus Magnus saffransgula ringar äro inte tecknade så stora på vädersolstavlan som på Olaus Magnus bild. De framstå inte heller tydligt på reproduktionen, men äro på originalet fullt urskiljbara som vita rundlar på den stora ringen. Som vi se är överensstämmelsen fullständig i så gott som alla detaljer.

Vädersolstavlan är, som senast Göran Axel-Nilsson (Sankt Eriks Årsbok 1941) påpekat, beställd av Olaus Petri med anledning av de "vädersolar" som år 1535 i april månad uppträtt på det stockholmska firmamentet och åstadkommit allmän oro bland befolkningen.

Vid den tiden, då detta halofenomen visade sig och vädersolstavlan målades av Urban målare, var Olaus Magnus sannolikt i Danzig. I sina självbiografiska anteckningar har han inte antecknat detta år, men av dem framgår, att han år 1534 jämte brodern återkom till Danzig från en resa till Rom, och att han stannade kvar i Danzig mer än två år, enligt egen uppgift ivrigt sysselsatt med kyrkopolitisk verksamhet. Det finns ej heller någon anteckning om att han detta år träffade landsmän, men härpå behöva vi icke ett ögonblick tvivla. Förbindelserna mellan Sverige och Danzig voro livliga, och av självbiografien och brev från Olaus Magnus till Gustav Vasa framgår, att han ännu under 1530-talets förra hälft betraktade sig såsom utrikeskorrespondent och diplomatiskt ombud med uppgift att här tillvarata svenska intressen. I Danzig har Olaus Magnus av en stockholmsresande hört berättelsen om vilken uppståndelse nämnda

himlafenomen vållat i staden och inte gett sig någon ro, innan han fått kompletta uppgifter. Att vädersolstavlan och Olaus Magnus vinjettbild gå tillbaka på antingen en gemensam cirkulerande förlaga eller att Olaus Magnus fått en skiss av vädersolstavlan, därom kan icke råda något tvivel.

För Olaus Magnus-kommentaren har detta konstaterande en principiell betydelse i så måtto, att det ger anledning till att med långt större närgångenhet än vad hittills varit fallet jämföra Olaus Magnus uppgifter med källorna för samtidens svenska historia. Härpå går jag emellertid icke in i detta sammanhang.

Vädersolarna ha intresserat Olaus Magnus så mycket, att han återger flera kapitel med antika och skolastiska auktorers vetenskapliga utredningar om sol- och mångårdar och hithörande optiska fenomen, men på beskrivningen av den refererade iakttagelsen ha dessa auktorer icke utövat något inflytande. Beskrivningen må utgöra ett exempel på sanningsenligheten och tillförlitligheten i Olaus Magnus uppgifter, när primäranteckningar ligga till grund.

En annan grupp av iakttagelser eller muntliga upplysningar ha däremot vid nedskrivningen en omedelbar färg av och anpassning efter samtidens lärdom. Jag skall bara lämna ett exempel. I andra bokens första kapitel skriver Olaus Magnus: "Även i södra Götaland, ej långt från staden Växjö, ligger på en slätt en sjö med dybotten, vilken på grund av sin hetta gör, att alla kokbara ämnen, som nedsänkas i densamma och sedan medelst ett snöre upphämtas, befinnas ögonblickligen eller på en kort stund kokta eller brända." Det låter ju inte vidare tillförlitligt. En specialist på Smålands sjöar slår ifrån sig med bägge händerna, och en hänvisning till sumpgas verkar inte övertygande. Trots detta finns det en kärna av sanning i uppgiften. Sjön som åsyftas är uppenbarligen Helgavärma, forsarna som bildas vid Helgasjöns utlopp i Helgeå. Vid Helgavärma skjuter en av mossarna vid Helgasjöns stränder djupt in och når fram till landsvägarna på den smala landtungan. Att småländska v ä r m a betyder "vattendrag som inte fryser om vintern" har en gång varit fullt klart för Olaus Magnus. Notisen om Växjö-

sjön återfinnes i ett av de kapitel som behandla Islands vulkaner och varma källor. När Olaus Magnus skriver dessa kapitel i landsflyktens trångmål, äro hans förbindelser med Norden efter allt att döma brutna. Sina primäruppgifter har han utnyttjat för Carta Marina och dess följdskrifter. Härefter har han lagt ned mycket arbete på att i den lärda litteraturen komma till rätta med vulkanismens natur, och resultatet av dessa studier kommer fram i flera sammanhang i historieverket. Men härunder har lärdomen trätt i förgrunden, de friska intrycken ha sjunkit undan, och så har Helgavärma råkat få den karakteristik, som tillkommer Islands varma källor. Analyser av detta slag äro avsedda att i den nu påbörjade kommentaren söka bidraga till att belysa frågan om tidpunkten för de olika kapitlens tillkomst. En del av de kapitel, som stå i direkt sammanhang med Carta Marina, synes ha författats på ett rätt sent stadium av historieverkets tillkomst.

Efter dessa enkla exempel på Olaus Magnus uppgifter om olika naturföreteelser gå vi över till några anteckningar av honom om samtidens kulturliv. Det är allmänt erkänt, att reselivet i Norden av Olaus Magnus behandlas med sakkunskap. En forskare har dock påstått, att Olaus Magnus icke är intresserad av sin tids vägväsende. Det skulle vara beklagligt, om så vore förhållandet, eftersom just på detta område under senmedeltid och tidig vasatid källorna härtill äro mycket sparsamma och torftiga. Nu är det dock så, att Olaus Magnus, tvärtemot vad det sagts, har flera uppgifter om vägväsendet, vilka ta sikte på väsentliga ting, se särskilt i första boken kapitlen 19, 26, 27 m. fl. Han skiljer på sommarvägar och vintervägar och visar, att sommarvägarnas underhåll är organiserat på ett annat sätt än vintervägarnas. Det finns också antydningar om vinterresornas större frekvens än sommarresornas. Längre fram i sitt verk går han in på väg- och vattenbyggandets teknik o. s. v. Alla dessa uppgifter kunna verifieras. Licentiaten Nils Friberg, som inom kort utger ett stort arbete om Sveriges vägar, har bland annat samlat ett utomordentligt värdefullt material ur 1500-talets landskapshandlingar i Kammararkivet och ur skilda

domböcker särskilt från Norrland. För Olaus Magnus-kommentarens räkning har han ur detta sitt material dragit fram belägg som visa, att Olaus Magnus uppgifter ha stöd i gällande sedvanerätt. Vinterresornas större frekvens än sommarresornas kan också statistiskt bevisas.

Samma säkra blick för väsentliga ting kommer också fram, som Gösta Berg (*Finds of Skis*) skildrat, i Olaus Magnus beskrivning av skidorna och deras funktion, metoden att gå på islägg (Fataburen 1943) o. s. v. Vad Olaus Magnus med egna ögon ser i Norrland för övrigt är också i allmänhet skildrat utan vank och brist. Stundom följa emellertid på varandra utan förmedlande övergångar samtida iakttagelser och mytisk historia. Jämte enkla bilder, som söka återgiva vad han sett, möta också "historiska tavlor" med enbart mytiskt innehåll. Till en del beror detta på att forntidens historia särskilt vid ett tillfälle i Olaus Magnus liv blev levande verklighet. Det var under hans norrländska resa. Allt talar för att han år 1518, då resan anträdde, kunde sin Saxo, Paul Varnefrid, Jordanes och flera andra författare grundligt och ingående. Hans stora upplevelse blev att han, när han reste norr ut, samtidigt reste bakåt i historien. Man kan förstå, vad det betydde för honom, att själv få nalkas de mångomskrivna skrickfinnarnas land, som hans egna landsmän knappast kände till. Lapparna voro ännu hedningar. Forntiden slog honom till mötes i stort och smått, nära nog vart han kom. Bönderna uppträdde beväpnade till skydd mot vilddjuren. Klädedräkten var kolt och pälsverk. Även i prästgårdarna torde serverats icke rökt kött utan spicket. Tunnbröd och filmjök var viktig föda. Här var Starkaters land, den svenske kämpe, vars blotta närvaro blev till en straffdom för det njutningslystna danska hovet. Det är därför vi ha Saxo-hjälten Starkater på Carta Marina som gränsvaktare längst i norr mot öster. Olaus Magnus har känt igen honom i Norrland.

Till Finnmarken och Bjarmaland (d. v. s. en del av Kola-halvön vid Vita havet) kom icke Olaus Magnus. Det bör därför icke förvåna, att Saxo får stå för uppgifterna om de mytiska

kulturförhållandena i dessa landsändar, för Finnmarkens del kompletterade med Erik Walkendorffs samtida verklighetsskildringar. Den "yttersta Norden" intresserar Olaus Magnus mycket. Med sina "skogsmänniskor", homines siluestres, lappones o. s. v., var den också ett aktuellt tema i den ungefär samtida europeiska litteraturen. Till de nordliga platser, dit Olaus Magnus icke kom själv, förlägger han efter känt mönster mytens värld såsom Saxo format den. Tengilds och Arngrims strider med ryttartrupper burna av renar fylla redan på Carta Marina gränstrakterna mellan Finnmarken och skrickfinnarnas land. På gränsen mellan Finnmarken och Lappland, sydväst om ovannämnda kartbild, kör Höder den fyrhjuliga vagnen (currum), dragen av parrenar (cervis iugalibus) över fjällryggarna, dock i riktning mot väster i stället för mot öster. Allt detta och mera därtill hör till forntidshistorien, till myten i "yttersta Norden", uppnådd av Olaus Magnus själv.

Men Olaus Magnus kan också se forntiden realistiskt med sina egna ögon, även om de öppnats av Saxo. Hans originella idé att rita in fornminnena på sin karta har återupptagits i våra dagars moderna kartarbeten. Kapitlen 29—31 i första boken ägnas våra fornminnen, främst runstenarna. Bilderna som åtfölja dessa kapitel äro svaga. Det har tydligen varit ogörligt att få träsnidaren att fatta uppdragsgivarens intentioner. Olaus Magnus har i detta som i så många andra fall måst resignera. Runalfabetet i det latinska alfabetets ordningsföljd i 36:e kapitlet är dock omsorgsfullt skuret efter skriftlig förlaga, innehållande de yngre stungna runorna med angivande av varianter för enstaka runor. Några avritningar av runstenar hade Olaus Magnus icke med sig i landsflykten. Därför äro hans runstenscitater gjorda ur minnet och avse, som så ofta eljest, endast att ge en antydning om innehållet eller äro fri tendentiös fantasi. Men namnen han nämmer äro äkta runstensnamn och återfinnas på bevarade runstenar. Fina och träffande iakttagelser har han gjort, till exempel om runstenarnas placering i terrängen: att till runstenar — av gråsten — tagas utan bearbetning stenblocken direkt, sådana de äro fallna ur klipporna,

vidare om de inristade runornas storleksförhållanden etc. Om de korsmärkta runstenarnas tillkomsttid visar han sig ha en anmärkningsvärt riktig uppfattning. Alla dessa uppgifter och flera kunna till fullo verifieras av våra dagars runforskare.

Vad texten beträffar finns det forskare, som ha tvivlat på att Olaus Magnus kunnat läsa runstensskrift. I 29:e kapitlet skriver Olaus Magnus: "Skriften tager sin början nedtill vid högra sidan av stenen, fortsätter uppåt till toppen och böjer sig över åt vänster, där den slutar vid foten, eller går den än en gång i samma riktning innanför den förra raden uppåt och slutar nere vid foten." Docenten Sven B. F. Jansson, som stått författaren bi i alla frågor, som röra runorna, hävdar med bestämdhet: Den som skrivit dessa ord måste ha kunnat läsa en runsten. I själva verket ha vi anledning att betrakta dessa upplysningar som vår äldsta skrivna instruktion i runkunskap.

I inledningen till detta kapitel om fornminnena gör Olaus Magnus en jämförelse med Egyptens pyramider. Han använder ordet pyramid som terminus technicus för "runstenar med uppåt spetsig form". På samma sätt kallar han en typ av kåtor för "hus i pyramidform". Axel Friberg har nyligen (Den svenske Herkules sid. 20 o. forts.) i motsättning till Hjalmar Grape (Studier i Olai Magni författarskap) särskilt framhållit, att de italienska humanisternas intresse för den egyptiska forntiden skulle under Olaus Magnus vistelse i Rom inspirerat honom till framställningen av kapitlet om runorna och fornminnena. Att Olaus Magnus var intresserad för Egypten är otvivelaktigt. I och för jämförelse åberopar han ofta sina auktorers notiser om Egyptens natur- och kulturförhållanden. Det var en modesak. Olaus Magnus intresse för runorna ligger emellertid, som jag visat, långt tillbaka. Vad han iakttagit och skildrar efter självsyn är icke färgat av egyptologi. Olaus Magnus behövde emellertid analogien med Egypten. Hans runor blevo i jämförelse med hieroglyferna mindre märkvärdiga, följaktligen trovärdigare. Han använder sin vetenskapliga apparat för att med analogiens hjälp styrka, att hans observationer, skildringar och påståenden äro eller kunna vara sanna och han själv trovärdig.

Bild 4. Längst till vänster synes Trollhätte vattenfall i Göta älv. "Forsens dån" är markerat med vertikala streck. Vänern är av bildtekniska skäl hoptryckt, men mynningarna till de från Dalsland och Värmland kommande floderna ha markerats upptill på bilden. Bebyggelsemarkeringen till vänster om dessa flodmynningar är Frändefors i Dalsland. Av motsvarande lokalteter på Carta Marina äro följande möjliga att lokalisera på denna bild: Längst upp till höger Arnäs och sydväst därom Lidköping samt i söder Skara, utmärkt genom sin domkyrka med två torn. I mitten synes Kinnekulle, som skymmer en del av båtarna på Vänern. Från söder flyta två älvar, av vilka den ena måste vara Lidan. — Nedre delen av bilden upptages av schematiska avbildningar av fasta fornminnen utan närmare lokalisering. Det är möjligt att portalen på denna bild är Olaus Magnus rekonstruktionsförslag av Källby hallar. Vinjettbild till Olaus Magnus Historia om de nordiska folken, bok 1, kap. 29.

Men han vill gå längre. Han grubblar över runalfabetet, dess ursprung och ålder. Häröfvet han givetvis ingenting, utöfvet vad han sagt om de korsmärkta stenarna, och vad han läst ut af Saxo. Men samma energi, som han ägnade åt att söka belysa de märkliga vädersolarna med hjälp af litteraturen, lägger han ned på att få runalfabetet litterärt belyst. En hopplös uppgift,

och likväl är hans försök för den svenska runforskningen en tändande gnista. Hans 36:e kapitel Om goternas alfabet är ett sammelsurium av excerpter. Huvudsakligen hämtas de ur Perottus stora bok *Cornucopia*, *Ymnighetshornet*. Först kommer i anslutning till brodern, Johannes Magnus, en pastisch på Perottus (i *Baselupplagan* 1536, spalt 513, rad 33 o. följ.). Så följer, som Grape (i ovannämnda arbete, sid. 71) påpekat, en *Saxo-remiscens* jämte en fortsättning på citatet från brodern. Därefter följer åter ett ordrätt Perottus-citat (ur spalt 515, rad 44 o. följ.) — fortfarande utan att någon källa anges — om Egyptens hieroglyfer som jämförelsematerial till våra bomärken eller vad det nu kan vara som föresvävat honom. En uppgift om skrift på björknäver för militärt bruk är ett riktigt påpekande, vilket i sin tur föranleder ett jämförande citat från Petrus Martyr (Dec. III, lib. 8), dock föga korrekt återgivet. Sedan följer en uppgift som kan vara riktig om tillredning av bläck eller tusch. Efter en patriotisk utvikning, som återkommer på flera ställen, avslutas det hela med litet plock ur Plinius och slutligen en hänvisning till Perottus (spalt 220, rad 38 o. följ.) gällande årsräkningen i Rom. Sannolikt är detta första bokens sista kapitel av ganska sen tillkomst.

Då Olaus Magnus under resorna i sitt hemland kommer till Källby i Västergötland och vid bygravfältet ser tre runstenar, av vilka troligen två äro kullfallna, kanske sönderslagna, erfar han en känsla av pietet. Många år efteråt, när han skriver sina kapitel om runorna, kommer åter den känslan över honom — i Rom hade den fått ytterligare näring — och på en portal, som kan vara hans rekonstruktion av Källby hallar, bild 4, skriver han med runor: *Antikua serua! Bevara fornminnena!* Den maningen riktas här för första gången till hans landsmän. Olaus Magnus är på detta sätt en ropandes röst, och svensk kulturforskning och kulturminnesvård av i dag kan icke nog värdera, att han så småningom blev hörd. På detta går jag emellertid icke in, då min avsikt endast varit att på några få punkter söka uppvisa den verklighet som ligger bakom Olaus Magnus framställning.

SÄGNERNAS SVENSKA KUNGAR

av *Gunnar Granberg*

I folkskolornas, tidningarnas, radions och studiecirkelnas tidevarv ha vi nog rätt så svårt att riktigt tänka oss in i hur det förr i världen stod till beträffande kunskaper om gången tid och dess händelser. Visserligen står den folkupplysningens milsten, som vår folkskolestadga utgör, redan vid året 1842, men det dröjde på många håll länge, innan stadgans verkningar började skönjas och särskilt då utöver de grundläggande färdigheterna i läsning och skrivning.

Före denna tid var, kan man säga, vår allmoges hela världsbild en annan i geografiskt avseende, och vad historien beträffar var det i stort sett endast sägnerna, som hade några upplysningar att ge och då upplysningar, som voro behäftade med den traderade minneskunskapens alla skröpligheter.

Vad de besuttna bönderna, vilkas gårdar på sina håll varit i släktens ägo i led efter led kanske sedan hedenhös, vad de bäst kände till det var släktens och gårdens och i viss mån också bygdens historia. Ju mera rotfast befolkningen har varit, dess bättre ha traditionerna bevarats. Riktiga ättesagor som på det gamla Island ha vi väl ej längre, men särskilt i Norrlands jämförelsevis sena bosättningsområden finnas imponerande skildringar, som ofta närma sig exakt historia. Men även i våra gamla bygder vet man ej sällan mera om hemtraktens odlingshistoria än vad mången föreställer sig. Ofta utgöra ortnamnen stöd för minnet.

Men vad man vet eller tror sig veta hänför sig hela tiden till den egna och nära världen, den som ej sällan slutade vid sockengränsen och som ungdomen försvarade mot grannsocknens folk. Med landet i sin helhet, med riket och dess historia kom man — om man undantar den nödtvungna konfrontationen

med kungörelser av olika slag, med skatter och pålagor och därmed också med kronans ämbetsmän, som man ofta miss-trodde — kanske främst i beröring under de många och långa krigen. Och då, liksom också i fredens dar, var det kungen, som var enhetens symbol, som var eller i varje fall uppfattades vara den sammanhållande makten. Därför kan man också säga, att för allmogen i gången tid, liksom för de äldre nu levande, var Sveriges historia historien om våra kungar.

Jag skall här ej ingå på vilket inflytande tryckta skildringar som t. ex. Fryxells Berättelser ur svenska historien och en del andra kan ha haft på traditionen — även dessa källor återgå ju i allmänhet på folktraditionen — utan här helt enkelt ge en liten översikt av vad våra kungasägner ha att förmåla. Jag vill till-lägga att uppteckningsmaterialet är hämtat från 1900-talet och att det genom ett mera omfattande insamlingsarbete eller genom ett grundligare studium av vad som redan finns i våra arkiv på många punkter skulle kunna gå att få fram mera representa-tiva saker. Med en viss avsikt har jag vidare valt bland det "enkla" materialet och därför undvikit sådant bekant stoff som berättelserna om Gustav Vasa i Dalarna, de allbekanta sägnerna om "Gråkappans" färder etc.

Inte heller har jag särskilt valt sådana sägner, som ha sitt speciella intresse genom de faktiska upplysningar, som de efter försiktig bedömning och sedda i ljuset av ett omfattande jäm-förelsematerial trots allt kunna ge. Ty det finns sådana sägner, även om de äro långt mera fåtaliga än vad mången kanske tror. Inte minst om vasakungarna tycks det finnas en del sägen-stoff, som tål att granskas ur denna synpunkt. Men jag har som sagt i denna uppsats ej velat gå med historikerns slagruta. Min avsikt är annan och ur forskningssynpunkt vida enklare.

I det föregående har jag talat om "allmogen" utan närmare specifikation, men går man igenom sägenmaterialet om våra kungar ur miljösynpunkt, så märker man genast vilken fram-trädande roll k n e k t a r n a spela, antingen det sedan är knek-tar, som själva berätta om sina upplevelser, eller de endast äro de upplevande personer, som representanter för andra yrken ta-

Bild 1. I Karlstorps ryggåsstuga, Övraby socken, Halland, finnes en säng, i vilken enligt traditionen Karl XI tillbringat natten före slaget vid Fyllebro vid Halmstad. Foto G. Ewald, 1900-talets början.

la om. Och att så är fallet, dvs. att knektarna spela en sådan förstaplansroll i dessa sägner, det är ju blott vad man kan vänta. Det var ju de indelta knektarna, som i sin bygd bröto isoleringen och som sin sockens och sin rotes representanter lärde känna andra trakter och andra människor. De lärde sig också en hel del utom "yrket" — som ju för övrigt under 1800-talet var en mycket fredlig krigares yrke. De undervisade ofta på hemorten i läsning, räkning och kristendom; de blevo ej sällan skraddare, och som brukare av sin lilla jordbit berättas det ofta att de införde en sådan nymodighet som potatisodlingen. Men vad de än togo sig för, så hade de ju som sagt sett sig om i världen och mycket hade de hört berättas under mötena på "slätten" eller vid de stora manövrerna, då de sam-

manträffade med olika "nationers" folk och då de ej sällan fingo se själva kungen. Och just om de folkliga kungarna och deras bedrifter rörde sig ofta samtalet i baracker och manskaps-tält.

Den siste av dessa "knektkungar" var Karl XV, och om honom och hans uppträdande bland sina soldater finns det massvis av historier. Jag skall anföra ett par. Från Hellvi socken på Gotland heter det sålunda:

"Kal den femtonde han var här på Gotland när han var prins. Far han va då in u exerde; han talte um dä. Han hadd vart så vig, så han bär to så här på en grind eller tun så va han över. U en gång hadd han hupp över bi (vid) ett avträde; då hadd han vänd si um mot dem andre u grind u sagt: 'Här, här luktar dä rätt fränt här.' — Di talt um att han vart så galen mä fruntimmer." (EU 10834. I fortsättningen användas följande förkortningar: EU = Etnologiska undersökningen vid Nordiska museet, LUF = Lunds universitets folkminnesarkiv.)

Och från Hardemo i Närke berättas det med påtaglig stolt-het över knektarnas betydelse om hur det tillgick när Karl XV "tog bort adeln": "Karl den femtonde skulle ta bört adelsherskapet, men dä ville inte herra gå mä på. Men då kalle kungen äpp knektar te Stockholm, å så slog han si värje i bolet å sa ått herra: 'Så blank värjan ä nu, lika rö ska den bli å edert blo, äm ni inte ger mä er.' Då våge sej inte herra stå emot längre."

Vad som här på detta sätt skildras är utan tvivel ständsrepresentationens avskaffande 1865, men situationen är fjärran från verkligheten och helt sedd ur knekt- och bondesynpunkt. För adelns högsinta eftergift, speglad i t. ex. lantmarskalkens tal vid den sista ständsriksdagen, finns ingen plats. Och samma förenkling med kungen som folkets värnare mot adel och ämbetsmän, liksom tidigare mot fogdarna, möter man i sägen efter sägen. Jag kan ej undgå att i detta sammanhang peka på en annan närkesuppteckning om "herra", d. v. s. adeln, och om Karl XIV Johan som kronprins. Den återger för övrigt ett motiv i ett mycket spritt sägenkomplex, känt även långt utanför våra gränser:

"En gång ville herra sätta te den lagen, att om en herre skulle råka slô ihjäl nånn utå sitt fôlk, när di age dôm, så skulle di inte behöve böte mer än tie riksdaler. När kungen fick höre dä, så vart han så arger, så han inte kunne säja någe, så han gick ut. Men i trappan mötte han kronprinsen, å när han fick höre va dä va frågan om, så gick han öpp te herra å sa, att då så skulle dä inte kosta mer än fem riksdaler. Då fick dä vare alltihop." (LUF 1706, sid. 14 o. följ.)

Om Oskar I finner man ej mycket i sägnerna. Vad han ville och eftersträvade blev ej bekant för gemene man eller i varje fall ej förstått och därför ej heller ihågkommet. Annat är det med Bernadotternas stamfar Karl XIV Johan, som redan upp-teckningen här ovan handlar om. Som krigare och fältherre har han gjort ett outplånligt intryck på folket, och begripligt nog är det mest om svenska arméns deltagande i kriget mot Napoleon som man vet berätta. En skånsk sagesman talar med stolt-het om kungen och om artillerigeneralen Cardell, som sköt upp Leipzigs portar med "länkekuler å katekeser" (kartescher), så att Napoleon måste ge tappt. Efteråt sa Napoleon till Karl Johan, att "hadde ja haft Göta tölleri å svenska krutet, så skulle ja slatts mä hela världen, men si det var ju något, som han inte kunde få". Om Karl Johan berättas det också, att "han re fram i kriget å satte upp en näsduk, där han ville att kulorna skulle ta, så ha knektar berättat, som va mä' i kriget". (Harde-mo, Närke. LUF 1706, sid. 79.) En annan belysande tilldiktad detalj, som berättas om Karl Johan är, att "han ville ha brasor av granved, ty dess sprakande var som ett skjutande och på-minde om krig". (Björkö-Arholma, Uppland, EU 10876.)

Krigarkungen framför andra Karl XII är ju välkänd i säg-nerna. Hört talas om honom har man på de flesta ställen, och verklighetsunderlaget ligger i detta fall så långt tillbaka, att lokala traditioner utbildats. I de trakter, som han tågade igenom på väg till Norge, vimlar det av Karl XII-minnen, såväl i fråga om utpekade platser som i fråga om berättelser. Samma sak gäller för övrigt om Karl XI för gränsområdet i Skåne, Små-

land och Blekinge. Ännu i dag illustrera dessa berättelser brytningen mellan svenskt och danskt.

I sägnerna om Karl XII äro en mängd från vandrings-
sägner hämtade drag inflettade. Här blott ett par antydande
exempel. Först från Gotland den kända berättelsen om kungens
styrka:

"Kal den tolte han va så stor u stark så när han hadd ride
genom ett valv, så to han bäre så här övar si mä händer i en
ring u läffte båd si själv u hästen. Dä va väl i Stockholm. U
svärde dä va så tungt så dä va ingen å dä svenske kungar sum
dugde hantere dä, änn Kal den femtonde." (Hellvi, Gotland,
EU 10834.)

Från Hardemo i Närke, som jag redan hämtat flera exempel
från, tar jag den kända sägen, som knutits till olika kända hjäl-
tar alltifrån Gånge Rolf och framåt och helt naturligt — ur
svensk soldatsynpunkt — även till Karl XII:

"De sa att Karl den tolfte va så förtrolleter, att inga kulor
bet på honom. Å de sa, att om kvälla så tömde han kulorna ur
stövlskaften, för de va där. — En gång skulle han in te påven,
men alla som skulle det, de skulle kyssa foten. Men när påven
räckte fram foten sa Karl: 'Dra in tassen, annars hugger ja
dän' en.' Då sa påven: 'Ä du Karl utav Norden.' 'Ja.' Då drog
påven in tassen. — Vid Lassåna nära Laxå stog Karl den tolfte
lik över en natt, och huset står visst kvar än." (LUF 1706,
sid. 79.)

Även från jättesägnernas område har Karl XII lånat drag.
Så omtalas det t. ex. från Västergötland, att han en gång red
uppför en brant ås och att det alltsedan dess syns märken efter
hästskorna på berghällar och stenblock.

Jag vill också ge rum för en tradition från svenska Finland,
troligen härstammande från dessa svenska bygders karoliner.
Den kommer från nylandssocken Snappertuna:

"Gammel Svan berättade, att då svenskarna sladdes vid 'Lut-
zen' i Tyskland, hade man bett kungen att inte komma ut i
slaget, men kungen hade svarat: 'Hur skulle hela kroppen kunna
bli tvättad i bastun, om inte huvet är med?' Och han red ut i

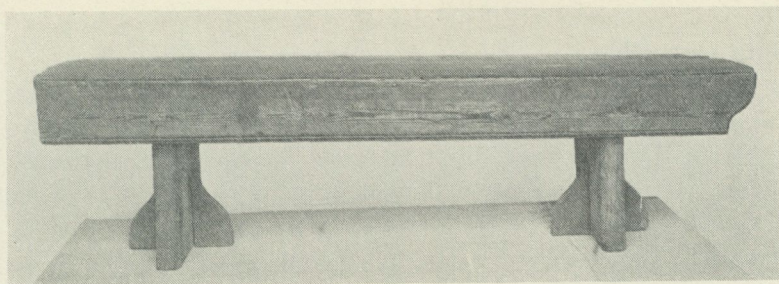

Bild 2. Bänk från Östervallskogs socken, Värmland, försedd med inskrift: "C XII hvilat öfver natten på denna bänk år 1716." Enligt traditionen skall Karl XII under norska fälttåget ha tagit in hos bonden Bengt Halfvardsson i Kyrkbyn och då legat över natten på denna bänk. Livrustkammaren.

slaget, och man sköt honom vid en bro. Men striden var inte slut därmed, utan högsta man klädde sig i kungens kläder, så att ingen visste, att kungen hade stupat, och så stred man länge efter, och svenskarna vunno." (Finlands svenska folkdiktning II: 2, sid. 296.)

I en annan berättelse från Finlands svenskbygder är det en "dalagubbe", som jämte kungen är huvudpersonen. Vilken kung det gäller omtalas inte, men troligen är det danskarnas angrepp under Gustav III:s ryska krig som sägnen syftar på:

"Förr medan ryssen låg här i landet, trängde dansken från andra sidan in i Sverige. En 'dalagubbe' samlade då trehundra man, gick till kungen och sade: 'Jag tror, kung Gustav, att vi ha fått illmäsk i landet.' — 'Vi ha så fått, ja', menade kungen, 'men jag väntar hjälptrupper från Finland. Nog skola vi piska ut det.' — 'Nej, nu genast vill jag gå', svarade gubben, 'och stryker jag med, så har jag sju söner hemma än.' Han gick, och kommen till skogen, lät han varje man hugga sig en buske att hålla framför sig. När danskarna sågo detta, talade de sinssemellan: 'Hur du smocki bror, jag tror att skoven kruper.' Sålunda kommo bönderna över danskarna och klubbade dem med klubbor, vari hästskosömmar voro islagna. Gubben själv hade ändå en gammal rostig bössa. En del danskar jagades i en bred

älv och omkommo där.” (Hälsinge. Finlands svenska folkdiktning II: 2, sid. 4.)

Som synes ingår som ett motiv i denna trohjärtade skildring av förhållandet mellan kung och folk — som för övrigt troligen nått Finland med någon dalkarl — den bekanta vandrings-sägnen om den vandrande skogen, som ju för att ta ett enda exempel bland många förekommer i Macbeth.

Den inledande sägnen i den här översikten handlade om Karl XV och hans närvaro vid en fältmanöver på Gotland. Men denne kung, den siste av våra folkliga sägenkungar, var inte beundrad blott av knektarna; han var också huvudpersonen i många r all a r h i s t o r i e r. Det var under Karl XV:s regeringstid 1859—1872, som järnvägsbyggandet riktigt tog fart här hos oss, och i r all a r l a g e n fanns det gott om folk som kunde berätta och många som ville höra på. Troligen är det kungens allmänna popularitet, som ligger bakom flertalet av r all a r h i s t o r i e r na om honom, men enligt sägnen hade kungen själv provat på vad r all a r n a s hårda arbete innebar. Så berättas det t. ex. från Kumla i Västmanland:

”Dä va kungen hela dan, sade min sagesman, gubben Eriks-son i Vadsås, om Karl XV; han kom en gång te ett lag r all a r e, låg kvar där om natten, åt ihop mä dom å prova r all a r k ä r r a n, hur det kändes att skjuta den samt sa te, att den som arbete r all a r e skulle ha minst en riksdaler om dan i dagspenning. Under den dagspenningen behövde inte en r all a r e gå, det vart bestämt av Karl XV. Han visste va den fattige behövde för att kunna leva, mente de gamla gubbarna.” (EU 10627.)

Men sedan jag nu talat om knektar och r all a r e — om man börjar med de sentida traditionerna, så faller det sig i viss mån naturligt att ta dessa grupper först — så kan det vara på tiden att övergå till b o n d e t r a d i t i o n e n om våra kungar.

Hur ser då denna bondetradition ut? Här skulle det vara en uppgift, och en politisk-psykologisk intressant sådan, att historiskt söka följa denna tradition bakåt i tiden och se dess skiftningar och omvandlingar under olika perioder. Ty självfallet har en självvägande och om sin egen betydelse medveten bonde,

antingen han sedan är en sjöfarande viking eller hör hemma i senare tider, en helt annan uppfattning av kungen och hans ställning än en skattetyngd och halvt livegen bonde i vår stormakts-tids herrgårdslandskap. Med ur bondesynpunkt skiftande tider måste därför också kungasägnernas karaktär ha växlat.

Om vi utgå från det stora flertalet nu upptecknade sägner och i all synnerhet om vi hålla oss till materialet från Göta- och större delen av Svealand, är kungens person i stort sett förknippad med bilden av den mer eller mindre enväldige härskaren, som sitter i Stockholm och bestämmer över landets väl och ve nästan in i detalj. Han håller ett vakande öga på adeln och på de kitsliga och ofta bedrägliga ämbetsmännen, som försöka pungslå bönderna. Ty kungen är bondens vän, och om han bara verkligen lyckas få reda på när orätt vederfarits någon, så är han ej sen att skipa rättvisa. Kungen säger till och kungen bestämmer, heter det genomgående.

I riksdagen tänktes kungen vara något slags ordförande och som sådan bestämde han kanske väl så mycket som den myndige prästen på sockenstämman. Det hela ger en föreställning som till sin karaktär ej är så olik den avlägsna bilden av den franske konungen Ludvig den helige, som sittande under en ek skipar rättvisa bland sitt folk. Däremot avviker den desto mera från den "demokratiska" berättelsen om Torgny lagman och kung Björn.

För att genom självsyn verkligen ta reda på tillståndet i riket brukade — enligt sägnen men knappast i verkligheten — kungar sådana som Karl IX och Karl XI, båda enligt böndernas uppfattning välgörande misstänksamma mot ämbetsmännen, förklädda färdas omkring i riket, vanligen till häst. Och ve den orättfärdige ämbetsman, som kungen då upptäckte.

Jag har tidigare anfört en sägen om hur Karl XV "kuvade" adeln. Här är en annan sådan karakteristisk sägen och denna gång från Kumla i Västmanland:

"Förr i tiden hadde adeln mycke te säj te om, närpå mer än kungen, men då gjorde Karl XV slut på. Han sa åt adeln att den feck håll sig på mattan å inte föra mera ståt än han, när

dom va ute å åkte. — När kungen sa te va dom kus (kuvade) te lyda, fast dom va föll arga förståss. Ha inte kungen hållt åter adeln, så ha dom taje välde å varte honom övermäktiga.” (EU 10627.)

Bakgrunden är utan tvivel även här de strider och den mycket hätska agitation som omsider ledde till ständsrepresentationens upphävande.

Den mera stolta och självhävdande bondetradition, som jag nyss berörde, tycks framförallt vara tillfinnandes i Dalarna liksom i Bergslagen överhuvud, och detta är ju rätt naturligt, ty här bildade ända in i vår tid bergsmännen en genom sin goda ekonomiska ryggrad självmedveten grupp, som nogsamt visste sin betydelse. Jag återger här en sådan dalatradition — ehuru upptecknad i Kumla i Västmanland. Den handlar för ovanlighetens skull om Oskar I.

”Men kung Oskar den förste geck då illa för, när han tog bort dalpilarna ur pengarna som ha vare sen Gustav Vasas ti. Dalkarlen feck den förmån av Gustav Vasa för att dom hjälpt’ en å mote bort jutarna att deras pilar vart satta bakpå pengarna. Men Oskar ställde te så dom kom bort, men det feck han sota för, ty dalgubbarna satte på’n lussjukan, så lössen satt sej mellan hull å skinn å åt rakt opp kungen levans. Han sökt så mycke doktorer, men ingen kunde hjälp’an, så nog ha då vare bäst, om dalpilarna fått sitta kvar på svenska pengarna. Dalkarlen ha ju hjälpe alla svenska kungar ve alla möjliga tillfällen, så dalpilarna satt assint i väjen.” (EU 10627.)

Ännu mera självmedvetet kommer samma inställning till synes i följande berättelse från Söderbärke om de myndige männer i Dalom. Det är en bergsman, som framlägger sin syn på ett par av vasakungarna:

”Det var en gång i början av 1880-talet och skolmästarns son satt i en gård och läste högt för drängarna om Gustav Adolf och hans gärningar och bonden i granngården, Halvars Lasse, stod och hörde på en stund men så röt han: ’Naj tack du! Gustav Adålt va en skitkung hä. Hä va han sôm drog hit patronanä, å döm ha bare fitja åter tä ät ut bärsmänna. Men kung

Bild 3. Vagn från Dagstorps socken, Skåne, i vilken enligt traditionen Karl XV skall ha kört från Lund till Västra Karleby. Foto Johan Jönsson.

Gustaff hä va en ritti kung hä. Han sa att hä ä Sveriges krona å Sveriges bönder, söm rår öm landä, så hä va en ritti kung hä.”

”Sveriges krona och Sveriges bönder” — låter det inte som ett eko från de stora bondeuppbådens tid, från Engelbrekts, Sturarnas och Gustav Vasas dagar? Här ha vi en rest av den nackstyvhet, som gått förlorad i herrgårdslandskap och bland skattebönder.

Om inte den store Gustav Adolf fann nåd inför den stränge bergsmannen, så gäller detta som man kan vänta ännu mera om hans dotter Kristina. Det finns en hel del spridda sägenminnen om henne, i allmänhet anknyttande till platser, där hon säges ha varit, och ofta ganska intetsägande. Men en sak äro bönderna ense om: hon var slösaktig och särskilt då med den svenska

jorden. Som förklaring till ett ortnamn berättar sålunda en bonde från Floda i Dalarna:

”Drottning Kristina var ganska frikostig med kronans mark. Hon lovade en finne som ville sätta bo på kronans mark ett område skattefritt som han kunde kringgå på en dag. Finnen gick kring ett berg som ligger inom Grangärdes socken i Dalarna och heter Skattlösberget än i dag. Där är en hel by nu.” (EU 10660.)

Från tiden före Gustav Vasa har jag i nu levande folktradition — och det är till denna jag här har velat inskränka mig — ej funnit några minnen, men det är ju mycket möjligt, att grundligare undersökningar skulle kunna uppspara sådana, kanske ej minst i Sturarnas hemtrakt. Man behöver ju blott tänka på med vilken seghet långt tidigare traditioner, t. ex. från digerdödens dagar, leva kvar.

Även som belysning av olika landskapskynnen ha våra kungasågner liksom sägnerna i övrigt sitt stora intresse. Jag vill genast tillägga, att i det här fallet ”landskap” nog inte är den riktiga termen, ty de olika områdena för sådana karaktärsdrag som fantasi och fabuleringslust eller dess motsats det nyktra verklighetssinnet ha i mångt och mycket en annan geografisk differentiering än de i och för sig så betydelsefulla historiska landskapen.

Utän att ge sig alltför mycket in på teoretiserande kan man gott våga påstå, att t. ex. en slättbonde i Östergötland aldrig skulle kunna tänka sig att skildra sin kung och sitt förhållande till honom på det sätt, som kommer till uttryck i följande värmländska historia, där kungen är Karl XV och berättaren en glad kringvandrande värmlänning. Den kommer från Gräsmarks socken, och upptecknare är värmlänningen och museimannen Nils Keyland (originalets stavning är lätt normaliserad för större begriplighets skull).

”Dä va en gang för en fir, fem år sia ja kom ifrå Norrland på arbet. Å da kom ja te Stockholms stora sta. Å dä va klocka halv tre på mårn. Men nå ja da kom bål imot slotte, se tyckt ja, dä skull vär role å gå in i köven (köket) på kongshuse. Å ja

hug mä int (kom inte ihåg), att dä va på upaschli ti. Ja da nä ja kom opp te slotte, se stog kongsen ve östre å norle (nordöstra) knuta å pess i skjortarmen. A ja gjord honnör å ba om orsägt se godt ja kunn. 'Kommer aldri på fråga Ol Jansa', sa kongsen, 'vill du int håll te goer å kom in å sitt på en kopp, mäns Lovis koker kaffe.' För se Kal å ja va gammert bekant, sänna vi va i Byn (Oslo). Ja, nä vi kom in da, se va han å rop på Lovis, att ho skull kom opp å kok kaffe, för dä ha kom främmat. Å kongsa kom opp å kok kaffe i särken, å kongongän låg å vre sä i skinnfällan. Å da nä kaffe va koka, se fråg han hölls dä sto te i byn, för ja ha vur där nyss. 'Å tack som knaller, dä fråger fell te', sa ja åt kongsen. Å han ble se gla, se han tog mä i fang.

Men sänna nä kaffe ble koka, se ble dä kaskdreckning. Å da satt han å prat ve mä å vill ha mä te å sjonge svenske folksanger. Å ja sang den här sungen: 'Ur svenska hjärtans djup en gång.' Å kongsen sa, nä ja ha sung'en, att 'tacken sang ha vi allri hatt på kongshuse'. Å da befallt han skänkmamsellän te å kom fram mä dröckenskaper tå allehanda slag. Å da sa'o te oss, kongsa, att vi int skull spar på flaskorna. Å kors, jagge smak vi int på bå kongsen å ja, se vi ble litt tälbli (litet talblida dvs. en smula pratsamma).

Men rässom de va, se börj kongsen å bli som se urole. Å da fråg ja: 'Hö ä då fatt Kal, du ä som se urole.' 'Jo vesst du', sa'n, 'ja kommer ihug, att ja ä pocka te å regär e stunn', sa'n, 'för ja halvsi (nästan) vänter den rysk kejsar'n.' Å dämmä se geck han opp på tron å regord (regerade), å ja feck stå å se på. Å dä tyckt ja va e stor är, för Kal va den bäste kongsen, som ha regärt i Sverges lann.

Men da han ha regärt så där e stunn se dä dunnre i hele slotte, se kom han ner å räckt mä hanna å sa: 'Farväl Ola', sa'n, 'du vet vi ä gammert bekant', sa'n, 'allt sänna vi exér rekryt på Trossnäs', sa'n, 'å därför tycker ja dä ä se role, nä du kommer å hälser på mä', sa'n. 'Glöm int å tett in, nä du kommer ifrå Norrlann näst år', sa'n.

Men i däsamm se kom kongsa in å skull ta avske, å da för-

stog ja, att ho ha gret (gråtit) för ho törk sä i öga. Å da stack ho te mä ett massäckknyte mä nävgröt å resk (pannkaka) å stekt fläsk i. 'Ja far se väl mä dä Ola', sa'o. 'Häls te hustru di, för vi ä gammert bekant.'" (Upptecknad 1899. Nordiska museet.)

Sågnen är karakteristisk för de "västnordiska" värmlänningarna med deras fantasibegåvade berättarkonst och åtminstone på ytan lätta lynne, som kom dem väl till pass då de för att tjäna en slant sökte sig långa vägar bort från hembygden och därför blevo lika hemmastadda i delar av Norrland som i Norges huvudstad. Enligt dessa värmlänningars mening skulle den folkkäre kungen ej tagit illa upp, om han än råkat få höra att man å hans slott sades äta nävgröt och dricka kask alldeles som hemma på den värmländska bondgården. I andra landskap ligger det annorlunda till. Ännu västgötarna skulle kanske förstå och uppskatta om än inte själva hitta på en sådan här frisk och frimodig — och ändå inte respektlös — skildring av kungen och "kungsan", men för allmogen längre österut i vårt land skulle den nog i gången tid närmast ha tett sig som grov sidvördnad mot konungen.

Så speglar sig i dessa våra kungasägner i första hand ej en historisk verklighet — även om också den finnes där — utan i stället berättarna själva och med dem vår allmoge i gången tid, dess uppfattning om maktfördelningen i riket, om "kronan" och dess ämbetsmän och om kungen och hans strävanden att hjälpa sitt folk och att skipa rättvisa i riket. Och så få vi också i dessa sägner en bild av vårt eget kynne, på sina håll kanske litet klumpigt och med en enkel förkärlek för det drastiska, men också självmedvetet kärvt som bland "malmlandskapens" myndiga bergsmän eller glittrande friskt och berättarglatt som hos Gräsmarksbondens stamfränder.

HEDNISK OCH KATOLSK ÖVERTRO

EN SAMLING ANTECKNINGAR FRÅN 1600-TALET

av *K. Rob. V. Wikman*

I raden av svenska riksantikvarier på 1600-talet intar Jacob Isthmenius Reenhielm knappast någon mera bemärkt plats. Han var styvson till Olof Verelius, och det var givetvis under dennes ledning, som han mot slutet av 1660- och i början av 1670-talet bedrev sina studier i fornkunskapen. Målet synes närmast varit att bevara ämbetet i släkten. Och detta lyckades även, i det att den föga mer än 30-åriga Isthmenius 1675 utnämndes till "antiquarius regni". Icke långt därefter upphöjdes han i adligt stånd. Men ämbetet skötte Reenhielm veterligen aldrig. 1678 övergick han i militär tjänst.

Jacob Reenhielms spår i tidens fornkunskap blevo ej heller djupa. De bestå främst i översättningarna av Torsten Vikingssons och Olof Tryggvasons saga. En samling avskrifter och anteckningar, som bär titeln "Antiquitates Sueo Gothicae" och årtalet 1666, förvaras i Kungliga biblioteket. Det värdefullaste i denna handskrift synes vara några uppteckningar om "hednisk och katolsk övertro". Dessa anteckningar ha uppmärksamrats redan av L. Fr. Rääf och senare även av andra, bland dem Nils Lithberg. Stilen är, efter vad bibliotekarien Sam Owen Jansson konstaterat, med stor säkerhet Reenhielms egen. Anteckningarna följa här.

Ad titulum de Paganæ et Catholicæ Superstitionis
reliquijs in Suecia Refer.¹

1. Ingen må spinna om torsdagz quellen.
2. Olofs messe affton och Olofz messe dag rörer ingen vjdh hoo [hö] eller sädh, att hann icke skal få lusig boskap, eller föda Odens hestar.
3. Om måndagen må man ey begynna någon saak eller ärende af wick-tighet.
4. S. Lucie natt koka dhe stora kötgrytor i Värmland och äta lustigt om ottan säijandes dhe skola ätha merg i benen.
5. Emellan Thomasmessan och trettondedagen kiörer ingen ther² till skogz och hugger något träd af stubben för diuregong skull. sl. [således] att vargarna ey skola bijta ihel boskapen.
6. Ingen slepper ut eller bortleder att sälia boskap uthan på kiötdagar, intet monday onsdagen eller fredagen och fredagen aldra minst.
7. Om Niondedagen eller 2 Januarij spenner ingen tuebett.
8. Ingen sälier eller bär bort fisk, uthan han skier bort stjärten af en fisk att beholla fiskelyckan.
9. Om våren må ingen låtha dåra sig af dhe först igien kombne foglar i. e. Intet höra dheras rop mädh nyckter maga, besynnerligen giökens. Ratio adfertur att mann förtuinar eller och dhet träd man bijter uthi dhå man honom hört hafver. Dhe spä och effter ropet på hvad sijda det först höres: Östergiök tröstgiök, Södergiök dödegök eller sorggegök, Vester-gök bestegök, Norrgiök sorggök.
10. Vjdh fiskerj skall dhe rijfwas mäd quinfolk, dock inthet for groft.

En första blick på dessa anteckningar säger oss, att de ej kunna vara alldeles tillfälligt hopkomna. Någon direkt förbindelse med de 1667 återupptagna "antikvitetsrannsakingarna" ha de dock knappast. Men väl kunna de tänkas höra ihop med det intresse för forntron, som vid denna tid blommade upp i den Verelius-Rudbeckska kretsen. Vi få minnas, att 1670-talet är Atlantikans tillkomstid. Striden mellan Verelius och Schefferus om det hedniska Uppsala rev upp skyar av lärt stoff redan i början av detta årtionde. Sannolikheten skulle sålunda

¹ På svenska: sådant som hänför sig till kapitlet kvarlevor av hednisk och katolsk övertro i Sverige.

² Ordet "ther" skrivet ovan raden; avser tydligen Värmland.

Abt. 1. 1. De Regum et Catholicorum Superstitioſis reliquijs
in Licia Reges.

- 1 Ingen må njuma om kyskad quellen
- 2 Olofs, nyste afften og Olofs, nyste dag röres ingen sig De Loveller
fide, och som icke skal si sig beskyning 2 eller föda Odens godhet.
- 3 Om onsdagen må man ej besjonna någon fad eller ärende
af vridning
- 4 Om Lörd natt loke de föve betyng i Sköreland af äta
käftigt om attan jäjandes de skal äta mig i bein. In
- 5 Trullen Thomsen af borthandagen döres ingen till sking
af sigger något vrad af skiben för sin gang skick. Se att det
gamla ej skola byda isel beskyning.
- 6 Ingen skyngs ut eller borthuder ut sälla beskyning utgan
skidagen, inder Mondagen onsdagen eller fredagen offdagen abtaning.
- 7 Om Tirsdagen eller 2 Jamning finnes ingen vrad.
- 8 Ingen skal eller här best sigel, attan som skal best skinder
af en sigel att beske sigel sken.
- 9 Om vider många till de vider af de sigel gien kumpen sigel
i.e. Detat löra skvad som vider, vider som, besjonna hien
sindat. Katis adfertis till nam för vider eller af de vider
sigel att. De man somen fast sigel. De sigel og vider vider
in best föda det föda sigel: Ofdet vider sigel god
kudugisk bedezed eller sigel. Of af sigel besjont
Norsjök sigel.
- 10 Of de sigel som de sigel med gien sigel, dard in sigel sigel.

Bild 1. Uppteckningar om "hednisk och katolsk övertro". Ur Antiquitates Sueo Gothicae, handskrift i Kungl. biblioteket. F. e. 18:2.

tala för att anteckningarna härstamma från denna tidsmiljö. Reenhielm dog 1691, så att de kunna knappast vara senare än från det föregående decenniet.

Innehållet rör sig mest om dagar och tider: torsdagskvällen (1), måndagen (3), veckans fastedagar (6), Olsmässan (2), Lucia (4), julen (5 och 6) och våren (9). Härtill komma ännu ett par uppgifter om tur vid fiske (8, 10). I två fall ha uppgifterna lokaliserats till Värmland, nämligen i fråga om bruket att "äta märg i benen" vid Lusseottan och att undvika träd-fällning i jultolften. I övrigt finnas inga ortuppgifter.

Några av dessa föreställningar ha varit allmänt spridda in i senare tid, så exempelvis spinningförbudet på torsdagskvällen, motviljan mot att börja något på en måndag och talet om göken som dårfågel om våren, medan andra knappast längre äro bekanta, såsom att man ej får spanna för tvåspann på årets första vardag och att man på veckans fastedagar ej får släppa från sig något kreatur. Att skära bort stjärten på den fisk, som man säljer eller ger bort, synes icke heller varit någon allmännare folkföreställning i senare tid.

Några av dessa vidskepelser kräva knappast kommentar. Jag skall också endast här beröra ett par av de intressantaste av dem. Sammanhanget mellan kvinnor och fiske (10) har jag för länge sedan belyst i en uppsats om tabu- och orenhetsbegrepp (Folkloristiska och etnografiska studier, del 2).

Då man på Reenhielms tid intresserade sig för förbudet att spinna på torsdagskvällen, så var det närmast därför, att man på ett eller annat sätt ville ha detta satt i förbindelse med den hedniske Tor. En sådan uppfattning har också länge och väl varit rådande. Men det finnes goda skäl att betvivla den. För det första är sjudagarsveckan och dess flesta dagnamn endast lån från den romerska kalendern. Den femte veckodagens latinska namn var Jupiters dag (dies Jovis) och blev hos germanerna Tors dag. Om man ville för det andra anta, att germanerna redan som hedningar kallat den femte dagen i veckan Tors dag, så hjälper detta en alls inte att förklara, varför "torshelgen" skulle varit alldeles särskilt ägnad guden Tor. Ty "torshelgen" är ingenting annat än torsdagskvällen efter helgmålsringningen, då enligt kristen uppfattning redan fredagen gått in. Och, för det tredje, vad hade Tor att göra med

slända och spinnrock eller med att dessa i vanliga fall röra sig i riktningen medsols? Såvitt man kan se ingenting alls. Spinnförbudet på torsdagskvällen har sålunda ingenting med den hedniske Tor att skaffa. Det måste förklaras ur rent kristna föreställningar.

I katolsk tid var fredagen fastedag. Fredagen betraktades såsom veckans motsvarighet till det kristna årets stora fredag, långfredagen. Kvällen före fredagen blev därför en magisk tidpunkt. Enligt legenden stannade vid Jesu födelse och död alla strömmar och vände sig all medsolsrörelse "avig". Detta legendariska under öppnade liksom dörren till det övernaturligas värld. På skärtorsdagskvällen fingo kvinnorna därför ej spinna. Hanterandet av slända och spinnrock var kringgärning, och sådan kringgärning ansågs stridande mot legendens under. Att göra motsatsen var blasfemisk trolldom, svart magi. Därtill var påsken särskilt ägnad. Allting tyder på att torsdagskvällens magiska egenskaper på detta sätt måste förklaras ur analogien med skärtorsdagens och långfredagens kristna trosvärld.

Uttrycket "Odens hästar" har sannolikt givit Reenhielm anledning att uppteckna traditionen om Olsmässan. Den går ut på att den, som vid Olofsmässan rör vid hö eller säd, skall få lusig boskap eller "föda Odens hästar". I "Olsmässkroken", då det var som sämst med brödfödan, gick bondens tanke lätt till den blivande skörden. Föreskrifter om att man vid Olsmässan måste iakttaga allehanda försiktighetsmått äro vanliga och väl förklarliga. Att "föda Odens hästar" betyder, att en del av åkerns gröda skulle gå förlorad till dessa övernaturliga djur. Hyltén-Cavallius känner dessa föreställningar från södra Småland i en senare tid. Det berättades därvid, att man vid slåttern skulle lämna kvar några gröna strån, som böjdes ned till marken och täcktes med mossor, för att boskapen ej skulle röra dem. I stället för de växande stråna kunde man lämna en liten färsk hötapp kvar på ången. Man sade därvid ungefär: "Detta skall Oden ha till sina hästar." I ännu senare tid berättar oss Eva Wigström från Kristianstadstrakten, att man lät några ax stå kvar på varje teg. "Dessa ax voro ämnade åt Noens häst."

Att "Odens" eller "Noens" "hästar" i traditionen bytas ut mot "Noens hundar" och, ännu vanligare, mot spökväsendet "grävson", förtjänar anmärkas. Här är det knappast förklaringen av varför man gör så eller så, som är det viktiga, utan den magiska handlingen själv. Denna beskrives av den okände författaren till "De reliquiis in Smolandia Paganismi et Papismi" på följande sätt:

"När man lycktar skära säden, så lämnas gemenⁿ en hand full af the sidsta sträen, som de wäxt med ax och alt uti åkern. The flätas med 3. trottar om hwarandra, och sedan böjas ned till Jorden, då 3. stenar läggas theruppå. När man frågar hwad thet betyder, så säija the, at thet kommer gräfsoen till, på thet man skall få god årswäxt nästkommande år."¹

Beskrivningen är något årtionde yngre än Reenhielms uppteckning om Odens hästar. Ur brukets synpunkt är den intressantare än Hyltén-Cavallius uppgift. Själva handlingen ansluter sig till bärgningen av säden, ej till höslåttern, och är rituellt mera utvecklad. "Odens hästar" synas ofta uppträda i samband med höängen, och bruket tyckes härvid vara åtskilligt förenklat. Om iakttagelsen gäller allmänna, kan jag här ej avgöra.

Åtskilligt synes tala för att bruket får tolkas såsom ett fästande av äringen vid åkern. Men på samma gång uttyddes det av folket såsom ett "offer" till någon sorts väsen, som anses kunna förminska åkerns eller ängens avkastning. Alla de övernaturliga väsen, som här omtalas, tillhöra Odensjaktens spökvalkad. Det är detta vittspridda sägenstoff, som i förklaringarna upptagits. Det rituella och det mytiska elementet genomtränga sålunda ingalunda varandra. Det senare är endast en förklaring på det förra. Det är inte här heller fråga om något verkligt offer. Därutinnan ha både lekt och lärd blott alltför länge farit gemensamt vilse.

¹ Texten återges enligt Mennander-Gahms avskrift i handskrift S 71 i Uppsala universitets bibliotek. "Trottar" är felskrivning för tåtar. Det kan anmärkas, att "De reliquiis"-handskriften liksom de Reenhielmska anteckningarna börjar med spinnförbudet på torsdagskvällen. Något direkt samband mellan dessa anteckningssamlingar har jag dock ej lyckats konstatera.

DJEVELEN FRA VOSSESTRAND

av Reidar Kjellberg

A rtur Hazelius hadde som vanlig gjort et lykkelig grep da han i 1874 knyttet til seg som medarbeider i Norge den unge telemarkingen Torjus Leifsson Jore, eller Bolkesjö som han siden kalte seg. Den 15-årige bondegutten ble revet med av begeistring hos Hazelius, "min velgjører" og "min oppdrager", som han kalte sin svenske venn. Under stadig (og høyst nødvendig) vegledning av sin oppdragsgiver begynte Torjus Leifsson straks et stort innsamlingsarbeid for Nordiska museet, og i de følgende år ble tusenvis av gamle gjenstander til belysning av norsk kulturhistorie reddet ved svensk offervillighet, som professor W. C. Brögger skrev i 1896.

Blant de tingene Torjus Leifsson sendte til Stockholm i 1877, var også noen kirkesaker fra Vossestrand herred i Hordaland fylke. Det var bl. a. et krusifiks, en kollekthov og den praktfulle treskulpturen som i år smykker omslaget på Fataburen, og som det her skal skrives noen ord om, jvf. bilde 1.

Det merkelige dyret er skåret i lövtre, visstnok björk, og er beregnet på å sees fra siden med kroppen i ren profil. Halen er stukket mellom bakbenene og svunget opp på framsiden av kroppen, og den ender i en dusk som er formet som et trefliket blad. Dyret hviler på bakkroppen, mens forkroppen holdes oppreist på strake ben (potene er borte). Den lange halsen er riflet med flere smale fliker; de faller som en lövemanke ned mot rygg og bryst. Et liknende ornament dekker bakkroppen, men her er det bare antydnet med tynne streker.

Dyret er allikevel ingen löve, for det har menneskehode med rett nese og en svunget bart. Tungen stikker ut av munnen og fyller på det nærmeste det smale hakepartiet. Overansiktet er urimelig bredt for å kunne gi plass til de store öynene, som er

dråpeformet og har tydelig markerte pupiller. Öyenbrynene er tegnet som to skarpe buelinjer, og den høye pannen er kronet av en femfliket kam. Hodet er vendt til siden og böyd svakt nedover. Figuren er malt med en mørk svart-grønn farge, og tre av halsens fliker er röde.

Den elegante og spenstige lövekroppen virker rent akademisk med den fornemme behandling av overflaten, hvor naturalistiske detaljer er forenklet til ornamentale abstraksjoner. Med få og store trekk er også hodet formet; men her er resultatet blitt en voldsom ekspresjonisme, helt dominert av de vidtåpne öynene med de opptrukne öyenbryn. Vårt umiddelbare inntrykk er at denne figuren på en merkelig måte må forene ulike strømninger, noe som er av hjemlig rot, og noe annet som skyldes fremmed påvirkning.

Vi kjenner ikke en eneste figur i norsk kirkekunst som i ett og alt minner om dyret fra Vossestrand. Men det er ikke vanskelig å påvise nære slektninger, om vi søker innenfor det sentrale område for vår nasjonale treskjæring i middelalderen. Vi finner dem blant kapitældyrene på stavkirkeportalene.

En større gruppe stavkirker har på hver side av döråpningen en halvsöyle, som oftest rikt utskåret, og på söylenes kapiteler er plasert et fantastisk dyr. Dyret kan stå fullt oppreist, eller sitte på bakbenene mens overkroppen er löftet, og i et enkelt tilfelle, som kommer på siden av den alminnelige utvikling, er dyret framstilt liggende. Skjemaet er over alt det samme: halen er stukket mellom bakbenene og svunget opp på framsiden av dyret, kroppen står i profil mens hodet er vendt en face. Planke-ene på begge sider av dören og partiet over döråpningen er utskåret med ranker og drakeslyngninger i tett relieff, og der er et storartet kunstnerisk samspill mellom denne ornamentikken og kapitældyrene. Mens den voldsomme drakekampen beveger seg i flaten og tross all villskap allikevel beholder karakteren av abstrakt linjeornamentikk, står kapitældyrene med sin fulle plastiske form som et uhyggelig og påtrengende stykke virkelighet.

Bilde 1. Kapiteldyr fra Vossestrand, i Hordaland. Höyde 30 cm. Nordiska museet 16,629 c.

Det er tydelig at dyret i mange tilfelle skal være en löve. Slik står det med grinende kjeft på stavkirkene fra Borgund i Sogn, Hegge i Valdres og Eidsborg i Telemark for å nevne noen eksempler. Men det er bare i de færreste tilfelle at löven opptrer alene. Som oftest er den i ferd med å sluke et menneske, og den blodige scenen er framstilt i det öyeblikk da bare hodet stikker fram av lövegapet. Slik er det bl. a. på portalene fra Ål i Hallingdal, Nore og Flesberg i Numedal og Öyfjell i Telemark, bilde 2. I enkelte tilfelle er hodet på kapitéldyrene slått av, så det ikke lenger er mulig å vite hva det skal forestille. Det gjelder f. eks. portalene fra Hurum i Valdres og Lardal ved Numedalslågen, like på grensen mot Telemark. Vi må ved disse portalene også regne med en annen mulighet, for ved Heddal stavkirke i Telemark er kapitéldyrene utstyrt med menneskehoder, altså en parallell til figuren fra Vossestrand, og det er jo mulig at denne kombinasjonen kan ha forekommet også i andre tilfelle.

Vi kjenner disse dyrene fra Sogn, Gudbrandsdal, Valdres, Hallingdal, Numedal, Telemark og en enkelt bygd som grenser opp til det siste distrikt. Det vil si at kapitéldyrene finnes over et sammenhengende område av fjellbygder på Östlandet, mens de på Vestlandet bare kjennes i et eneste bygdelag, Sogn, hvor der er kort veg over til Valdres og Hallingdal. Innenfor dette store område finner vi også lett plass for figuren fra Vossestrand. Bygda har forbindelse så vel nordover til Sogn som over fjellet til Hallingdal.

Vossestrand har idag to kirker, Upheim og Vinje, og det har vært på samme måten i middelalderen. Kirkene er nevnt i diplomer fra 1300-årene. Vi har grunn til å tro at det har vært stavkirker, og fra en av disse kirkene må figuren i Nordiska museet være kommet. Dyret må ha stått höyt, det viser hodets stilling, og der kan neppe være tvil om at det er et kapitéldyr. Det er riktignok skåret i lövtre, mens det vanlige materiale

Bilde 2. Kapitéldyr fra Öyfjell stavkirke, Rauland i Telemark. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

har vært furu, men vi kan ikke på dette grunnlag benekte at det har hørt til på en stavkirkeportal. Heller ikke malingen taler mot at dyret har stått på utsiden av en kirke. Der er funnet enkelte spor etter farger på mange stavkirkeportaler, og når fargene er så vel bevart på dyret fra Vossestrand, kan det skyldes spesielle forhold. I begge sogn ble der bygd nye kirker i 1670-årene, og da den gamle kirken ble revet, er kapitéldyret sannsynligvis blitt oppbevart innendørs i den nye. Overflödige ble de gamle ornamentene først da også denne kirken ble kon-demnert og erstattet med en moderne tømmerkirke i 1871.

Om vi sammenlikner dyret fra Vossestrand trekk for trekk med de andre kapitéldyrene, vil vi lett komme til å feste oss ved alle de detaljene som er ulike. Vi har imidlertid lite igjen for slik bare å peke på ulikskap kapitéldyrene imellom. Det vil vise seg å være mere lønnsomt å undersøke om den övrige ornamentikken på stavkirkeportalene kan belyse motiver vi kjenner fra Vossestrand-figuren.

Vi begynner med lövemanken med de ornamentale fliker som utvides nedover og avsluttes med en buet linje. Dette motivet forekommer ved enkelte stavkirkeportaler på halsen til den store draken over döråpningen. Slik er det ved Hoprekstad og især ved Stedje og Borgund kirker i Sogn, men motivet forekommer også på andre portaler, som alle tilhörer den gruppe Lorentz Dietrichson har kalt den sognske type. Det kan ikke være noen tvil om den veg motivet har fulgt. Det må först være utformet på portalplankene med drakerelieffet og er siden blitt overført til lövekroppen på kapitélet. Vi treffer det siden igjen i degenerert form på kapitéldyrene i Hurum stavkirke i Valdres.

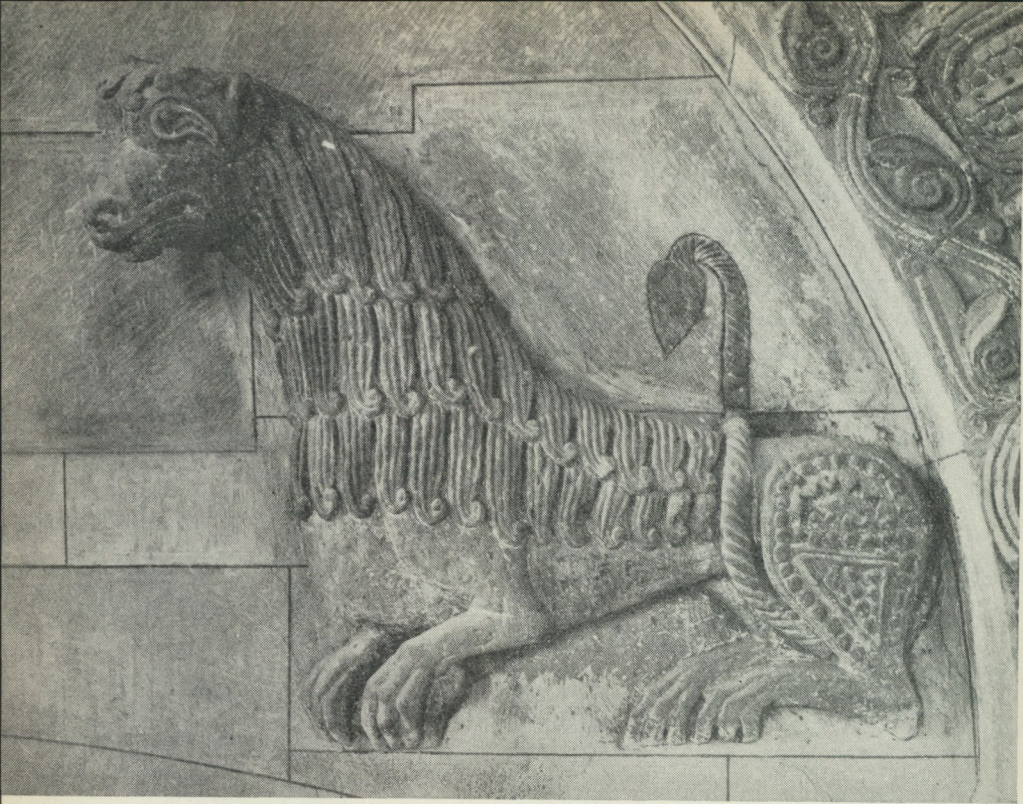
På liknende måte forholder det seg med Vossestrand-figurens karakteristiske öyne. Hovedformen forekommer på drakene ved flere portaler av den sognske type. Og på de to eldste portalene fra Hoprekstad i Sogn og Ulvik i Hardanger finner vi også markeringen av pupillen med et sirkelrundt, svakt buet parti. Denne utforming av pupillen grunner seg på gammel tradisjon i norsk treskjæring og kjennes bl. a. fra Oseberg-funnet. Og når denne detaljen ikke forekommer ved de andre

kapitéldyrene, må det bety at figuren fra Vossestrand står på et eldre trin i utviklingen. Den er det eldste kapitéldyr vi nå kjenner fra norske stavkirkeportaler.

Og vi kan gå enda et skritt videre og si at dyret fra Vossestrand ikke kan være meget yngre enn den første stavkirkeportal som overhodet har vært prydet med kapitéldyr. Der er lagt fram gode grunner for at den klassiske stavkirkeportal kan være skapt i Sogn. Det eldste eksempel vi kjenner idag, er fra kirken i Hoprekstad, som er datert til 1140-årene, og det er mulig at denne kirken også er selve utgangspunktet for hele den senere utvikling. Den overensstemmelse vi på et bestemt, viktig punkt har funnet mellom drakene fra Hoprekstad og dyrehodet fra Vossestrand, gjør at det siste ikke kan være meget yngre enn de første, la oss si at det er blitt til en gang omkring 1150. Men så lang tid må også ha gått før kapitéldyrene kom til Sogn. For når de ikke er noe nødvendig ledd på portalene av den sognske typen, og motivet i det hele forekommer sjelden på Vestlandet, må det bety at kapitellövene ikke har hört med her fra begynnelsen. De er importert utenfra etterat stavkirkeportalen forelå ferdig i sine grunntrekk.

Hvor kan så de norske treskjærere ha fått idéen til kapitellfigurene?

To löver som er stillet mot hverandre ved en portal, har vært et vanlig motiv i eldre kirkelig arkitektur. Og der er teoretisk mulighet for at nordmenn kan ha sett det mangesteds på sine reiser. Med den livlige forbindelse nordmennene hadde vestover med de britiske öyer kunne det godt være tenkelig at kapitellöven var hentet fra en eller annen steinkirke her. Men det har ikke vært nødvendig å dra over Nordsjøen for å finne motivet, og det er et spørsmål om det ikke ville være langt mere sannsynlig at kapitéldyrene er kommet til Norge fra et av nabolandene. Siden 1103 lå Nordens kirkelige sentrum i Skåne, og den norske kirken hörte under erkebiskopen i Lund, til Norge ble en selvstendig kirkeprovins i 1152. Det var nettopp i denne tid domkirken ved erkebispetet reiste seg og fikk sin rike og praktfulle dekorative utsmykning under Donatus og

Bilde 3. Löve fra baldakinen ved nordre korkapell, Lunds domkirke. Foto Historiska museet, Lund.

hans elever. Hva ville være rimeligere enn at dette byggverk, det største som ennå var reist i Norden, måtte ha noe å si for dem som nå var ivrig opptatt med å bygge små og store gudshus i de land som hørte under erkebiskopen? Og hvis norske geistlige har hatt anledning til å se et motiv ved domkirken i Lund, og vi finner det samme motivet på kirker de selv har vært med om å bygge hjemme i Norge, må der sterke grunner til for å rokke ved vår første tanke: at det er fra domkirkebygget i Lund inspirasjonen er kommet.

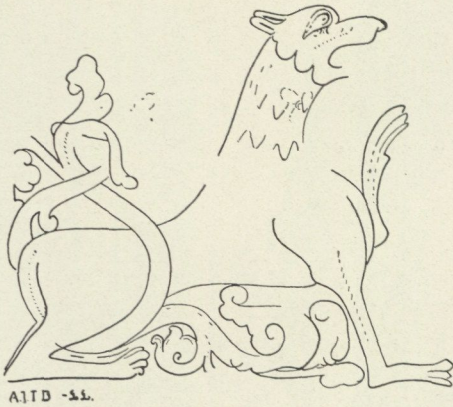
Nå kan vi nettopp ved Lunds domkirke finne et rikt utvalg

Bilde 4. Löve fra innersiden av nordre portalen, Lunds domkirke. Foto Historiska museet, Lund.

av imponerende løveframstillinger.¹ Der har vi de to motstilte løvene som er muret inn i baldakinen ved nordre korkapell, bilde 3, eller det ikke mindre praktfulle eksemplar som ligger på vederlagslisten for buen i det sydøstre hjørne av sideskipet. Som kapitældyr forekommer løvene på portalen i nordre sideskip, så vel på yttersiden som på innersiden, bilde 4, og samme funksjon har løven ved den tidligere nordvestre portal. Mens noen av løvene ligger i rolig, skremmende majestet, er andre i aksjon, reiser forkroppen og løfter den ene poten, eller kaster

¹ Se O. Rydbeck, Lunds domkyrkas byggnadshistoria og E. Wrangel, Lunds domkyrkas konsthistoria.

Bilde 5. Löve i Liber Daticus. Efter E. Wrangel, Lunds domkyrkas konsthistoria.

A11D -54.

seg over en stakkars synder og fortærer ham med hud og hår. De utfolder seg alle i full profil idet hodet er vendt samme veg som kroppen, enkelte er utført i høyt relieff, andre som rundskulptur eller som en blanding av begge deler. Felles for alle er at halen er lagt mellom bakbenene og svinget opp på framsiden av kroppen.

Ved siden av disse mektige, dominerende lövefigurene finner vi også andre, på kapiteler og søylebaser. Her er kroppen framstilt i profil, mens hodet sees en face, altså nettopp den stillingen vi kjenner fra de norske kapiteldyrene.

Innflytelsen fra domkirkebygget i Lund har gjort seg gjeldende i erkestiftet så vel direkte som indirekte, så vel i arkitektur som ornamentikk. Her skal bare minnes om at en lövefigur i det kjente håndskriftet Liber Daticus fra ca. 1145, bilde 5, viser en påfallende overensstemmelse med lövene på domkirken og sannsynligvis er inspirert direkte herfra. Det gir et lite fingerpek om de mange veger innflytelsen fra domkirken kan ha tatt. Og på samme måte som vi har grunn til å regne med at den skulpturale ornamentikk i Lund kan ha influert på miniatyrkunsten, må vi tro at samtidig miniatyrmaleri har övd sterk innflytelse på utformingen av ornamentikken på stavkirkeportalene i Norge.

Bilde 6. Kapiteldyr fra Tuddal stavkirke i Telemark. Nordiska museet 7,137.

Et par detaljer ved fantasidynet fra Vossestrand vil også kunne forklares ved en henvisning til domkirken i Lund, mens det ellers skal være vanskelig å finne paralleller til dem. Flikene på bakkroppen finner vi igjen som friserte lokker på flere av lövene i Lund (bl. a. fra innsiden av den nordre sideskipsportal og på kapitélet ved nordre kryptportal). Og den merkelige kammen dyret fra Vossestrand har överst på hodet, kan kanskje stilles sammen med lokkene som faller ned i pannen på enkelte av lövene i Lund. I begge tilfelle gjelder det at utformingen er vidt forskjellig; men det er fristende å tro at det er de samme motiver vi finner, og at der er en sammenheng mellom dem.

De trekk vi her har samlet, kan da fortelle oss dette: Den klassiske stavkirkeportal var fullt utformet i Sogn i 1140-årene. Den var en original omdiktning av drake- og rankemotiver som allerede tidligere hadde hjemstavnrett på stavkirkene, og som

Bilde 7. Kapitéldyr ved loftdør på Loftsgarden Vå, Rauland i Telemark. Foto Halvor Vreim 1942.

nå ble samlet til et mektig hovedmotiv rundt portalen. Skurden bygde på gammel tradisjon; vi har nevnt utformingen av drakeøyet. Og den hadde skapt originale former; vi har nevnt orneringen på drakehalsen.

I denne situasjon trengte så en ny idé inn, kapitéldyret med lövekropp. For alle dem som var kommet til de store festligheter ved innvielsen av Lunds domkirke i 1145, må synet av all den nye löveskulpturen ha vært en av de største sensasjoner. Det varte heller ikke lenge för kapitellövene slapp til på en og annen stavkirkeportal. Men så streng var den kunstneriske regi at dyret öyeblikkelig ble omskapt så det passet i det nye miljø.

Vi har sett at lövemanken ble skåret som orneringen på drakehalsen, og kapiteldyrets öye ble formet som drakeöyet på portalplankene. Det nye motivet slo allikevel ikke igjennom i det distriktet hvor stavkirkeportalene var blitt til, og det ble kirkebyggerne östenfjells som for alvor gikk inn for og utviklet videre motivet fra Lund.

Det vil være velkjent for svenske lesere at faunaen på domkirken i Lund er importert fra Italia. Motivet med de motstilte lövene ved en portal er hentet fra Lombardiet og overflyttet direkte til Skåne gjennom utenlandske steinhoggere. Men motivet er heller ikke oppstått på italiensk grunn, det kan föres tilbake til orienten, hvor lövene siden urgamle tider har opptrått som dörvoktere. Det gjelder så vel de rene profildyr som dem som har kroppen i profil og hodet en face. Og det er ikke bare det dekorative motiv, men sikkert også noe av den symbolske betydning som er overtatt, og gitt nytt innhold i den kristne forestillingskrets. De motstilte lövene står som voktere ved kirkeportalen. De symboliserer styrken, som er vernet mot ondskapen. Og når styrken skal tolkes religiöst, blir den löven av Juda, symbolet på Kristus. Slik er antakelig flere av lövene i Lund tenkt, og slik må vi oppfatte enkelte av lövene ved stavkirkeportalene. De er den sterke og uredde löve av Juda, som står på vakt ved kirkedören, mens ondskapens makter ryker sammen i en selvførtærende kamp i drakeornamentikken rundt portalen.

Men löven er ikke bare et symbol på Kristus, den kan også være selve djevelen, som ifölge bibelens ord går omkring som en brölende löve og sluker alle den kan komme over. Også i denne betydning opptrer lövene i Lund. Og på stavkirkene må de kapiteldyrene som har et menneskehode i munnen, være den ondes symbol. Han var fienden, som alle måtte vokte seg for, det skulle være det siste en ble minnet om för en gikk inn i Guds hus.

Et slikt ondskapens symbol må også dyret fra Vossestrand være. Det rekker tunge til menigheten som skal inn i kirken. Da er det godt å vite at kirkedören kan sammenliknes med

den rette tro som fører inn til kristenfellesskapet, som det heter i en gammelnorsk preken.

Kapitéldyrene på stavkirkeportalene tilhører 1100- og 1200-årene, men vi har også eksempler på at tradisjonen har holdt seg langt ut over denne tid. Fra den nedrevne stavkirken i Tuddal i Telemark har Nordiska museet to portalplanker, hvor kapitellövene opptrer for siste gang, bilde 6. En eldre kirke i Tuddal var brent i 1369 eller kort tid i forvegen, og plankene fra den nye kirken må derfor kunne dateres til ca. 1370. Den energiske rytmen i båndslengningene er avløst av en ranke som har som sin viktigste oppgave å fylle en flate. Og kapitellövene er blitt to ufarlige misfostre, som gjør hva de kan for å fornekte sine høye aner på de romanske kirkebygg. Det er bygdekunst, som til overflod markerer at den levende ornamentale tradisjon ved de norske stavkirker er i ferd med å ebbe ut.

Men før det kom så langt, hadde kapitellövene gjort spranget fra stavkirken til profane laftverkshus. På middelalderloft fra Telemark og Numedal hender det at dörene er innrammet av søyler med kapitél og to motstilte löver på kapitélene, bilde 7. Med kroppen i profil og hodet en face, med vidtåpne öyne og gapende kjeft står de som like skremmende voktere av inngangen til bondens bur som deres slektninger på stavkirkeportalene står som dörvoktere ved Guds hus.

Hele den utvikling som her er skissert, rummes innenfor de to ytterpunktene vi kan studere i Nordiska museet. Portalen fra Tuddal viser avslutningen, og figuren fra Vossestrand står som et uovertruffet mesterverk ved begynnelsen. Den tilhører en tid da vi med større rett enn noen sinne kan tale om en felles-europeisk kultur. Den er selv et uttrykk for hvor sterkt og levende fellesskapet har virket, og samtidig minner den om hvor selvstendig de nasjonale særdrag kunne utfolde seg innenfor fellesskapet. Den lille djevel kan med god grunn rekke tunge til en menneskeslekt som har forbrutt seg mot fellesskapet og hadde glemmt hemmeligheten ved kreftenes likevekt.

EDDAN I KONSTNÄRSKALEJDOSKOP

av Rune Norberg

I september 1900 erhöU Nordiska museet i testamente efter kanslirådet Fredrik Sander, som avlidit den 30 maj samma år, dels en samling dyrbara personliga utmärkelsetecken och dylikt, dels en samling av trettioen inramade laveringar och teckningar av kända svenska konstnärer från Jenny Nyström till Anders Zorn, alla utgörande förlagor eller skisser till illustrationerna i den av Sander 1893 utgivna fullständiga översättningen av Sämunds Edda.

Skalden, forskaren och ämbetsmannen Fredrik Sander måste nog numera räknas till de bortglömda av de mera prominenta kulturpersonligheterna från 1800-talets senare hälft, men det finns många skäl som tala för en med tiden stigande uppskattning av hans insatser på olika områden. Den mångfrestande enstöringen blev redan under sin livstid erkänd även i yttre mening, så att han t. ex. blev ledamot av Akademien för de fria konsterna ganska tidigt och 1889 en av de aderton i Svenska akademien, men för allmänheten torde han ha varit en av de minst kända i denna illustra församling. Däremot hade denne till sitt sätt allt annat än hovmannamässige bondson från Närke — han var född i Vintrosa 1828 — redan tidigt vunnit Oskar II:s vänskap.

Efter skolstudier i Örebro och Strängnäs och studentexamen i Uppsala 1848 försörjde sig Sander liksom så många andra dåtida studenter såsom informator och kom på detta sätt att tillsammans med en av sina disciplar få anträda en längre utlandsresa, vilken kom att få avgörande betydelse för hans framtida utveckling. En lovande vetenskaplig bana i Uppsala med estetik som huvudämne avbröts emellertid och Sander inträdde som tjänsteman i Ecklesiastikdepartementet, där han så små-

ningom avancerade till kansliråd och byråchef. Samtidigt blev han också mycket tidigt engagerad i nyskapandet av Nationalmuseum, som just fått sin nya byggnad färdig. Ett bestående minne av denna tid är hans tvenne förträffliga framställningar av museets och dess samlingars historia, den största i fyra delar. När professor Boklund år 1880 avgick som museets intendent erbjöds också denna befattning åt Sander, men han föredrog att stanna kvar i departementet. Som ledamot av Nationalmusei nämnd behöll han dock länge ett icke ringa inflytande och var bl. a. den drivande kraften när det gällde att planera och genomföra monumentalmålningarna i den nya museibygnaden. Carl Larsson har själv betygat sin uppskattning av Sanders insats och det är ganska visst, att dekorationen skulle ha helt fullbordats, om Sander fått leva ännu några år. Särskilt Midvinterblot borde ha tilltalat den gamle eddaforskaren.

Sitt första framträdande inför offentligheten gjorde Fredrik Sander som skald. Vid tjugofem års ålder erövrade han Svenska akademiens stora pris för en samling dikter, vilka dock inte på något mera märkbart sätt skilde sig från samtidens smått sentimentala och idylliska poesi. "Melodisk klagan" och "en tårpil, speglade sig i diktens källa" äro några av de träffande uttryck som akademiens sekreterare, Bernhard von Beskow, använde när han harangerade den unge pristagaren. Sander fortsatte skaldeförsöken ganska länge, dock utan att på allvar slå igenom. För vår tid mest njutbara äro kanske de inspirerade tolkningar av nygrekisk folkdiktning som han utförde efter sin andra resa i Grekland. De borde ännu en gång göras tillgängliga för allmänheten.

Sanders konsthistoriska gärning skall här inte närmare beröras, ehuru den nog väger tyngst i hans meritlista; vid sidan av de nyssnämnda arbetena om Nationalmuseets historia är det framför allt hans skrifter om Sergel och C. F. von Breda som tilldraga sig intresset. Däremot måste vi här ägna uppmärksamheten åt Sanders kanske största passion, den fornnordiska dikten, som han — om också med växlande framgång — ägnade sin lediga tid under flera årtionden. Denne framstående

Bild 1. Fosterbröderna Vidar och Vale. Lavering av Axel Kulle 1892 för Sanders Edda. Nordiska museet 89,803.

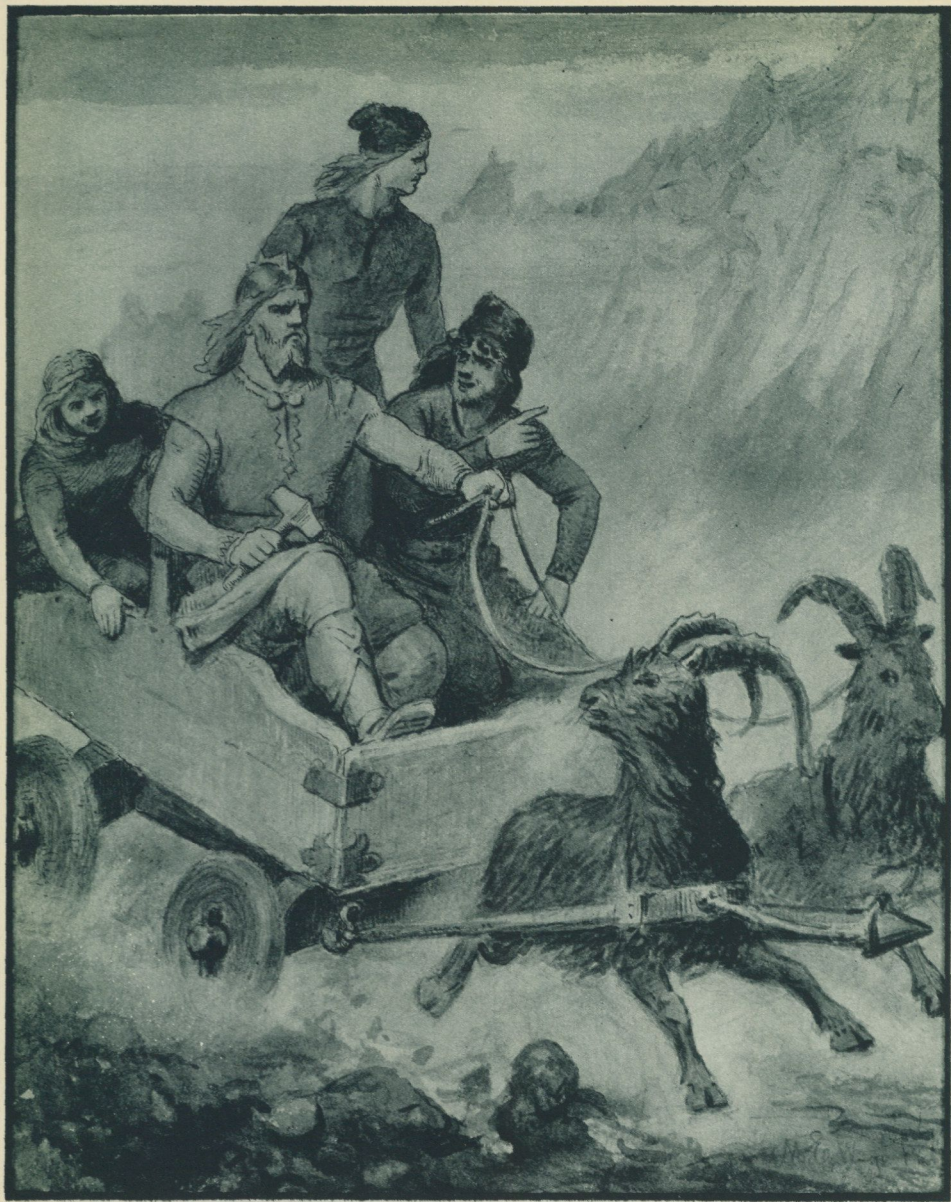

Bild 2. Tor åker efter sina bockar tillsammans med Loke, Tjalve och Röska. Lavering av Mårten Eskil Winge 1886 för Sanders Edda. Nordiska museet 89,804.

Bild 3. Oden vid Mimers lik. Teckning av Georg Pauli, troligen 1886, för Sanders Edda. Nordiska museet 89,802.

Bild. 4. Oden såsom Gagnråd. Kolteckning av Georg von Rosen 1886 för Sanders Edda. Nordiska museet 89,800.

Bild 5. Jättekvinnan Fenja vid Grottekvarnen. Lavering av Carl Larsson
1886. Skiss för Sanders Edda. Nordiska museet 89,801 b.

Bild 6. Brynhilds och Gudruns träta (ur Volsungasagan). Lavering av Anders Zorn för Sanders Edda. Nordiska museet 89,805.

Bild 7. Svandisernas bad i Ulvsjön. Lavering av Jenny Nyström för Sanders Edda. Nordiska museet 89,808 g.

Bild 8. Atle den grönländske. Lavering av Vicke Andrén för Sanders Edda.
Nordiska museet 89,806.

kännare av klassisk litteratur och konst — utan tvekan en av landets främsta — blev en av de ivrigaste förespråkarna för fosterländskhet och en av de hängivnaste tolkarna av forntidens dikt och sagovärld. Ett slags symbol för denna hans dubbla inställning är den väldiga avgjutningen av Pireuslejonet med den svenska runinskriften, vilken Sander skänkte Nationalmuseet 1895 och som nu dominerar Historiska museets stora hall.

I årtionden sysslade Sander med tolkning av besvärliga runinskrifter såsom Rökstenens och Pireuslejonets eller av bildsviterna på hållristningar och guldhornen från Gallehus, dock icke utan bister kritik från nordiska språkforskare och arkeologer av facket. Men det som tog hans mesta tid och intresse i anspråk var forskningarna i den äldre Eddan, då kallad Sämunds Edda, och tolkningen av alla dess sånger. De första eddastudierna publicerade han år 1882, flera detaljstudier utkommo under det följande årtiondet och år 1893 förelåg den mäktiga foliovolymen: "E d d a Sämund den vises. Skaldeverk af fornnordiska myt- och hjältesånger om de götiska eller germaniska folkens gamla gudatro, sagominnen och vandringar. Översättning från isländskan af Fredrik Sander. Med bilder af nordiska konstnärer."

Det stora arbetet hade av förlaget (P. A. Norstedt & Söner) givits en praktfull utstyrsel. Varje sida hade en ram i flera färger och illustrationerna överflödade. Mer än tjugofem konstnärer — alla svenska utom normannen Arbo — medverkade och bland dem flera av våra allra främsta. Att själva boken såsom konstverk ändå inte gör något överväldigande intryck beror främst på mångfalden av konstnärliga viljor och på den ojämna kvaliteten. Man behöver blott jämföra den med Carl Larssons illustrationer till Anna Maria Lenngrens Samlade skaldeförsök (1885) eller med samme konstnärs utsmyckning av Sehlstedts visor, utkommen året efter Sanders Edda, för att förstå att felet inte minst ligger i brokigheten. En jämförelse med Sehlstedts bok är kanske dock orättvis, eftersom denna Carl Larssons skapelse alltjämt hör till det mest glänsande, som presterats av svensk bokkonst.

Men intet ont som inte har något gott med sig. Just mångfalden av ungefärligen samtidiga verk av ett så stort antal svenska konstnärer av olika åldersklasser och olika kvalitet ger oss ett osökt tillfälle att bekvämt få ett tvärsnitt genom svensk konst omkring år 1890. Genom att närmare analysera detta tillfälliga urval få vi en ganska god uppfattning om den dåtida konstens huvudlinjer, särskilt om vi vända oss till de original till bokens träsnitt, som nu finnas i Nordiska museet.

Bilderna i Sanders Edda uppgå till inte mindre än omkr. 60 större och 110 mindre, samtliga reproducerade i träsnitt. Av de mindre är flertalet utformade som vinjetter eller slutstycken och ofta av god typografisk verkan. De kanske allra flesta återge förhistoriska föremål eller dekorationsmotiv i för sin tid överraskande korrekt form, men så äro de också utförda av Vitterhetsakademiens egen tecknare Olof Sörling. Samme konstnär har även utfört några små landskap med gravhögar eller bautastenar eller bådadera och verkligen lyckats få in en viss monumentalitet i dessa blott några kvadratcentimeter stora ytor. Sakligheten i framställningen och en dekorativ helhetsverkan medför att just dessa småbilder bäst av alla ansluta sig till själva den typografiska utstyrelsen. En annan grupp gör detta i så mycket mindre grad. Här och var äro inströdda nätta små naturstycken med fåglar i lövverk, gengångare från 1870-talets lyrikillustrationer. Att de här i själva verket föreställa mytologiska figurer i fågelhamn är en annan historia.

På några ställen i Sanders eddaverk möter man hästbilder av betydligt modernare art. De ge en fläkt av pariserkonst och äro mycket riktigt utförda av dåtidens specielle hästmålare, Georg Arsenius. Av ännu större intresse är en grupp djurbilder av Bruno Liljefors. Två vildkattor fräsa i det höga gräset. En utter har fångat en stor gädda vid strandkanten. Två björnar leka fullt ut lika naturligt som våra dagars björnungar på Skansen. Detta är ren impressionism med något av japansk detaljkärlek och linjepoesi, typiskt för Liljefors tidigaste självständiga stil. Ett närmare studium av texten ger vid handen

att t. ex. de fräsande kattorna äro Fröjas kattor och att det förhåller sig på samma sätt med de andra bilderna, de framställa mytologiska väsen. Men endast en enda av Liljefors bilder, en vinjett med Odens korpar, annonserar öppet sitt sammanhang med texten genom att den har ett geometriskt mittornament från äldre folkvandringstid. Det är dock troligt att Liljefors är oskyldig till detta ornament, som också återfinnes i en av Sörlings teckningar.

En annan känd konstnär som utfört några smärre bilder är norrlänningen Johan Tirén. Det rör sig om ett par rent naturalistiska om också något sentimentala sjöbilder med båtar. Rena landskap förekomma också, framför allt en bild av Toppöfallet vid Trollhättan av den blide målarpfessorn P. D. Holm. Kompositionen erinrar om Marcus Larsson och düsseldorfarna, men det hela är betydligt tamare. Några ganska friska landskap med figurer — man hade förkärlek för månskenslandskap — ha åstadkommits av J. Kindborg och Carl Johansson. Ännu flera konstnärer och stilar kunde nämnas, men det anförda räcker för att ge en uppfattning om brokigheten.

De större illustrationerna göra ett mera enhetligt intryck. Det är tydligt, att Sander uppgjort ett ganska detaljerat program för dessa, och att han låtit samme konstnär utföra så många som möjligt. Tyvärr har det, kanske av ekonomiska skäl eller kanske ännu troligare av bristande intresse från konstnärernas sida, inte blivit de största konstnärerna som dominera. Nära en tredjedel har utförts av Jenny Nyström, därefter i fråga om antalet kommer Carl Fredrik von Saltza. Den av dåtiden mest beundrade, Georg von Rosen, har blott utfört en enda bild och Anders Zorn två. Några av bilderna utgöra reproduktioner av målningar som sedan 1860-talet varit kända och högt uppskattade. Så är t. ex. fallet med Fröjas färd av N. J. Blommér och Loke och Sigyn av M. E. Winge. Även några av August Malmströms bidrag, t. ex. Heimer och Aslög, höra till denna kategori, medan de övriga synas vara beställda för eller åtminstone för första gången reproducerade i Sanders Edda. Några

av de bästa av illustrationerna för denna bok ha senare blivit hela svenska folkets egendom genom att de reproducerats i de olika upplagorna av Folkskolans läsebok. Vem minns inte från sin barndom von Rosens bild av Oden, varom mera nedan, eller Carl Larssons eleganta och roliga teckning av Tor och Loke utklädda till kvinnor.

Jenny Nyström behöver inte närmare presenteras. Hon var redan under 1870-talet en flitigt anlita illustratör, som skapat många typer av seglivad art. Här kan endast erinras om jul-tomten. Men hennes temperament är främmande för det heroiska och hennes illustrationer till hjältesagorna i Eddan höra nog till det minst lyckade av alla hennes verk. De flesta bilderna erinra om vykort. Ett av de mest dramatiska motiven, nämligen Gudrun eggande sina söner till hämnd, framställes ungefär som om det vore frågan om en tablå på en välgörenhetstillställning. Och Svanhild ser snarast ut som en av de nätta kullorna på Skansen på väg att bära ett museiföremål, ett alldeles för tungt svärd, till Nordiska museet, medan hon på 1880-talsmaner skuggar ljuset med handen för pannan. Bättre lyckas Jenny Nyström, när motivet är mera idylliskt. Den här avbildade skildringen av Svandisernas bad, bild 7, är så tids-typisk, att den intresserar i mer än ett avseende. Där finns åtskilligt av 80-talets budoarkonst i uppfattningen av motivet för att nu inte tala om den totala frånvaron av friluftsmåleri. De koketta och rundhyllta damerna och de bakom trädet framkikande ynglingarna ge vissa associationer av Susanna i badet. Motivet är hämtat ur Völundssagan, och Sanders text lyder på följande sätt: "Nidud hette en konung i Svitjod; han hade två söner och en dotter, som hette Bodvild. Bröder funnos tre, söner av Finnakungen; den ene hette Slagfinn, den andre Egil, den tredje Völund. De gingo på skidor och jagade djur. De kommo till Ulvdalen och byggde sig där hus; är ock där ett vatten som kallas Ulvsjön. Tidigt en morgon funno de å sjöstranden tre kvinnor, som spunno lin, och hos dem lågo deras svanehamnar, ty de voro valkyrior. — De tre bröderna

förde dem med sig hem till sina boningar.” Den som lyckades gömma svandräkten för en sådan svandis fick henne nämligen automatiskt till hustru. Om hon återfann svanhamnen blev hon dock på nytt valkyria. — Mycket kunde ordas om tolkningen av detta motiv och om bildens mer eller mindre konstnärliga egenskaper. De sistnämnda framstå emellertid i en tydlighet, som gör ord onödiga, om man jämför bilden med Anders Zorns här också avbildade skildring av Brynhilds och Gudruns träta, bild 6. I dessa båda ungefärligen samtidiga bilder mötas två konsthistoriska epoker. Det är inte bara kvalitetsskillnaden mellan konstnärerna, som betyder något, utan det är två konstuppfattningar. Zorn ger en virtuos verklighetsskildring av landskapet och de badande kvinnokropparna. Man tycker sig nästan höra vågskvalpet och känna den fuktiga vinden. Där emot får man inte något intryck av att de båda kvinnorna gräla. Frånsett detta följer dock Zorn noga texten: ”Det var en dag när de gingo till ån för att bada så gick Brynhild längre ut i vattnet. Gudrun sporde vartill det gagnade. Brynhild svarade: ’Vi skulle jag vara jämlike med dig i detta mer än i annat? Jag tänkte, att min fader vore mäktigare än din, och min man har utfört många hjältebragder och red över den brinnande elden, men din man är konung Hjalpreks träl.’ ”

Denna Zorns laving — eller kanske skall man rättare säga gouache i grått — är signerad A. Zorn men ej daterad. Zorns andra bidrag, ett flickhuvud i akvarell, föreställande Gunnlöd, är daterat 1886, men så tidigt kan badbilden knappast ha tillkommit. I så fall skulle den nämligen ha varit Zorns första skildring av nakna kvinnor i friluft och vid vatten. Troligare är, att den tillkommit följande år, då konstnären med stor framgång prövade just detta slags motiv. Originalen till det nyss nämnda flickhuvudet tillhörde också Sander, men testamentarades till fru Ester Tigerschiöld, maka till Sanders kollega i departementet, Hugo Tigerschiöld, vilken som bekant också hade litterära intressen och trots åldersskillnaden stod den gamle enstöringen nära.

Konstnärligt besläktad med eller i varje fall en parallell till Zorns badande kvinnor är Gustaf Cederströms skildring av Helge Hjordvardsson, Svava och Heden. Realismen är densamma, medan Cederström har större patos och större intresse för den historiska insceneringen. Cederströms arbete är utfört 1887. Var originalet nu befinner sig är mig obekant.

I raden av våra stora konstnärer har Carl Larsson utfört icke mindre än fem illustrationer till Eddan, och av originalen till dessa tillhöra fyra Nordiska museet. Bäst är den nyssnämnda humoristiska framställningen av Tor och Loke i kvinnokläder, men den är så välkänd att den ej avbildats här. Den här återgivna lavyren, bild 5, jättekvinnan Fenja vid Grottekvarnen, signerad 1886, representerar en annan sida av Carl Larssons konst. Här spelar ljusdunklet ännu en dominerande roll, medan linjerna redan ha något av den typiskt larssonska elegansen. Originalet är för övrigt till sin komposition bättre än träsnittet i boken. Där har nämligen — säkert på Sanders begäran — även den andra jättekvinnan, Menja, placerats in och döljer nästan den ljusa öppningen i bakgrunden. Motivet är hämtat ur Sången om kvarnen Grotte, som enligt Sander börjar på följande sätt:

Nu äro komna
till konungens hus
de framsynta två,
Fenja och Menja:
äro hos Frode,
Fridleifs son,
de mäktiga tärnor
i trældom hållna.

Fram till kvarnbänk
förda de vordo
gråa stenen
i gång att sätta;
rast han ej gav dem,
ro ej heller,
förn trälinnornas
tramp han hörde.

Man märker, att Carl Larsson här tagit sig konstnäreans frihet att gestalta motivet efter sitt eget huvud. Man får inte heller något särskilt starkt intryck av trälkvinnornas möda, vare sig i den här avbildade skissen eller i bokens träsnitt. Fenja är knappast något annat än en poserande modell. De båda andra av Carl Larssons illustrationer, vilkas original nu tillhöra Nor-

diska museet, Valan Groa samt Brage och Idun, ha i högsta grad sin upphovsmans speciella kännetecken. De äro lätt och elegant tecknade och få först i träsnittets osmidiga omtolkning en tyngd, som gör att de inte alltför mycket avvika från de övriga illustrationerna.

Ett av de allra intressantaste bidragen är Georg Paulis skildring av Oden vid Mimers lik, bild 3. Redan i tekniskt avseende skiljer det sig från de övriga. Förlagan är nämligen utförd på skrappapper i grå ton, effekterna ha uppnåtts med minsta möjliga ansträngning: några svarta kritstreck och några skrapningar. De franska förebilderna äro uppenbara. Man skulle kunna tänka sig Gustave Doré som förebild, men Paulis arrangemang är mycket enklare. Odens gestalt är ganska konventionell, men den halshuggne och i gyttjan fastpålade Mimer är inte endast en makaber verklighetsbild utan också ett förnämligt gesällprov av en ung konstnär, som studerat formproblem, särskilt förkortningar. Det är också ganska klart, att Pauli är upphovsmannen till den anonyma, spirituella framställningen av mångudens sju söner, de s. k. sjusovarna.

En av de flitigaste och mest uppskattade av dåtidens illustratörer — även verksam som dekoratör — var Vicke Andrén. Han har i Sanders Edda endast utfört den här avbildade Atle den grönländske, bild 8. Den är visserligen uppställd på samma enkla sätt som Jenny Nyströms och von Saltzas man ville nästan säga fotografiska porträtt av olika eddagestalter, men har åtskilligt mera av liv och dramatisk verv. Konstnären har tydligen övertygats av Sanders tolkning av Atle som hunnerkonungen Attila och givit honom rent mongoliska drag.

Den näst Jenny Nyström flitigaste medarbetaren bland illustratörerna i Sanders Edda var som redan nämnts Carl Fredrik von Saltza, ett namn som väl numera är helt bortglömt av allmänheten, delvis beroende på att den unge friherren emigrerade till Amerika redan 1892. Bland Konstnärsförbundets medlemmar var han visserligen föga framträdande men uppskattades som en god figurmålare. I Amerika verkade han som pro-

fessor i målning vid flera universitet, senast i New York där han avled 1905. De flesta av von Saltzas eddaiillustrationer äro torra och stela, men bland originalen i Nordiska museet finnas två som visa, att konstnären kunde åstadkomma bättre saker, dels en bild av Loke och dels en Völund med hammare och städ. Den sistnämnda laveringen är så bra — den erinrar för övrigt om Carl Larssons "mörka" stil — att man förstår den museets tjänsteman, som en gång vid registreringen tillskrivit den en okänd konstnär. Förmodligen är det en parisresa, som orsakat den påfallande förändringen av både stil och färdighet, och den lilla serien av Saltzas laveringar i Nordiska museets ägo har sitt särskilda intresse just för att den så klart illustrerar en konstnärs "lidnerska knäpp". Sander gillade tydligen inte Völundbildens i dess mera konstnärliga skick, ty i Eddans träsnitt är allt mera detaljerat och betydligt torrare.

Man har svårt att föreställa sig den kyligt elegante Julius Kronberg syssla med fornnordiska motiv. Hans bidrag har heller inte något direkt med Eddan att göra. Det är den senare ofta avbildade och populära skildringen av S:ta Cecilia spelande orgel för barn, daterad 1893, och sålunda tillkommen senast av alla de daterade illustrationerna. Originalet måtte Sander ha skattat särskilt högt, eftersom han testamenterade det till Carl Snoilsky såsom tack för långvarig vänskap.

Den i flera avseenden dominerande gestalten i Stockholms konstliv under 1880-talet var Georg von Rosen, och dennes egenskap av både historiemålare och virtuos tecknare borde ju göra honom särskilt lämplig till illustratör av Eddan. Tyvärr har han endast utfört en teckning, Oden såsom Gagnråd, bild 4, men så är det också den mest fulländade och slutgiltiga av dem alla. Originalet är en kolteckning i större format än alla de övriga, och man kan just inte säga, att det välkända träsnittet gör konstverket full rättvisa. Man tror obetingat på denne Oden, och utan att man egentligen vet hur det går till, känner man en fläkt av hedendom och ett djupt allvar, som saknas även hos de bästa av de övriga illustrationerna. Djup inlevelse

och aristokratisk behärskning av uttrycksmedlen ha varit Georg von Rosens viktigaste medel här som så ofta annars. Det är ganska lärorikt att jämföra Oden, utförd 1886, med den här återgivna framställningen av Vidar och Vale, bild 1, utförd sex år senare av genremålaren Axel Kulle. De båda männen äro skickligt tecknade — Kulle verkade just vid denna tid som lärare i teckning vid Konstakademien — men verka mest av allt utklädda akademimodeller i skrynkliga trikaer. Konstnärligt höra de snarast hemma i 1870-talets Düsseldorf. Till det ålderdomliga intrycket bidrager också den symboliska bård med yxor och kvistar, som konstnären placerat nedtill.

De hittills behandlade illustrationerna äro i regel utförda av den på 1880-talet framstormande unga generationen eller den närmast föregående medelålders. Men också en ännu äldre, som hade sin storhetstid på 1860-talet, är representerad genom Märten Eskil Winge, som ju anknyttande till Per Henrik Ling och Götiska förbundet skapat sina mest kända verk med motiv från forntidens myter. Här avbildas hans version av Tors färd med bockarna av år 1886, bild 2. De våldsamma Michelangelo-reflexerna i jättemålningen Tors strid med jättarna (i Nationalmuseum) ha totalt försvunnit och förbytts i en tamhet, som nästan verkar förbryllande. Mera lik sig är Winges teckning av Kraka, men även här gör teckningens brist på skärpa, att intrycket blir vagt jämfört med den tidigare oljemålningen, vilket inte hindrar att Winges bidrag höra till de bättre i Sanders Edda. Den våldsamma kraften i Winges ungdomsarbete har i stället upptagits av den då mycket unge Alf Wallander, som levererat en klatschigt gjord Tor.

En för fackmännen mycket roande sysselsättning är att granska det arkeologiska material som utnyttjats av konstnärerna i Sanders Edda för att ge tidsfärg åt illustrationerna. En sådan granskning gjordes för ett år sedan på Historiska museets utställning "Från Atlantican till Röde Orm". Det skulle föra för långt att här gå in på detaljer, men så mycket kan sägas, att man visserligen utnyttjat många originalföremål i Historiska

museet, men i regel utan någon som helst hänsyn till föremå-
lens verkliga ålder. Samma figur kan uppträda i smycken från
bronsåldern, från olika delar av järnåldern och t. o. m. från
medeltiden eller bära vapen från lika skiftande tider. Särskilt
hjälmars och sköldars nyskapats eller lånats från antiken och
uppvisa de mest fantasifulla typer, stundom ganska påtagligt
inspirerade av tysk ölstugedekoration. De mest drastiska ex-
emplen förekomma bland Jenny Nyströms och Saltzas "por-
trätt" av sagogestalerna, men också Kullens här avbildade Vi-
dar och Vale uppvisar ganska festliga detaljer i detta avseende.

Mycket mera vore att säga om illustrationerna till Sanders
Edda. Här skall emellertid blott ännu en sak av mera allmänt
intresse beröras. De flesta bilderna ha tillkommit 1886 eller
de närmast följande åren. Av en förlagsnotis på en av Sanders
skrifter år 1887, i vilken för övrigt en del av bilderna publice-
rades för första gången, framgår av att den stora eddaöversätt-
ningen var avsedd att utkomma redan 1888. Den konstnärliga
utsmyckningen är sålunda mer begränsad till sin tillkomsttid än
man skulle tro, när man ser de skiftande stilarna. Och ändock
voro samtliga konstnärer representanter för Stockholms konst-
värld, även om stilarna kunna ha sina rötter i Rom eller Düs-
seldorf, i München eller Paris. Om man tänker sig, att de olika
bilderna lösryckta ur sitt sammanhang skulle om några hundra
år behandlas av en konsthistoriker, som enbart hade att datera
dem efter stilarna, så skulle han säkerligen komma till det re-
sultatet, att de tillkommit under årtiondena från ca 1865 till
1895, förutsatt att han icke kände närmare till de särskilda om-
ständigheterna. Sanders Edda ger alltså även konstforskaren en
nyttig påminnelse om att även ett begränsat konstområde som
Stockholms tämligen samtidigt kan uppvisa en så kalejdosko-
piskt brokig samling bilder på olika stilstadier, ehuru dessa bil-
der därtill äro beställda och projekterade av samme man.

Källor. Utöver Sanders egna tryckta skrifter och A. T. Gellerstedts
minnesteckning i Svenska akademiens handlingar 1901 ha uppgifter häm-
tats i Nordiska museets arkiv samt ur Sanders båda testamenten (ex. i
Kungl. biblioteket).

EMIL SJÖGREN, HEIDENSTAM OCH STRINDBERG

MED ANLEDNING AV NÅGRA NYFÖRVARV
TILL NORDISKA MUSEETS ARKIV

av Arvid Bäckström

Såsom ett uttryck för den starka nationalkänslan i Sverige under 1890-talet får man väl även betrakta behovet av en svensk folksång vid sidan av "Ur svenska hjärtans djup" såsom kungssång. Dybecks "Du gamla, du friska" (såsom orden då lödo) hade ännu ej slagit igenom såsom sång "för de tillfällena, då man högtidlighöll fosterländska minnen".

I Stockholm hade 1897 — närmast tack vare sjökapten Odert von Schoultz intresse — bildats en sångförening, Neptunikören, bestående av kofferdister, som lade upp över vintrarna. Denna kör inbjöd övriga sångföreningar i Stockholm att söndagen den 9 april 1899 sammanträda på restaurang National för att överlägga om möjligheterna att få en svensk folksång komponerad. Omkring 100 sångare infunno sig, och en femmannakommitté tillsattes med v. Schoultz som ordförande.

I pressen mottogs uppslaget ej enbart entusiastiskt. Dagens Nyheter tvivlade på att det välmenande projektet skulle visa sig effektivt: "Aldrig förr har man hört talas om, att en folksång tillkommit på beställning." Emellertid utfärdade kommitterade i juni 1899 ett "Öppet brev till svenska tonsättare" (tryckt i Dagens Nyheter den 30 juni och i Svensk Musiktidning den 15 september), vilka uppmanades att före den 1 oktober insända kompositioner under adress "Nationalsång", Abr. Hirschs förlag, Stockholm. Angående texten hade kommitterade tänkt sig att överlämna valet av denna åt kompositörerna själva. Men då talrika förfrågningar därom ingingo, vände sig

kommitterade "till flera av vårt lands mera framstående skaldar. Från tre av dessa, Frans Hedberg, Verner von Heidenstam och Harald Jacobson, inkommo textförslag." Dessa tre förslag trycktes i nu nämnd ordning i Dagens Nyheter den 19 september. Men också "från allmänheten" inflöt de närmaste dagarna i samma tidning en rad textförslag (bl. a. från Filip Tamme-
lin). Dessa voro mer eller mindre banala och hedrades också med ett kåseri av Dan den 23 september, däri bl. a. förekom:

"Svenskar, ej ordom
mera om fordom!
Svärjen en svordom..."

Emellertid inkommo 116 kompositioner till olika texter. Dessa granskades av en prisenämnd, bestående av fil. dr A. M. Myrberg, kantorn och kördirigenten i Tyska kyrkan Julius Wibergh samt kapellmästaren Herman Behrens. De 10 bästa utvaldes och blevo i mars 1901 utgivna av Wibergh, som också var anförare för Neptunikören, under titeln "Svenska nationalsånger" (bl. a. 3 stycken komponerade av Alice Tegnér och 2 av Ivar Hallström). De publicerades i Dagens Nyheter, spelades av gardesmusiken på Hasselbacken och sjöngos i Stockholm och annorstädes i Sverige av sångkörer för att publiken skulle få rösta. Det var den 3 april 1901, som de utvalda sångerna framfördes i Musikaliska akademien av en kör på omkring 150 man (dirigent Wibergh) och av Göta gardes musikkår.

Av alla i Stockholm och landsorten avgivna 4.770 röster gällde ej mindre än 1.180 Ivar Hallströms komposition till text av J. E. Brunell (Hallström avled den 11 april 1901). Vad blev resultatet av allt detta uppbåd? Peterson-Berger har nog fått rätt, då han i slutet av sin recension dagen efter stockholmskonserten skrev: "Dessa nya nationalsånger torde kunna sammanfattas under den belåtna rubriken: 'Vad vi sluppit sjunga.'"

Men ett verk — i ord och ton sammansmält till en sällsynt skönhet och oss alla kärt — gav dock Neptunikörens initiativ första anledningen till: Heidenstam-Stenhammars "Sverige".

Heidenstam hade, om än motvilligt, följt uppropets maning

och insänt sina två femradiga strofer "Sverige", som — se ovan — publicerades den 19 september 1899 i Dagens Nyheter. Dessförinnan, den 28 augusti, hade han emellertid från Djurs-holm tillställt Emil Sjögren följande brev:

"Kära Sjögren.

Man har, som du vet, utlyst en musikalisk täflan för att åstadkomma en folksång. Vidare har man anmodat mig att författa orden. Jag tviflar i det stora hela på möjligheten att på så sätt få till stånd en nationalhymn, men jag anser det för en kär plikt att i alla fall åtminstone efter förmåga våga försöket. Man kan ej värre än misslyckas.

Nu skickar jag dig mitt utkast, som naturligtvis i en eller annan detalj kan ändras, om du så önskar.

Jag skref först begynnelseraden så här: Sverige, Sverige, vida fosterland! — men så tyckte jag, att rent musikaliskt borde ett t r e gånger upprepadt 'Sverige, Sverige, Sverige', gömma ett uppslag.

Själfr har jag tänkt mig början som en dundrande marsch, hvilken vid orden 'Fall julesnö' glider in i idyll och till sist slutar som en hymn. Men därom har kanske du en annan mening.

Släpp nu Djäfvulen lös första natt och rasa som en däre, så är det hela snart gjort — väldigt och åskande, så att kyrkhvalf kunna ramla.

Du får inte säga nej. Toner eller lifvet!

Din nyfiket väntande vän
Verner von Heidenstam.

Helsa tusen gånger din lilla fru. Jag har nu köpt en Djurs-holmsvilla för att komma i ensamhet och arbete. Men nu har jag heller icke råd till annat än att bo — och arbeta. Känner mig som en skåprätta i ett palats.

Olga ropar energiskt, att jag skall helsa."

Av det nämnda här återgivna utkastet ser man, att hela den senare versen flutit jämnt och enhetligt ur skaldens penna, medan den första versen alltigenom vållat honom besvärligheter vid val av ord och rytm. Ganska snart tycks han ha övergått

från "Sverige, Sverige, v i d a fosterland" (jämför den vanliga festtalsfrasen "vårt avlånga land") till "Sverige" tre gånger upprepat (jämför den kyrkliga ritualens: Helig, helig, helig). Däremot höll han länge på "vår längtans stilla bygd", så mycket egendomligare, som han just här tänkte sig "en dundrande marsch". Ordet "stilla" föll sedan helt bort, möjligen under samarbetet med Stenhammar. Satsen "där härar l y s t s a v brand" med sin onekligen svårsjungna passivform "lysts av" föreslog han alternativt så formad: "där härar s å d d e brand" med ett aktivt, lättare utsagt verb. Den förra varianten segrade dock — kanske var den mer målande, och kanske var den senare såsom bild olämplig i närheten av "nu spela skällorna". Förenklandet — man vill gärna säga: banaliseringen — av de tre sista raderna till endast två:

"Ur tusen bröst med lyftad hand vid hand
tillropar dig ditt folk de gamla löftesorden"

får väl helt skrivas på nationalsångtävlingens konto.

Hur reagerade Sjögren? Om ett bevarat blad med några utkast (ett i ess-dur, ett i g-dur) för 4-stämmig blandad kör till diktens första rader är Sjögrens hela arbete med "Sverige", tycks han aldrig ha blivit riktigt inspirerad — blev han skrämdd av Heidenstams delvis ganska våldsamma ordination? Kyrkvalven, som borde ramla, framkallar en gissning, att Heidenstam hört Sjögren improvisera på Johannes kyrkoorgel (Sjögren var sedan 1890 organist i nämnda stockholmskyrka).

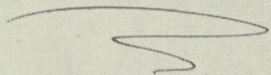
Heidenstams diktcykel "Ett folk", däri "Sverige" ju ingick, trycktes 1902, och Wilhelm Stenhammar tonsatte den under somrarna 1904 och 1905. Verket fick mot bakgrunden av unionskrisens slutakt en höggradig aktualitet. "Ett folk" för barytonsolo, blandad kör och orkester uppfördes för första gången under stormande bifall vid Nya filharmoniska sällskapets konsert på K. operan den 5 december 1905 under tonsättarens ledning och med John Forsell som solist. Kung Oskar, prins Gustaf Adolf med gemål, prins Eugen och hertiginnan av Dalarne voro närvarande. P.-B. skrev följande dag bl. a.:

Sverige

(vidare*)

Sverige, Sverige, Sverige, fötterland,
vår längtans stilla bygd, vårt hem på jorden!
Nu spela okälsorna, där härar lyfts ^(i höjden) af brand,
och död blef boga, men med hand vid hand
vår är ditt folk som för de gamla Tordarorden.

Fall juletvä och ossa djupa ros,
brinn örterjarna genom jernikvällen.
Sverige, moder! Bli vår frid, vår ro,
du laval, där våra barn en gång i bo
och våra föder sofra under kyrkkällern.

Första versen kan också, om man vill, förenklas och skrivas så här:

Sverige, Sverige, Sverige, fötterland,
vår längtans stilla bygd, vårt hem på jorden!
Nu tusen bröst med lyftad hand vid hand
tillropar dig ditt folk de gamla Tordarorden.

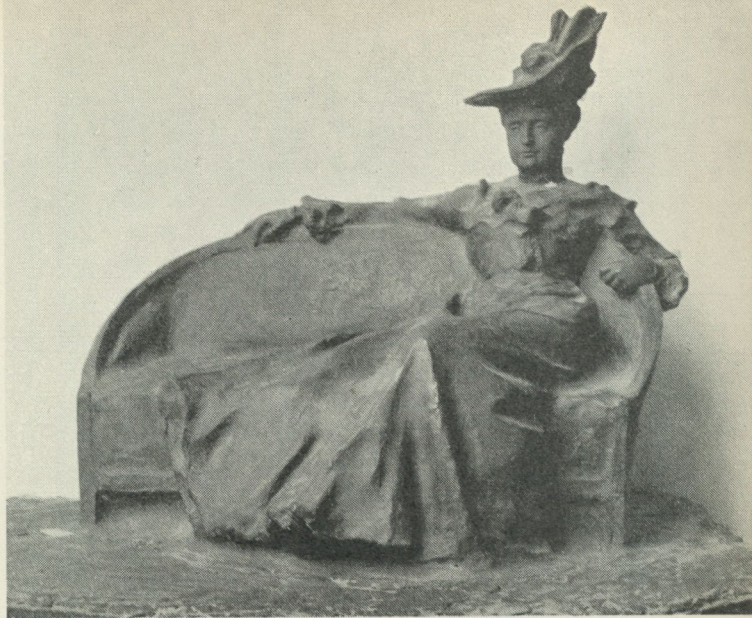
Bild 1. Heidenstams manuskript till Sverige, insänt i brev den 28 augusti 1899 till Emil Sjögren. Första strofen — femradig — vållar honom bekymmer, och han tillägger: "Första versen kan också, om man vill, förenklas och skrivas så här", varefter följer det fyrradiga alternativet, som lyckligtvis sedan aldrig kom till användning.

Bild 2—3. Emil och Berta Sjögren. Gipsstatyetter av Carl Milles, Paris 1901. Utställda i Sjögrensrummet. Nordiska museet 180,817 och 182,973. — I uppsatsen återgivna brev m. m. ingingo i de Sjögreniana, som fru Berta Sjögren i oktober 1945 skänkte till museets arkiv.

” 'Sverige' ägde omedelbarhet, melodifriskhet och klangfägring i en grad som annars är sällsynt hos Stenhammar.”

Sjögren hade såsom kompositör redan före 1899 varit i kontakt med Heidenstam och hans diktning. 1891 hade han satt musik till dikten ”Molnet”, och i ett tyvärr odaterat brev, avsänt från ”Nybrogatan 8 måndag”, heter det: ”Broder Sjögren. Tyvärr har jag fått förhinder om tisdag. Men vi få icke därför låta gömdt bli glömdt! Under alla omständigheter skall jag en af de närmaste dagarne skicka dig 'Jairi dotter' eller sjelf titta upp med den. Det vore roligt om vi kunde göra något riktigt stort och bredt ihop. Vi ses! Din vän Verner von Heidenstam.” Den högstämnda och mångstämmiga ”Jairi dotter” ingick i ”Dikter” 1895, och att döma av formuleringen av brevet skulle detta kunna vara skrivet före publicerandet. Uppslaget ledde tyvärr ej till något, men ungefär vid samma tid tonsatte kompositören Heidenstams ”Den afundsvärde”, och strax före nationalsångtävlan komponerade han musiken till

diktarens "Hur lätt bli människornas kinder heta" (utgiven för en röst och piano 1899). En av Sjögrens allra sista romaner — Sjögren avled 1918 — var den innerliga sången "Jutta kommer till Folkungarne" efter Heidenstams text.

Också med August Strindberg har Sjögren vid flera tillfällen haft förbindelse. Den 23 juni 1899 skrev Strindberg följande rader, adresserade till Herr Emil Sjögren Lilljans Plan No 6, Stockholm: "Broder. Hemkom nu från landet, och reser om en timme till landet. Men återkommer sannolikt om ett par dagar. Då skall jag ringa på. Hastel. Vänl. August Strindberg." Skulle Strindberg under sommaren 1899 ha reflekterat på att tillsammans med Sjögren deltaga i nationalsångtävlingen? Vidare sände han Sjögren (när? i samband med följande brev?) ett särtryck av det lilla ökendramat "Samum" (ur Tryckt och otryckt I, 1890) med påskrift: "Herr Emil Sjögren fr. Förf. Melodien: Ciss, Giss, B, E (Biskra) Ciss, G (Samum)." Under vintern 1904 gör Strindberg Sjögren flera förslag till tonsätt-

ningar. Den 27 november heter det i ett brev, adresserat till kompositören Emil Sjögren, Malmsjö: "I anslutning till vårt korta samtal på gatan, sände jag Dig två böcker: Ensam, samt Fagervik och Skamsund, men endast för versernas skull. Hvad säger Du om 'Vargarne tjuta' (i Ensam) dock icke som sång, utan som deklamation med ett tonmålade ackompanjemang, Inledning och Mellanspel, derunder recitatoren får andas ut? Som Du ser är stycket komponerad i Sonatform, tre satser. Härmed följer en dylik, som dock kan sjungas i balladform. Vänligen August Strindberg. Karlavägen 40." Och redan tre veckor senare gör sig Strindberg åter påmind i ett brev, adresserat till kompositören Emil Sjögren, Malmsjö vid Tumba station, och lydande: "Emil Sjögren. Som jag förmodar Du fått kalendern Svea i år, då ditt porträtt står der, ber jag Dig observera min Ballad 'På sista udden' särskilt texten i sista Satsen: 'Hvem går i villans hall, i natt i natten?' Denna är ändrad mot manuskriptet jag sände Dig och bättrad. Detta i händelse Du reflekterar på musiken! Hoppas Du mottagit nysst afsända: Kronbruden, Svanevit, Drömspelet, i ett rött band med pergament och guldsnitt? Och så: God jul! Vänligen August Strindberg. Karlavägen 40, 4 tr."

Av alla dessa förslag till samarbete ledde intet till något resultat. Men Sjögren har ej desto mindre tonsatt två Strindbergsdikter: Riddar Algotssons visa ur Folkungasagan (tr. 1901) samt Vår (tr. 1904 i Alice Tegnér's Unga röster).

Om man får döma av ovanstående, visar sig Emil Sjögren vara en kompositör, som vid val av diktunderlag helt och hållet vill hävda sin självständighet, som avböjer utifrån kommande förslag, särskilt om dessa äro specificerade, och helt instinktivt själv griper efter de texter, som genom sin stämning, sitt ordval eller sin rytm inspirerar just hans musa.

Litteratur:

G. Norlén, Emil Sjögren, hans liv och verk i: Emil Sjögren in memoriam, 1918; *N. Brodén*, Förteckning över Emil Sjögrens tryckta kompositioner i: Svensk tidskrift för musikforskning, 1919; *W. Peterson-Berger*, P.-B. recensioner I, 1923; *V. Hellström*, Strindberg och musiken, 1917.

ETT FÖRHISTORISKT SKIDFYND

av Ernst Manker

Våra mossfynd av förhistoriska skidor¹ ökades under Nordiska museets lappmarksinventering 1945 med ett fynd i Vilhelmina socken, som torde få sin betydelse för skidforskningen. Innan detta exemplar drages in i den vetenskapliga diskussionen, får jag lämna några uppgifter om fyndomständigheterna samt om skidans beskaffenhet och ålder. Därvid kan jag börja med ett par lappskidor, som ledde mig till fyndplatsen.

I ett gammalt, numera delvis öde lappviste på västra sidan av sjön Ransaren, av lapparna kallat Ransien-gielitsne, av svenskarna Grundvik, fann jag under en stolpbod ett par lapska björkskidor, som syntes mig värda att tillvaratas. De hade tillhört en gammal lapp, Olof Axel Neiner, som här hade sitt viste till sin död 1928. Sedan dess hade vistet legat öde och skidorna orörda. Skidorna, som enligt mina sagesmän tillverkats av Neiner själv, voro av vanlig lapsk typ, 245 cm långa och 12,3 resp. 13,5 cm breda, spetsade även i bakre ändan och bredrännade eller snarare konkava på undersidan. Det märkliga med dem var, att de tydligen använts som par, trots att den ena var gammal och ytterligt nött, medan den andra var tämligen ny. Så länge Neiner funnit den ena skidan av ett gammalt par användbar, hade han sålunda nöjt sig med att göra endast en make till denna skida, inte ett helt nytt par. Den gamla skidan hade vidare spruckit på längden och lagats med infällda sömmar av snören och järntråd — enligt samma princip som tillämpats på den 4000 år gamla Kalvträsskidan.

¹ Se Gösta Berg: Förhistoriska skidor i Sverige (På skidor 1933) och The origin and the development of the skis (Finds of skis from prehistoric time, 1941). Jämför T. I. Itkonen: Finlands fornskidor (På skidor 1937).

När jag forslade dessa skidor hemåt och vid Saxnäs överlämnade dem åt en chaufför från Vilhelmina, sade denne: — Gammaldags laggar de här, men i Lomsjökullen har dom allt funnit en ännu äldre.

Redan samma dag var jag i Lomsjökullen, en mil nordväst om Vilhelmina. Där hade en lantbrukare, Gösta Bergegran, några dagar tidigare varit sysselsatt med grävning i en myr, då spaden stötte emot trä djupt nere i jorden. Han fann snart, att det var ett arbetat stycke, och blev försiktig. Så småningom var stycket frilagt och befanns vara en skida, ovanligt kort, bred och tunn. Den låg i horisontalt läge med undersidan upp. Vid upptagningen bröts den av, spröd som den var, och även stycken längs kanterna lossnade. Upphittaren tog emellertid vara på bitarna och lämnade fyndplatsen i fred. Jag kunde sålunda exakt mäta djupet till fyndnivån, 65 cm, och ta jordprov för pollenanalys, vilket jämte skidan hemfördes.

Statsgeologen Gösta Lundqvist lät senare hämta en provserie från fyndplatsen och har med ledning av pollenanalysen daterat fyndet till tiden 1200—1500 f. Kr. Skidan utgör sålunda ett av våra äldre fynd, och åldern är anmärkningsvärd särskilt med hänsyn till skidans typ.

Skidan är av tall med jämförelsevis täta och jämna årsringar, 2—3 mm, och skuren så, att årsringarna stå nästan vinkelrätt mot skidans plan. Längden är 160,5 cm, bredden synes ha varit 18 cm; de nu sammanfogade bitarna mäta 17,2 cm i bredd, och ett bortfall längs ena kanten kan beräknas till 0,8 cm. På undersidan är skidan så starkt nött, att det tvärgående skidbindningshålet blivit helt öppet. Tjockleken är sålunda numera mycket ringa, 0,5—1,1 cm, över fotstället 2,1 cm.

För övrigt karakteriseras skidan av att båda ändarna äro spetsade, undersidan plan eller mycket svagt konvex, utan spår av ränna, och även översidan plan, fränsett fotstället, som stiger långsamt bakifrån för att sluta mer tvärt strax framför bindningshålet. Fotstället är sålunda upphöjt samt plant, utan någon konkavitet. Dess bredd är 7 cm, och följaktligen är det kraftigt indraget från sidorna. Bindningshålet är 3,5 cm brett och ca

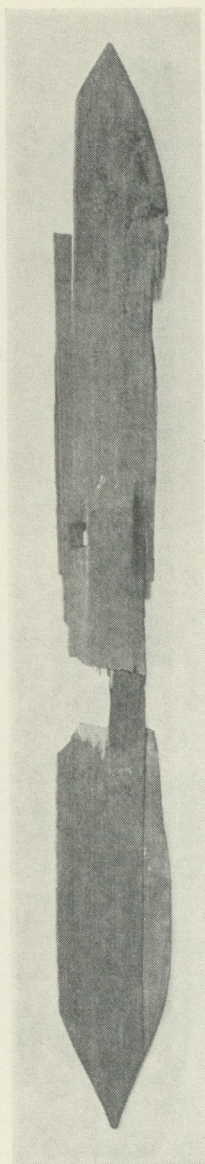
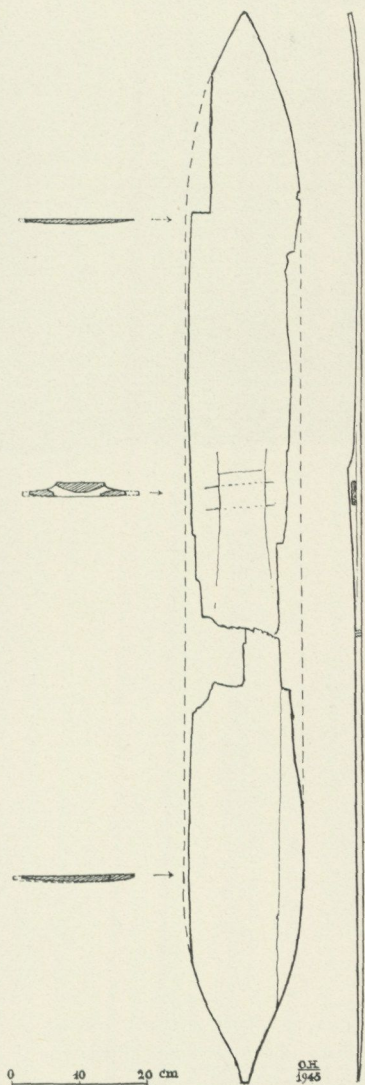

Bild 1—2. Lomsjökulleskidan, myrfynd vid Lomsjökullen, Vilhelmina socken, Lappland.

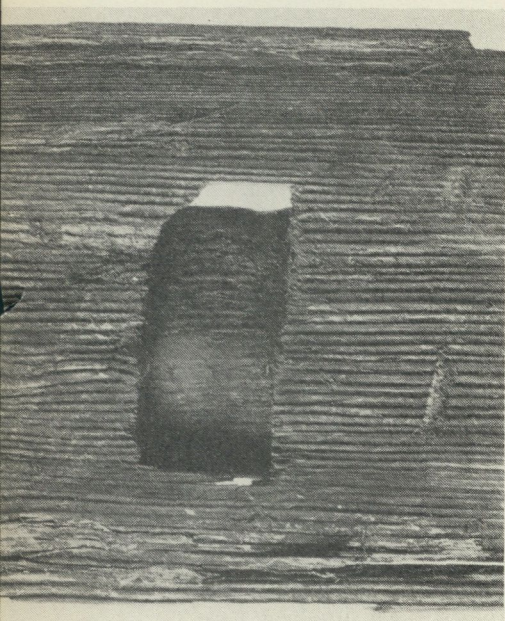
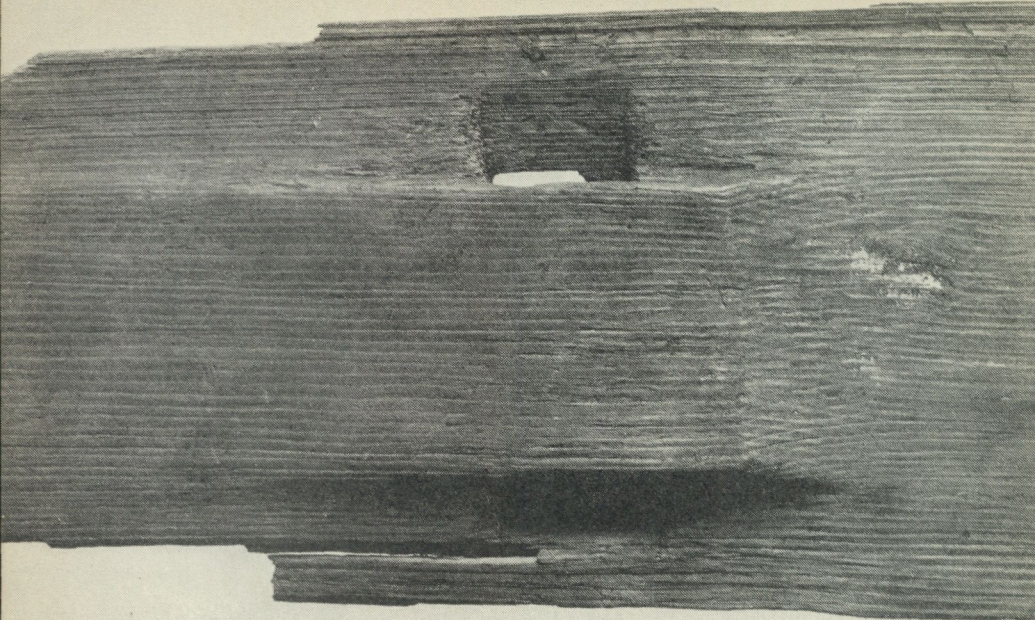

Bild 3—4. Skidan från Lomsjö-
kullen. Detaljer av mittpartiet
med fotstället och den utnötta
undersidan.

Bild 5. Platsen för skidfyndet (utmärkt med en pil) vid Lomsjökullen. Foto förf.

1 cm djupt samt anbragt framför skidans mitt, 70,5 cm från främre och 86 cm från bakre ändan; som ritningen visar, har det skurits något snett samt med en påfallande stark rundning nedåt. Brättningen är knappast märkbar, vilket kan bero på deformation i jorden. Ornamentik saknas. Av skinnklädsel finns intet spår.

Som av beskrivningen och bilderna framgår, torde denna skida närmast få hänföras till den bottniska typen. Men den är inemot halvtannat årtusen äldre än någon annan daterad skida av denna typ. Den företer också vissa avvikelser. Sålunda

är undersidans konvexitet alltför obetydlig för att vara avsiktlig; den kan bero på nötningen. Likaså saknas fotställets konkavitet; ytan är här, som på skidan i dess helhet, plan. Skidan företer sålunda även viss likhet med den arktiska typen, som med daterade mossfynd går ytterligare drygt ett halvt årtusen tillbaka i tiden. Denna har emellertid, som bekant, inte kommit fram till det upphöjda fotstället utan har skidbindningen anbringad i ett par vertikala hål på var sida om foten.

Det förefaller mig, som om vi i Lomsjökulleskidan ha att se en övergångsform från den arktiska till den bottniska typen. I varje fall utgör den ett förstadium till den sistnämnda. Den fogar sålunda en ny länk in i den långa traditionskedjan mellan den nordskandinaviska skidformen för 4.000 år sedan och våra dagars lappskida.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1945

När den första av dessa översikter skrevs i Fataburen 1931 framhölls, att sannolikt skulle året 1930 komma att för framtiden stå som ett märkesår i den svenska hembygdsvårdens och museirörelsens historia. Därvid nämndes främst riksantikvariens anhållan om en allsidig utredning bl. a. av landskapsmuseernas uppgifter som kulturminnesvårdande organ. Resultatet av denna utredning, företagen av de s. k. kulturminnesvårdssakkunniga, förelåg 1937. Vad då föreslogs i fråga om den lokala hembygdsvården gick dock föga utöver den landsantikvarieorganisation, som genom lotterimedel redan hade skapats i praktiken. En verklig konsolidering av landsantikvariernas ställning och det kulturminnesvårdande arbetet kan icke sägas ha skett, förrän riksdagen 1945 enligt riksantikvariens förslag och på grundval av nämnda utredning beslöt, att två tredjedelar av landsantikvariernas löner skulle utgå av statsmedel, varvid redan existerande ränteavkastning vid behov skulle kompletteras genom ett årligt statsbidrag, som ställes till Vitterhetsakademiens förfogande.

Med stöd av den i förra årets översikt omnämnda Lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader ha följande byggnadsminnesmärken registrerats: Kastellholmens gamla befästning, Karlshamn; Nöbbele gästgivaregård och Kristina Nilssons födelsehem Snugge, båda i Vederslövs socken, Småland; manbyggnaden på f. d. militärbostället Dillingen, Flo socken, och Brunsbo f. d. biskopsgård, Skånings-Åsaka socken, Västergötland; Kungsudden med dess lämningar av en gammal kungsgårdsanläggning, Kungs-Barkarö socken, Västmanland; huvudbyggnaden på Harbonäs säteri, Harbo socken, Uppland; tre magasins- och kvarnbyggnader i Gävle från 1700-talet samt

den s. k. Prästgårdskammaren i Risbäcks kyrkby, Dorotea socken, Lappland.

Skåne. De förra året omtalade Lilla Jularbogården från Brösarps socken och den s. k. Örkelljungastugan från Röke socken ha under året färdigställts och invigts. Skånska pansarregementet har till Nordskånes hembygdsförening överlämnat ett infanteristtorp från Hovdala i Brönneustads socken, vilket skall överflyttas till föreningens hembygdspark i Hässleholm.

Blekinge. Till landsantikvarie efter kapten Sigfrid Leander, som utnämnts till chef för bildningsdetaljen vid försvarsstaben, har utsetts fil. lic. Reinhold Odencrants, tidigare landsantikvarie i Norrbotten.

Småland. I Smålands museum i Växjö har öppnats en ny avdelning belysande skogsbruket speciellt i Kronobergs län.

Av enstaka byggnadsförvärv, som gjorts av de olika hembygdsföreningarna, kan bl. a. nämnas, att Ljuders hembygdsförening flyttat och uppfört en torpstuga från prästgården, att Sjösås pastorats hembygdsförening förvärvat en smedja och att Urshults hembygdsförening flyttat en loftstuga från Munkanäs. "Solskensångaren" J. A. Hultmans födelsegård i Hjärtlanda har inköpts och skall förvaltas av en särskild stiftelse med Svenska Missionsförbundet som aktiv intressent.

Nya hembygdsföreningar ha bildats i Adelöv, Alseda, Göteryd och Lidhult och ävenså har bildats en förening för Gislavedsorten liksom också för Södra Unnaryd och Kållerstad.

Gotland. Den Bunge museum tillhörande Strandridaregården på Kylej har färdigrestaurerats och återinvigts.

Östergötland. Valdemarsviks hembygdsförening har bildats och kommer att övertaga de kulturhistoriska samlingar, som nu förvaras i kommunala mellanskolan och som tillhört en tidigare hembygdsförening i orten. Även i Kuddby har en ny hembygdsförening bildats.

Västergötland. Västergötlands museum i Skara har av makarna Hjalmar och Elisabeth von Hall i Skara fått mottaga en stor testamentarisk donation, bestående av flera rums-

inredningar från 1700- och 1800-talen, vilka nu äro under uppställning i museet.

Skövde gamla rådhus har upplåtits åt Skövdeortens hembygds- och fornminnesförening för utställande av föreningens samlingar. Likaså har Guldkrokens fornminnesförening i Hjo fått lokaler upplåtna av Hjo stad i gamla badanstalten.

På initiativ av Samfundet för hembygdsvård har bildats ett hembygdsförbund för Skaraborgs län.

Södermanland. Under året har beslut fattats att Södermanlands fornminnesförening, som bildades 1860, från och med 1946 skall sammanslås med Södermanlands hembygdsförbund, som övertager vården av fornminnesföreningens museisamlingar. Dessa utgöras dels av föremål av kyrklig karaktär, vilka förvaras i Strängnäs domkyrka, dels av en samling profana föremål. De senare ha överförts till läns museet i Nyköping med undantag av sådana föremål, som härstamma från Strängnäs stad och landsförsamling, vilka komma att vårdas av en där utsedd särskild nämnd för hembygdsvård.

Till Floda sockens hembygdsgård har flyttats en loftbod.

Närke. Till Örebro läns museums nybyggnad ha Örebro läns landsting och Örebro stadsfullmäktige anslagit vardera en kvarts miljon, varigenom en viktig förutsättning givits för museibygnadens snara förverkligande.

Värmland. Sunne hembygdsförening har i Askerby förvärvat en manbyggnad av parstugutyp och i två våningar, avsedd att så småningom återuppföras vid gamla tingshuset i Åmberg. Likaså har V. Ämterviks hembygdsförening förvärvat den s. k. Pålstugan i Kisterud. Den är avsedd att bli huvudbyggnad i det friluftsmuseum, som är under uppväxt vid Berga gästgivaregård.

Dalarna. En kommitté har bildats för restaurering och bevarande av Olnispagården i Sälen, Transtrands socken, knuten till berättelserna om Gustav Vasas äventyr i Västerdalarna. I Hedemora har restaurerats stadens gamla teaterlada, en sådan i bokstavlig bemärkelse från 1800-talets början, där salongen ligger över spannmålsmagasinen i bottenvåningen. Lek-

sands hembygdsgemenskap har beslutat inköpa den gamla Djäkengården i Djura, som stått öde.

Gästrikland. Genom generöst tillmötesgående från Stora Kopparbergs bergslags a.-b. har Österfärnebo hembygdsförening kunnat övertaga och iståndsätta Koversta by. Årsunda hembygdsförening har förvärvat en gammalgård i Lunds by och Ockelbo hembygdsförening har uppfört ett flertal hus invid sin hembygdsgård på Lustibacken.

Hälsingland. Söderala hembygd sförening har förvärvat en gammalgård, som skall flyttas till lämplig tomt. Segersta hembygd sförening har flyttat sin mangårdsbyggnad från Djupa by till en tomt ej långt från kyrkan i Landafors.

En hembygd sförening har bildats i Hälsingtuna socken.

Jämtland. På Jamtli i Östersund har uppförts en gammal bössmedja från Nor i Revsunds socken. Huvuddelen av de många modeller m. m., som ingingo i den stora jubileumsutställningen i Östersund till minne av Brömsebrofreden, har överlämnats till läns museet. I samband därmed har en nyuppställning av samlingarna påbörjats.

Länsantikvarien i Jämtlands län och intendenten för Jämtlands läns museum i Östersund fil. dr Eric Festin har under året avlidit. Festin, som var född 1878, hade innehaft sin tjänst sedan 1912 och utsågs 1919 till länsantikvarie, den första befattningshavare av detta slag i vårt land. Till hans efterträdare har utsetts fil. dr Lennart Björkquist.

Norrbottnen. Bodens hembygdsgille har arbetat med saneringen av kyrkstaden kring Överluleå kyrka. Kyrkstugorna ha renoverats och samlats till en sluten plats. Gällivare hembygd sförening har förvärvat en äldre stuga, i vilken föreningens samlingar utställts. Norrfjärdens hembygdsgård, som utgjordes av byns första skolhus, har nedbrunnit; samlingarna voro dock vid tillfället evakuerade.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1945

Allmogeavdelningen

Årets förvärv till allmogeavdelningen äro ytterst sparsamma. Märkligast bland nyförvärven hörande till heminredningen är ett av professor och fru Ole Lamm som gåva överlämnat skåp, bild 1, från Björklinge socken i Uppland, daterat 1767. Den graciösa blomstermålningen är ett exempel på hur starkt och tidigt rokokons stildrag på sina håll påverkade landsbygdens måleri, samtidigt som själva möbelformerna bibehöllo sin äldre karaktär. Från Gotland har förvärvats en kista av sydsvensk typ, daterad 1800, som med sina rika blomstermålningar visar hur på Gotland funnits ett folkligt möbelmåleri av utpräglad bygdekaraktär.

Även i fråga om allmogens näringsliv har endast gjorts ett fåtal nyförvärv. Det kan nämnas en lie från Östergötland, räfsor från Jämtland, en slaga från Närke, bärsäll och rissel från Värmland samt korgar från Småland. Från Dalarna ha förvärvats nålar och kavlar för nätbindning samt en klubba för budning av snöplogaget.

Bland enstaka förvärv i övrigt av skilda slag kunna omtalas en julstake för ljus och äpplen från gränstrakten mellan Småland och västra Blekinge samt ett julbröd från Ornö i Stockholms skärgård, vilket senare utgör en gåva genom lektor Ragnar Jirlow. Konstnären C. O. Berg har bland andra gåvor till museet överlämnat ett mangelbräde, som han inköpt i USA, dit det enligt traditionen medförts av en emigrant från Bohuslän.

Bland nyförvärven till lappska avdelningen märkas främst en förhistorisk skida från Lomsjökullen, norr om Vil-

helmina, som hemfördes från årets lappmarksinventering (sid. 195 o. följ.), samt fyra dablobräden från Aktse i Jokkmokks socken. Dablo är ett lapskt brädspel, likt vårt rävspel men omfattande ett flertal varianter, räv-dablo, varg-dablo etc. På ett av de hemförda bräderna har segraren vid de olika spelpartierna skurit sitt bomärke vid sidan om spelfältet. Här återfinnas sålunda märken som tillhört släkterna Aira, Kallok och Länta. Vidare har avdelningen såsom gåva fått en av framlidne professor Arvid M. Bergman hopbragt samling föremål belysande den lapska mjölkhanteringen.

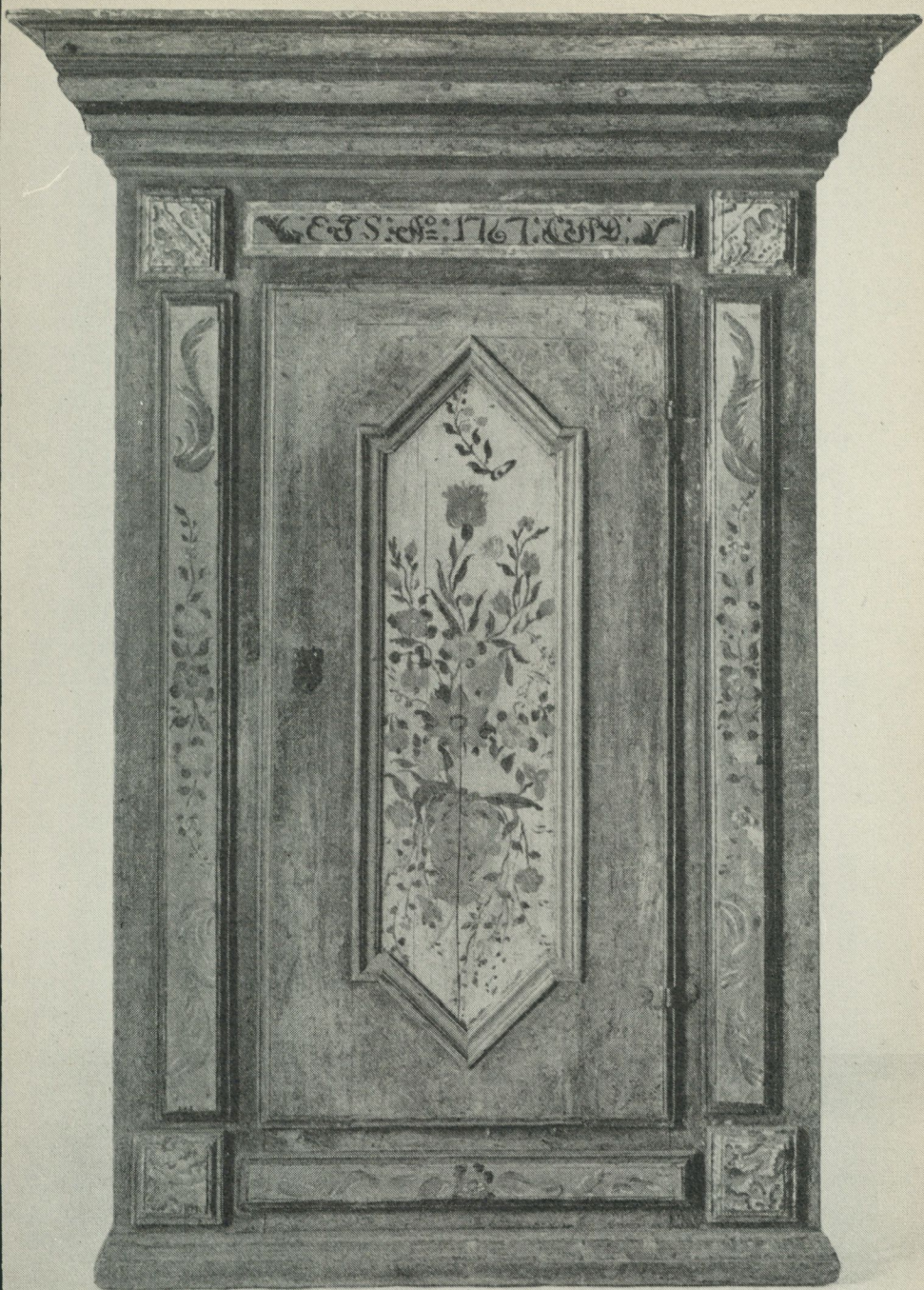
Allmogeavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Svensson. Vid avdelningen ha arbetat intendenterna N:n Eskeröd och Manker, förste amanuensen Nylén och amanuensen Strömberg.

Högre ståndsavdelningen

Samfundet Nordiska museets vänner har liksom de närmast föregående åren utgjort ett värdefullt stöd för museet av så mycket större betydelse som museets egna anslag fortfarande äro vida lägre än tidigare, medan prisläget är högt. Gåvorna ha under året varit få till antalet men i stället så mycket betydelsefullare.

Karolinsk tid. Synnerligen viktigt är förvärvet av en ljuskrona, bild 2, skänkt av Vännerna. Kronan kan genom sin karakteristiska form tidsbestämmas till omkring 1700. De omsorgsfullt modellerade, brännförgyllda bronsarmarna äro i Le Pautres stil. Glasbesättningen är mycket tät och utgöres av prismor slipade med plansten i småfasetter. Sedan senare hälften av 1800-talet har kronan funnits på Forsmarks bruk. Ursprungligen har den med all sannolikhet beställts från Frankrike av Nils Bielke för hans nyinredda manbyggnad på Salsta i början av 1700-talet. Till denna period kan även föras en bågare av

Bild 1. Skåp från Björklinge socken, Uppland. Daterat 1767. Gåva av professor och fru Ole Lamm, Stockholm. Nordiska museet 231,053.

tenn med den för en art av barocken typiska odekorerade och rätlinjiga stilriktningen. Stämplarna äro tyvärr mycket skadade men skönjbar är dock Stockholms kronstämpel.

Bland textilier märkes ett vackert och synnerligen typiskt sidentäcke. Blommor och blad äro utförda i påläggssöm av sidenbitar i klara färger, musslor och bandverk ha broderats i silke. Helt i vitt är däremot en stubb av sidensars med stick-söm och broderi från samma period. Den välbevarade stubben har överlämnats som gåva av fru Carin Santessons dödsbo.

Fredrik I:s tid. Gåva av Vännerna äro också två glas, synbarligen par, det ena med Fredrik I:s monogram, det andra med Ulrika Eleonoras. Båda glasen äro vackra prov på Kungsholms glasbruks säkra formgivning och återhållsamma men överlägset eleganta, graverade dekoration.

Rokoko. Ett par delar av sängklädsel utgöra exempel på våra livliga kinesiska handelsförbindelser under 1700-talet. De äro av mönstrad vit silkesgas med målad dekor av blommor och rankor. Den ena av dessa textilier skall enligt uppgift ha tillhört prinsessan Sofia Albertina och suttit på väggen bakom en säng.

Gustaviansk tid. Från perioden har museet av Vännerna fått en oljemålad byrå av stort intresse. Den målade dekorationen visar — fastän man kan skönja en viss påverkan från de i ädla träslag inlagda möblerna — en särpräglad självständighet med för dekorationsformen karakteristisk, rikare färgskala och mjukare modellering. Blott ett fåtal dylika byrår äro kända.

Ett broderi, sytt med sniljor i färger, framställer ett strandparti med en båt i förgrunden. Dess format låter förmoda att det rör sig om ett avpassat stycke till en oval eldskärm av den typ, som endast sparsamt blivit bevarad till våra dagar. Broderiet är signerat Pohlheimer och daterat 1787.

Empirtiden. Typiskt för tidens blandning av götiskt nationella idéer och den franska kejsartidens anda är ett dryckeshorn med gjutna bronsbeslag och inskriften: "Minne af

Bild 2. Ljuskrone med stomme av brännförgylld brons och glasprismor slipade på plansten. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner. Nordiska museet 231,625.

Hjelten, Carl den Tolfte, firad vid hans Graf, i Riddarholmskyrkan, århundrade dagen efter hans död, d: 30 i Vintermånaden 1818." — Av C. A. Ehrensvärd är en på vitt siden utförd tuschlavering som troligen varit monterad som en dyna för lavendel eller dylikt. Varje år berikas museets samlingar även med märkdukar av den vanliga typen med alfabet och små mönstermotiv. Bland årets förvärv märkas tre dukar daterade 1822 och 1825, mönsterdukar för knapphål och vävstoppar i ett synnerligen fint utförande. På grund av sitt traditionella utförande äro dylika dukar eljest svåra att exakt datera.

De senaste hundra åren. Förvärven från den senaste perioden överväga i antal framför allt därför, att ett flertal gåvor hänföra sig till denna tid. Revisor Einar Wibom har genom ytterligare gåvor kompletterat det urval från snickaremästaren K. Edbergs hem, som tidigare överlämnats. Bland dessa föremål märkes ett s. k. japanskt parkettgolv som tidigare icke varit pålagt utan bevarats i ursprunglig förpackning. Bland övriga gåvor märkas husgeråd och prydnadsaker från olika av tidens stilperioder.

Av fröknarna Birgitta och Signe Hammarskjöld i Uppsala har dräktavdelningen erhållit några synnerligen välbevarade klänningar från 1860-talet, vilka burits av deras mormor, Ann-Charlotte Weylandt, f. Wolffram. Från samma tid äro även ett par klänningar skänkta av herr Sten d'Aubigné. Från flera olika håll ha erhållits välkomna tillskott till barngarderoben. Små understubbar, enkla bomullsklänningar och skor kunna särskilt nämnas. Även från senare årtionden finnas goda förvärv, däribland ett praktfullt broderat släp som burits vid den japanske kejsarens kröningsfest 1915 av makan till Sveriges dåvarande minister i Japan fru Annie Wallenberg.

Högreståndsavdelningen har under förste intendenten Wal-lins tjänstledighet föreståtts av intendenten Hellner. Vid avdelningen ha tjänstgjort intendenten Andrén, förste amanuensen Bengtsson och amanuensen Hazelius-Berg samt under en del av året fil. kand. Rut Liedgren.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Genom en friskostig donation från Sparfrämjandet har institutionen kunnat igångsätta återuppförandet av ytterligare en byggnad i Stockholmskvarteret, ett boningshus från Bondegatan 54 (kv. Bondesonen 22). Det är ett envånings timmerhus med högt valmat tegeltak från 1700-talets förra del, som sedan nedmärkningen 1929 legat lagrat i Danvikens kyrka. I byggnaden skall inredas ett sparbankskontor från 1800-talets förra hälft, som under sommarsäsongen skall vara i funktion.

På Björngårdsgatan 3 har tack vare en donation kunnat nedmärkas en serie gårdsbyggnader från 1700-talet bestående av brygghus med boningsrum i två våningar och av timmer, stall-länga och en bodräcka, lämpliga att skapa gårdsmiljö kring ovannämnda hus från Bondegatan.

På Skogaholms herrgård ha huvudbyggnadens alla fasader renknackats och nyputsats enligt samma metod med aktiviserad puts som använts vid Kungl. slottet och som utarbetats av ingenjör Sv. H. Nycander. Den vart tredje år återkommande tjärstrykningen av Seglora kyrka, klockstaplarna samt Fatburens tak har fått anstå under kriget, men denna sommar blevo samtliga dessa byggnader ånyo tjärbehandlade.

Inskränkningen i de kulturhistoriska byggnadernas öppet-hållande vintertid har medfört, att putsen på skorstensstockarna i de hus, som äro öppna endast några timmar under söndagarna, vittrat och spjälkats av. Detta har under de gångna åren medfört ett ganska omfattande arbete med putsunderhåll. När arbetet med Skogaholmsfasaderna avslutats, behandlades skorstenarna i övriga kulturhistoriska byggnader enligt samma metod, sedan de först fullständigt rengjorts från alla gamla putslager. Av övriga underhållsarbeten må nämnas bl. a. lagning och delvis omläggning av halmtaken i Ravlunda- och Oktorpsgårdarna samt byte och justering av vedtak i Älvrosgården och Moragården.

På Ekebyborna forna prästgård (i Östergötland) har tegel-

taket på manbyggnaden helt omlagts, varvid underpanel med papp inlades och sotskadade takstolar reparerades. En tvättstuga från sen tid har rivits.

Bland arbeten för ekonomi- och restaurangavdelningarna må nämnas att nybygget i materialgården för zoologiska avdelningen (karantänsstallet) samt lagerbyggnaden fullbordats, varjämte en våg för vägning av leveranser m. m. uppförts på planen vid verkstadshuset.

På restaurang Solliden har utförts en uppdelning av diskrummet i disk för glas och för porslin, nya personalmatsalar ha inretts och nedre södra verandan har utökats mot öster. På ritkontoret har dels verkställts utredning för partiell ombyggnad av Solliden bl. a. för erhållande av större antal serveringsplatser, dels utarbetats program för ett nybygge av restaurangen efter något andra riktlinjer än projektet av år 1939.

Föreståndare för avdelningen ha varit intendenterna Gustafsson (allmogebyggnader) och Andrén (högreständsbyggnader och hantverk). Amanuensen Sjöqvist har handlagt ärenden rörande stugornas inredning samt klädkammaren, amanuensen Tullander ärenden rörande Seglora kyrka.

Naturhistoriska avdelningen. Den under föregående år påbörjade ombyggnaden av avdelningens karantäns- och isoleringsutrymmen har under år 1945 fullbordats.

Bland årets nyförvärv till djursamlingen märkas en isbjörnhane, två mantelbabianer och två uttrar. Beståndet har i övrigt förnyats och riktats genom naturlig förnygring. Så ha bland däggdjursarterna brun björn, varg, järv, visent, älg, kronhjort, dovhjort, ren och vildsvin samt gotlandsruss, fjällnöt, får och getter fortplantat sig på Skansen. Järven återfinnes således även år 1945 bland dessa arter; detta nya fall av fortplantning hos järv i fångenskap, det andra i ordningen på Skansen, har äntligen gjort det möjligt att fastställa järvens parnings- och dräktighetstid. Det har tidigare allmänt antagits, att järven skulle ha sin parningstid mitt i vintern och att dräktighetstiden alltså skulle vara jämförelsevis kort. På Skansen parade sig

järvarna den 23—25 mars 1944, ungefär en månad efter den första ungpullens födelse, och 1945 års kull, tre ungar, föddes den 17 februari. Parning för ny ungpull iaktogs den 30 mars. Graviditetstiden utgör således omkring 11 månader.

Av Skansens fågelarter har avkomma erhållits efter bl. a. berguv, häger och vit stork. Den fritt levande hägerkolonien har under året ytterligare tillvuxit. Fåglarna, som förut år efter år haft sina bon på burarnas tak, ha år 1945 för första gången börjat bygga också i trädkronorna; i ekar och tallar närmast omkring burarna kunde man räkna minst sju nästen, vilka med sina dekorativa och kraftigt röstbegåvade invånare tilldrogo sig publikens stora uppmärksamhet.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Fries. Vid tjänstledighet för denne har kommandörkapten Gustaf Lilliehöök vikarierat.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varje stjärnklar onsdagskväll varit tillgängligt för allmänheten. Förevisningar ha även andra kvällar anordnats bl. a. för skolungdom under ledning av kamrer Gustaf Lundgren. Sammanlagt ha 48 visningar ordnats med 646 besökare.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag. Under vintern ägde en del sportevenemang rum. På Sollidsplatån hade en stor skridskobana anlagts och där gav Stockholms konståkningsklubb och Stockholms allmänna skridskoklubb uppvisningar. Den 4 februari gick Civilförvaltningens personalförbunds skidtävling. Skansenstafetten måste genom dålig väderlek inställas. Lappen Torkel Larsson bodde med sin familj i lapplägret under februari och första dagarna i mars och bjöd på skjuts efter ren. Den 1 mars anordnades av Djurgårdens idrottsförening en uppvisning i slalomåkning.

Vårsäsongen inleddes med en konsert av Kungl. Flottans musikkår på Marie bebådelsedag, varefter musikkåren omväxlande med Livregementets till häst musikkår konserterade varje helgdag fram till den 2 maj, då Svea livgardes musikkår tillträdde ett fjortondagarsengagemang. Under återstoden av säsongen konserterade Kungl. Flottans musikkår.

Sleipners terränglöpning gick söndagen den 14 april och var som vanligt upptakten till vårens och sommarens evenemang. Valborgsmässaofon lockades stora folkmassor upp till Skansen och även 1 maj utvisade höga publiksiffror. Föreningen Ericastiftelsens vänner anordnade den 13—21 maj den sedvanliga Ericamarknaden. De militära kamratföreningarnas vårparad ägde rum den 10 maj, då även Nykterhetsfolkets dag firades. Djurgårdsmässan varade från den 11—13 maj. Norges dag begicks under särskilt högtidliga former den 17 maj med norsk gudstjänst i Seglora kyrka, invigning av utställningen "Norsk folkkonst" i Nordiska museet, högtidsprogram på Orsakullen och senare på kvällen avskedsfest på Solliden. KFUM anordnade den 20 maj en flyktingsdag och den 27 maj en nordisk KFUM-dag. Utställningen "Den svenska pressen 300 år" invigdes den 29 maj. Den 3 juni firades Sångens dag och den 5 juni begicks Danmarks dag. Årets studenters fest gick av stapeln den 8 juni, vid vilket tillfälle skeppsredare Sven Salén höll högtidstalet till ungdomarna och en frågesporttävling mellan de olika skolorna hade anordnats. Föreningen Norden hade anordnat en nordisk ungdomsdag den 10 juni, vars högtidstal hölls av statsministern. Midsommardagen anordnades på Solliden ett program "Stockholm hyllar Danmark — Danmark hylder Stockholm".

Söndagen den 1 juli firade Stockholms murarefackförening sitt 60-årsjubileum med ett högtidsprogram på Solliden. Dagen därpå ägde Frälsningsarméns musikgudstjänst rum och på Amerikas nationaldag den 4 juli hade en amerikansk fest anordnats, som blev en stor publikframgång. Greve Folke Bernadotte och amerikanske ministern Herschel Johnson talade och Gösta Knutsson ledde en frågesporttävling mellan amerikanska och svenska flygare. Bellmandagen firades på sedvanligt sätt den 26 juli och den 27 och 28 juli hölls Medelpads dag. Hjördis Schymberg medverkade och sångspelet "Gästabud på Jarlaborg" uppfördes. Hantverkarnas sommarting hölls söndagen den 5 augusti. Flyget anordnade en fest den 18 augusti och den 19 augusti ägde FCO:s varje år återkommande fest

rum, vid vilken bl. a. statsrådet Tage Erlander talade. Luftvärnets dag var denna gång förlagd till den 25 och 26 augusti.

Barnens dag hade förlagt sina program till Skansen den 1 och 2 september. Sparbankernas dag var den 9 september och Baptistungdomen hade anordnat en Skansendag söndagen den 16 september. Den 23 september firades Försvarets dag med tal av försvarsministern och överbefälhavaren och den 7 oktober ägde säsongens sista evenemang rum, Stockholmsmusikernas festspel.

Gustav Adolfsminnet högtidlighölls på sedvanligt sätt den 6 november genom garnisonens korum på eftermiddagen och studenternas fackeltåg på kvällen. Förvinterns festdagar voro som vanligt julmarknaden den 9 december och nyårsaftonen, då Anders de Wahl läste Nyårsklockan av Tennyson.

Sven Lilja har liksom förr om åren lett allsången under hela säsongen utom i juli, då Martin Lidstam vikarierade. Dessutom ledde Martin Lidstam liksom förra året den kristna allsången.

Torsdagarnas musiktävlingar kunde fortfarande räknas som publikdragande och ledare voro förutom Per Lindfors i den ordning de framträtt: Olle Wahlström (O.D.), Claes Livijn, Johannes Norrby, Ejnar Haglund, Åke Uddén, Hildor Lundvik samt Kvartetten Synkopen.

Gösta Knutsson har under säsongen lett frågesporttävlingarna, som utkämpats mellan: Dagspress—Veckopress, Representanter från de fyra nordiska länderna, Östgötar—Västgötar, Amerikanska flygare—Svenska flygare, Gamla SM-vinnare—Unga SM-vinnare (kallad "Generationernas kamp") och Skansenbesökare—Skansentjänstemän.

Konsertföreningens 12 konserter dirigerades av Hugo Alfvén, Sten Frykberg, Carl Garaguly, Nils Grevillius, Armas Järnefelt, Tor Mann och Adolf Wiklund. Hovkapellets konserter dirigerades av Nils Grevillius. Såsom solister vid Konsertföreningens och Hovkapellets konserter ha märkts: Joel Berglund, Sigurd Björling, Hans Jensen, Hans Leygraf, Janine Moreau, Gunnar Norrby, Harriet Selin och Edith Silas-Lind-

quist. Såsom recitator medverkade vid framförandet av "Röster från Skansen" Anders de Wahl.

Solistkonserter ha dessutom givits av Joel Berglund, Jussi Björling, Sigurd Björling, Björn Forsell, Gjurja Leppée, Dora Lindgren, Gertrud Pålson-Wettergren, Torsten Ralf, Hjördis Schymberg, Set Svanholm, Greta Söderholm, Conny Söderström och Martin Öhman. Flertalet av dessa har haft mer än en konsert under säsongen. Ett uppskattat lördagsprogram var även Axel Petterssons och Stig Ribbings konsert på två flyglar.

I olika program ha även framträtt på Sollidsestraden Brita Appelgren, Gurli Bernhard, Harry Ebert, Sixten Ehrling, Claire Feldern, Henriette Guermant, Rune Halvarsson, Max Hansen, Douglas Håge, Bodil Ipsen, Ivar Kåge, Eivor Landström, Holger Löwenadler, Teddy Rhodin, Gunnar Sjöberg, Sigurd Wallén med sin enmansteater och medlemmar ur Opera-baletten.

Såsom talare ha förutom de redan nämnda hörts bl. a. Prins Wilhelm, norske ministern A. Esmarch, Frede Castberg, Halfdan Christensen, Per Collinder, Bertil Ohlin, Zeth Höglund, Marika Stiernstedt och Fredrik Ström.

Härovan icke nämnda sångkörer och -kvartetter som medverkat äro bl. a. Akademiska kören, Dalakören, Bellmanskören, Estniska kvartetten Belcanto, KFUM-kören, Orphei drängar, Radiokören, Siljansbygdens körförbund, Stockholms allmänna sångförening, Stockholms damkör, Stockholms gosskör, Stockholms murares sångförening, SJ:s, Postens och NK:s musik- och sångkör. Ivar Widner har varit ledare för Skansens koralkör, som sjungit i staplarna och i Seglora kyrka samt givit konserter på Solliden.

Förut icke nämnda musikkärer, som konserterat på Skansen, äro: AIK-orkestern, Frälsningsarméns musikkärer, Brännkyrkapojkarnas musikkår, Mässingssextetten Hoppets här, Spårvägsmännens musikkår, Polisens musikkår och Svea flygflottiljs musikkår. I Balderslunden har Högloftstrion konserterat.

Vid de olika gårdarna ha folklåtar, folkvisesång och landsmålsberättelser utförts av spelmännen Nils Andersson-Agenmark, Dalarna, Olof Knut-Ekwall, Småland, Bernhard Jansson, Södermanland, Anton, Herbert och Karl Gustav Jernberg, Uppland, Erik Klockar, Dalarna, Axel Myrman, Dalarna, Hjort Anders Olsson, Dalarna, Theodor Ohlson, Hälsingland, Anders Soling, Dalarna, Ester och Jon-Erik Öst, Hälsingland, och i samband med Medelpads dag Petter Blomberg, Nils Olsson, Gustaf Söderkvist och Herman Älander; sångerskan Dagmar Hullström och landsmålsberättarna Danjel ve Korsgrinna, Delsbostintan, Kattrinnä i Klövhälla, Lillstintan, Nergårds-Lasse, Nämndemansmor i Trollhult, Västgöta-Bengtsson och i samband med Medelpads dag Gullgårdsmor.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha dagligen under sommaren visat svenska folkdanser och ringlekar. Folkvisedans-laget framträdde även. Karin Andrén-gymnasterna, Gymnosflickorna, Hermesflickorna, KFUM:s elitgymnaster, Sofia-flickorna, Stockholmsflickorna och Stockholms gymnastikförenings manliga elittrupp ha haft uppvisningar på Solliden.

I Seglora kyrka ha gudstjänster hållits varje söndag och under sommaren ha dagliga aftonböner anordnats av Stockholms stifts kyrkobroder. Konfirmation, nattvardsgång, bröllop och barndop ha förrättats i kyrkan.

Skansenteatern har detta år varit uthyrd till produktionschefen Lorens Marmstedt och redaktören Guido Valentin, vilka där givit Shakespeares "En midsommarnattsdröm".

På Barnens egen teater spelades Falstaff Fakirs "Häxan Pomperipossa" i bearbetning av Bigi Rybrant och i Sven Tropps regi.

Fru Birgit Rönnblad har varit föreståndarinna för Skansens lekkskola. Till barnens underhållning ha även bidragit Barnens vaktparad, rid- och åkturerna från Gästgiveriet, Kasper-teatern och Skansens ridskola för barn.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening ha anordnats kurser i spånad, vävnad, linberedning, växtfärgning och tillverkning av julprydnader av halm.

Thore Ehrlings radioorkester med Eddie Mc Andrews orkester som vikarie har stått för den moderna dansmusiken och Dalaflickorna för gammaldansmusiken.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program ha närmast svarat amanuenserna Tullander och Sjöqvist, fröken Falk samt kapten Blomquist, som under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör.

Högloftet. Liksom förr om åren ha onsdagarna varit "familjeaftnar" och fredagarna "ungdomsaftnar" med lekar och dans. I januari, februari, mars, oktober, november och december ha "brasaftnar" anordnats på lördagarna med uppträdanden av kända förmågor såsom Eva Helena Grill, Margareta Kjellberg, Maria Ribbing, Anders Börje, Einar Larson och Sven Olof Sandberg samt kvartetten Synkopen. I november hade i samband med den franska utställningen "Théâtre de la Mode" Högloftet en fransk månad, under vilken tid serverades franska specialiteter.

T y r e s ö

Slott och park ha på sedvanligt sätt varit tillgängliga för allmänheten under sommarsäsongen. Slottet har besökts av 1.640 och parken av 1.569 personer. Det metodiska iståndsättandet av byggnaderna på donationsområdet har fortskridit. Under det gångna året ha sålunda förra skogvaktarebostaden Åliden samt förra kuskbostaden Ekliden blivit föremål för genomgående reparationer. Friherrinnan Märtha Lilliecreutz, f. Palmstierna, har under sommaren tjänstgjort som åldfru såsom tillförne, alltsedan 1932.

J u l i t a g ä r d

På Julitagodsets mark i närheten av gränsen mot Väsby gård ligger Nybble gamla fattigstuga, som från 1700-talets mitt till 1890-talets början tjänade som ålderdomshem för Julita gårds fattiga. Den anspråkslösa stugan måste tvivelsutan räknas som

ett av de märkligaste minnena av äldre tiders socialvård i vårt land och utgör samtidigt på sätt och vis ett monument över ett för tiden tämligen sällsynt initiativ. Det var nämligen ägaren till Julita gård, friherre Axel Gottlieb Palbitzki, eller möjligen hans änka, som troligen redan på 1750-talet, i varje fall före 1764, lät uppföra stugan med tjocka stenväggar och torvtak för att ge en bostad åt gårdens underlydande på gamla dagar. Huset hade emellertid länge befunnit sig i förfallet skick och hotades med förintelse, så vida ej snara åtgärder vidtoges. Under sommaren restaurerades därför byggnaden och återställdes i ursprungligt skick, vilket kunde genomföras bl. a. tack vare ekonomiskt stöd av auditören John Ljungman. Den 29 juli kunde Nybble gamla fattigstuga öppnas för musealt ändamål och allmänheten beredas tillträde, vilket skedde med en enkel ceremoni i närvaro av bl. a. länets hövding, representanter för allmänna och lokala fattigvårdsmyndigheter och pensionärer vid Nybble nuvarande ålderdomshem. Fattigstugan har sedan under sommaren hållits tillgänglig för besökande dagligen.

På Julita skans ha under året liksom tidigare hållits möten och kurser. Den 12—17 juni hölls ett möte med manliga gymnasister och studenter ur Sveriges kristliga gymnasiströrelses mellansvenska avdelning och den 9—14 augusti med kvinnliga deltagare ur nämnda sammanslutning. Vidare hade Stockholms stifts kyrkliga ungdomsråd kallat till ett möte den 27 juni—1 juli, som samlade ett stort deltagareantal. — Den 8 juli avhölls "De gamlas dag", ett årligen återkommande evenemang till glädje för Julita sockens gamla, och den 14—15 juli ungdomsstämman med Södermanlands distrikt av Nationaltemplarorden. Den sedvanliga s. k. Julitadagen ägde rum den 29 juli med högtidstal av landshövding Bo Hammarskjöld och framförande av skådespelet "Drottning Christina och Julitamederna", ett intermezzo från 1650-talet. Det hade författats av museilektorn vid Nordiska museet Mats Rehnberg och framfördes av julitabor.

Den i förra årsredogörelsen omtalade sammanslutningen av

ungdom i Julita, kallad Skansenringen, har fortsatt sin verksamhet och haft den anknuten till Julita skans.

Under året ha bl. a. följande ombyggnader och reparationer företagits på godset. Inom fastigheten Julita kloster har värds- husets källare utvidgats, restaureringen av det gamla kloster- huset har slutförts och taket på stora huset på herrgården har lagats och i sin helhet oljemålat. På godset i övrigt ha repara- tioner verkställts av bl. a. det kulturhistoriskt rätt märkliga torpet Djupanboda och vidare har ladugården på Tockenön i Hjälmarens försetts med nytt tak och även i övrigt reparerats.

Julita gård har under året lidit svår förlust genom bokhållare Johan Ekstrands och snickare Karl Johan Larssons bortgång. Båda voro trotjänare vid gården och hade av löjtnant Arthur Bäckström medaljerats för lång, pliktuppfylld tjänst. Bokhål- lare Ekstrand innehade jämväl Artur Hazelius-medaljen i silver. — Till kamrer vid godsförvaltningen efter bokhållare Ekstrand har utsetts herr Pelle Wahlstedt, Bäck, Julita.

Stora huset på herrgården samt Julita museum och skans ha under år 1945 hållits öppna för allmänheten dagligen under tiden 1 juni—15 september. Antalet besökande i stora huset har varit 5.100 och i Julita museum 5.900. Vårdshuset har hållits öppet från den 1 januari till den 1 oktober.

Den 1 oktober lämnade fröken Ebba Hallberg sin tjänst som husmor vid Julita skans vårdshus och gästhem efter att i sju år ha innehaft denna befattning.

Nordiska museets representant på Julita gård har liksom förra året varit intendenten Lagerquist, som under fem måna- der av året uppehållit sig på platsen. Skogsförvaltningen jämte översyn av arrendegårdarna har omhänderhafts av forst- mästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Arkivet

Samlingarna ha ökats genom gåvor och köp av både acta och bilder. Av gåvorna kunna nämnas: från revisor Einar Wibom en samling handlingar rörande Lidö säteri, från fru

Berta Sjögren brev till och handlingar rörande Emil Sjögren (se härom sid. 187 o. följ.) samt från Försäkringsaktiebolaget Skandia och Freja 14 st. planritningar från 1867—1891 över en del gårdar i Stockholms närhet. Bland inköpen bör framhållas protokoll m. m. rörande Löfholmens teatersällskap, särskilt betydelsefulla för arkivet, då där redan tidigare funnos andra, delvis illustrerade, handlingar beträffande nämnda privata sällskap.

Rörande Etnologiska undersökningens och Högreständsavdelningens undersökningars arkiv hänvisas till redogörelse under rubriken Fältarbeten.

Bland lapska arkivets nyförvärv märkes, förutom lappmarksinventeringens resultat (se Fältarbeten), ett par manuskript: en dagbok och en utförligare reseskildring från en resa, som 1871 företogs genom Jokkmokks fjälltrakter av lektor P. J. Hellbom i Örebro. Manuskripten ha inkommit såsom gåva av byråassistenten Harald Haake.

Intendenten Bäckström har tjänstgjort såsom arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet ha närmast svarat: intendenten Lagerquist för fotoateljén och en del av bildarkivet intill 1 okt.; amanuensen Bergman för bildarkivets expedition och vissa delar av bildarkivet intill 1 okt. samt därefter för fotoateljén och bildarkivet i sin helhet; intendenten Granlund för Etnologiska undersökningens arkiv; intendenten Hellner för Högreständsavdelningens undersökningars arkiv; intendenten Manker för lapskt material och intendenten N:n Eskeröd för filmarkivet.

Biblioteket

Bibliotekets tillväxt är till väsentlig del beroende av vad som erhålles i gåva eller i utbyte mot Fataburen och andra museets publikationer från svenska och utländska institutioner med likartade intressen. Tillflödet av utländsk litteratur minskade oavslåttligt under kriget, och under dess sista period sjönk det till ett minimum. Desto större är museets glädje över att redan

i denna årsredogörelse kunna anteckna, att många gamla förbindelser återknutits och att museets initiativ i detta avseende väckt livlig genklang. Från USA, Island, Storbritannien, de ockuperade länderna på kontinenten och Sovjetunionen börja bokförsändelserna åter inströmma. Under den ettårsperiod, som närmast föregår den tidpunkt, då detta skrives, kan biblioteket redovisa ett tillskott av 26 hyllmeter, varav ungefär 60 % utgöras av gåvor och bytespublikationer. Dessutom bör nämnas, att Sällskapet deponerat 13 band av det värdefulla franska 1700-talsverket "Descriptions des arts et métiers". Utlåningsstatistiken uppvisar en något minskad siffra av omkring 4.300 hemlån, motsvarande över 5.000 volymer, förutom ca 3.000 till begagnande i bibliotekets lokaler framtagna böcker och häften.

Biblioteket har under året föreståtts av intendenten Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av amanuensen Stridsberg och fru Forss. Under sommaren tjänstgjorde fil. stud. Ulla Kjellberg som semestervikarie.

U n d e r v i s n i n g s a v d e l n i n g e n

Under söndagarna på hösten och våren ha olika tjänstemän lett vandringar på Skansen, vari ingått demonstrationer av byggnader och djurliv. Speciella visningar för undervisningsanstalter, korporationer, militärförband etc. ha ägt rum i betydande utsträckning. I samarbete med Tjänstemännens bildningsverksamhet (T.B.V.) har museilektorn under våren lett en kurs om Skansens kulturhistoriska avdelning.

I museet ha samlingarna förevisats för undervisningsanstalter, yrkesgrupper och korporationer dels av undervisningsavdelningens personal, dels av olika tjänstemän. Under hösten anordnades en föreläsningsserie över ämnet "Svenska möbler", vilken rönt sådan anslutning, att den måste dubbleras.

Den ordinarie undervisningen för 5 och 6 klasserna ur Stockholms folkskolor har bedrivits i likhet med föregående år. Museilektorn har i samarbete med Stockholms folkskoledirek-

tion och ett antal olika museer i staden företagit en utredning rörande liknande undervisning vid andra museer. Från och med 1945 bedrivs organiserad undervisning vid sju museer i Stockholm. Under sommaren har i samarbete med Stockholms skolresetjänst ordnats med omhändertagande och vägledning av landsortens skolresebarn inom museet och på Skansen. Museilektorn, som tillika är sekreterare i Stockholms skolresetjänst, har medverkat i en av skolresetjänsten anordnad kurs för studenter vilka under sommaren fungerade som guider för skolresegrupper i Stockholm.

Undervisningsavdelningen har även handhaft viss del av försäljningen av museets publikationer samt samarbetat med bibliotek, bildningsväsende och folkrörelser i denna fråga. Ut-hyrningen av museets smalfilmer har likaledes ombesörjts av avdelningen.

Undervisningsavdelningen har under året föreståtts av förste amanuensen Rehnberg i egenskap av museilektor. Vid avdelningen ha inom museet arbetat fil. kand. Kerstin Berg, fil. stud. Allan Nilsson, teckningsläraren fil. kand. Alf Nordström, assistent C.-H. Tillhagen, teckningsläraren fil. kand. Ingemar Tunander samt uteslutande för att handhava skolresegrupperna på Skansen ytterligare ett 20-tal tillfälliga krafter, studerande vid Stockholms högskolor. Även för bokförsäljningen ha olika tillfälliga krafter tagits i anspråk.

Professuren i nordisk och jämförande folk-livsforskning och Institutet för folklivs-forskning

Professor Erixon, innehavare av den Hallwylska professu-ren, som också fullgör undervisning och examination i nordisk etnologi vid Stockholms högskola, har under både vår- och höstterminen föreläst över "Nordisk byggnadskultur". Han har därjämte hållit seminarieövningar över valda ämnen inom nor-disk etnologi.

Erixon ledde i juni en för de studerande anordnad exkursion

till Kalmar län för studium av oskiftade byar och har dessutom företagit undersökningsresor i Jämtland, Uppland, Östergötland, Halland, Västergötland och Dalarna. Till professuren är knutet Nordiska museets institut för folklivsforskning i samarbete med Stockholms högskola, förlagt till Villa Lusthusporten. Genom institutet har under året insamlats material för kartläggning och utforskning av svensk byggnadskultur och ett antal andra företeelser i folklivet. Uppteckningsarbetet har bedrivits genom ortsmiddelare och stipendiater — detta även i Stockholm — och undersökningsresor ha företagits i olika svenska bygder. Vid institutet ha som amanuenser tjänstgjort fil. kand. Anders Nyman, fil. stud. Åsa Sjödin och Sigvard Dahl samt fröknarna Lisa Löfman och amanuensen Andemar. Under en del av året ha särskilda arbeten för institutet fullgjorts av fil. doktorerna Sven Ljung och Julius Ejdestam samt fil. kand. Ingar Fredricsson. Som vaktmästare och reseassistent har fungerat Nils Nygren. Härförutom har institutet haft särskilda arbetskrafter, däribland flera utländska vetenskapsmän, som vistats i Sverige under kriget.

Institutets ekonomi har förutom på Nordiska museet grundats på understöd från Samfundet för svensk folklivsforskning. Bland gåvor till biblioteket märkes en samling böcker som tillhört framlidne amanuensen Volmar Hartelius.

Utställningar

En utställning av norsk folkkonst har under tiden 17 maj—2 september varit anordnad i Nordiska museets hall. Utställningen öppnades i samband med en högtidlighet på Norges nationaldag, jämför sid. 7 o. följ.

De norska samlingarnas tillkomst har skildrats av fylkeskonservator Harald Hals i förra årgången av denna årsbok. Dessa samlingar ha förut till största delen varit permanent utställda i museets kolonnvåning, ehuru på ett mindre åskådligt sätt. Den tillfälliga utställningens program blev fördenskull att med ett

mycket begränsat urval av föremål söka visa den norska folkkonstens karaktär. Tre högklassiga medeltida skulpturer i museets ägo, bland dem Sankt Olav från Fresviks kyrka, intogo hedersplatsen i en särskild avdelning belysande stavkyrkornas och stabburarnas rika träsnide, där nordisk hedendom och kyrklig medeltid blandas med nyare stilformer ända in mot 1800-talets mitt. Ett särskilt avsnitt var ägnat den norska folkkonstens motivhistoria och ett annat gillesbordets föremål med snidade och målade ölbollar, kåsor, stänkor och bågare, ofta fyllda av inskriptioner med en humoristisk levnadsvisdom. Museets rika bestånd av norska textilier fick en särskild avdelning och likaså samlingen av folkdräkter. I hallens södra del utställdes även prov på träsnide, "beinskurd" och "rosemaling" och på ömse sidor om entréerna till hallens båda halvor presenterades ett urval av förnämt snidade och målade slädar samt snidade sängstolpar och kubbstolar.

En fransk modeutställning, "Le Théâtre de la Mode", har under en månad från den 10 oktober till den 11 november fyllt den norra delen av hallen och några angränsande rum med eleganta små modelldockor och andra tillhör till den moderna damdräkten, bild 3—4. Dess förhistoria är följande. I mars 1945 hade i Musée des Arts Décoratifs i Paris anordnats en stor utställning under medverkan av den franska staten till förmån för franska nödlidande flyktingar. Då Svenska slöjdföreningen anordnade sin jubileumsutställning i Liljevalchs konsthall inbjöds Frankrike att delta med några modelldockor. Planerna blevo emellertid väsentligt utvidgade och den stora Parisutställningen delades på London och Stockholm. Den svenska avdelningen krävde en vida större lokal än man från början tänkt sig. Vid denna tidpunkt skulle museets hall iordningställas för Livrustkammarens ordinarie utställning men genom välvilligt tillmötesgående av Livrustkammarens föreståndare kunde den norra halvan ställas till utställningens disposition.

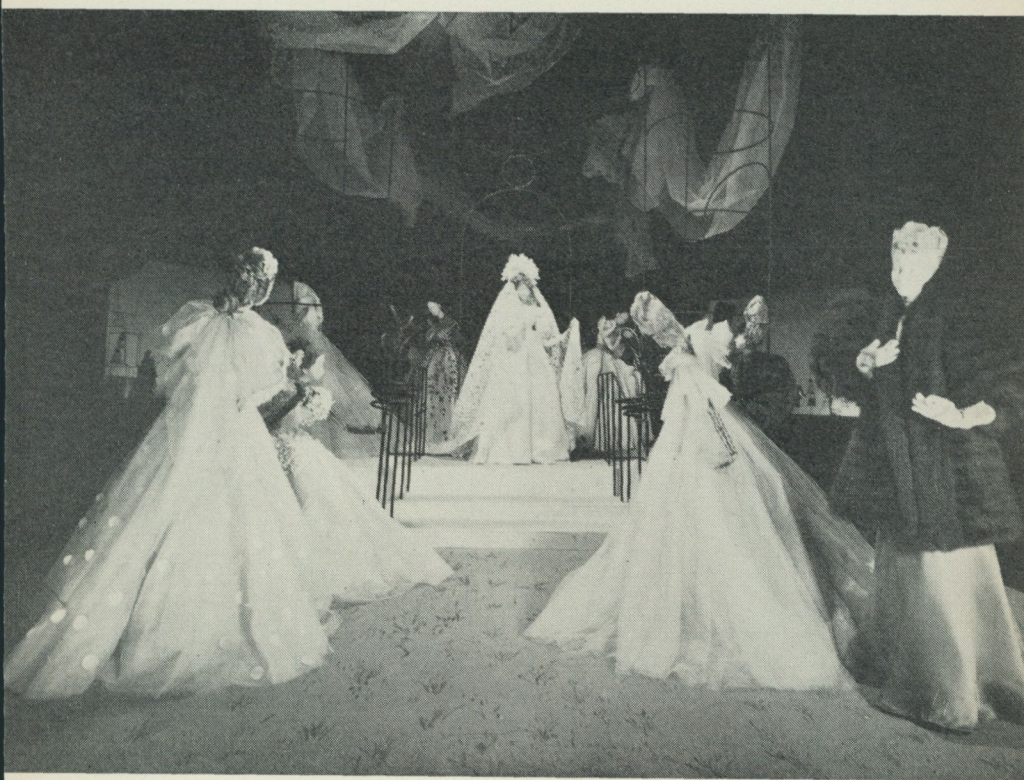
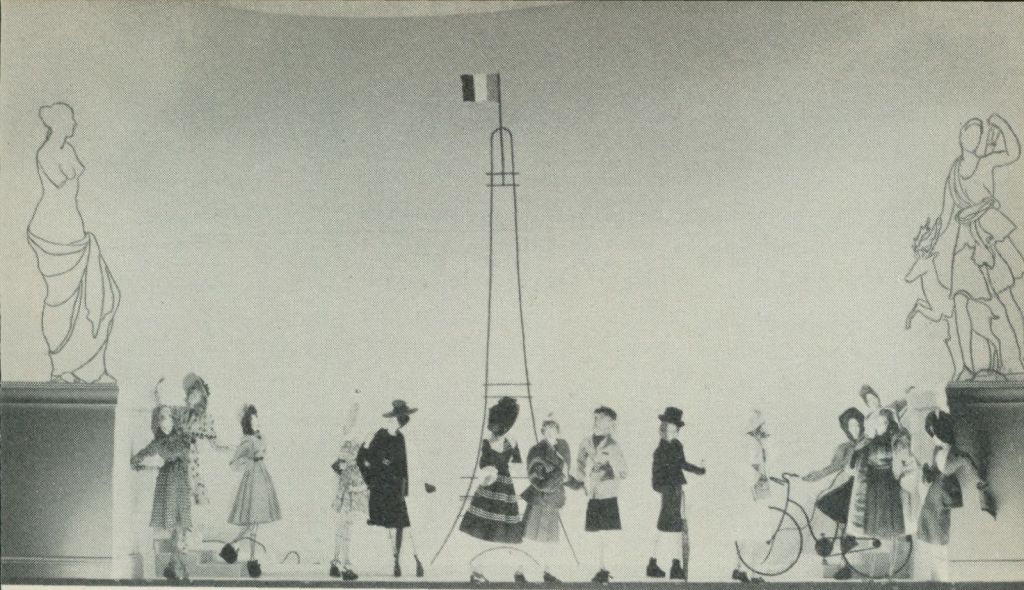
Utställningens arkitektur planerades och utfördes under ledning av arkitekten G. Pousset, för de speciella monterarrange-

mangen kring modedockorna svarade Jean Saint-Martin, medan själva dockorna tecknats av Eliane Bonabel. De övriga monterna med eleganta tillbehör till damgarderoben voro ordnade av Elizabeth Simon. Alla de största franska modehusen voro representerade med små utsökta modeller. Utställningen gav ett storslaget intryck av den handaskicklighet, skaparglädje och fasta tradition som överlevt alla svårigheter under en lång ockupation. Utställningen blev också en stor framgång och besöktes av ej mindre än 39.605 personer. I anslutning till utställningen höllos demonstrationer, föreläsningar och konserter av en hel rad svenska och franska vetenskapsmän och konstnärer.

Den svenska pressens 300-årsjubileum firades med en omfattande utställning i Skansens utställningshall, tillkommen på initiativ av Publicistklubben och bekostad av den svenska tidningspressen. Utställningen invigdes den 29 juni av utställningsbestyrelsens ordförande, chefredaktören fil. dr Ivar Anderson i närvaro av Kronprinsen och Prins Wilhelm och hölls öppen för allmänheten t. o. m. den 9 september. Sammanlagt över 117.000 personer besökte under denna tid utställningen. Bild 5—6 återge ett par detaljer från utställningen.

Utställningen ville i korta drag ge en bild av den svenska tidningspressens och nyhetsförmedlingens historia och skildra de förhållanden, under vilka vår press under seklerna kämpat sig fram till sin nuvarande ställning i samhället. Genom tillmötesgående från flera offentliga och privata konstsamlingar hade man lyckats skapa ett representativt porträttgalleri av framstående tidningsmän. Nyhetsförmedlingen i äldre tid illustrerades av en särskild avdelning, där postverkets insatser som vår första nyhetsbyrå och första tidningsutgivare belystes. Även hade vår äldsta tidning *Ordinarie Post Tijdender*, nuvarande *Post och Inrikes Tidningar*, ägnats ett särskilt minnesrum. Den moderna nyhetsförmedlingen representerades av *Tidningarnas Telegrambyrå*, vars tekniska apparatur kunde studeras i verklig funktion. Den moderna distributionen av tidningar visades i en

Bild 3—4. Från den franska modeutställningen *Le Théâtre de la Mode*.

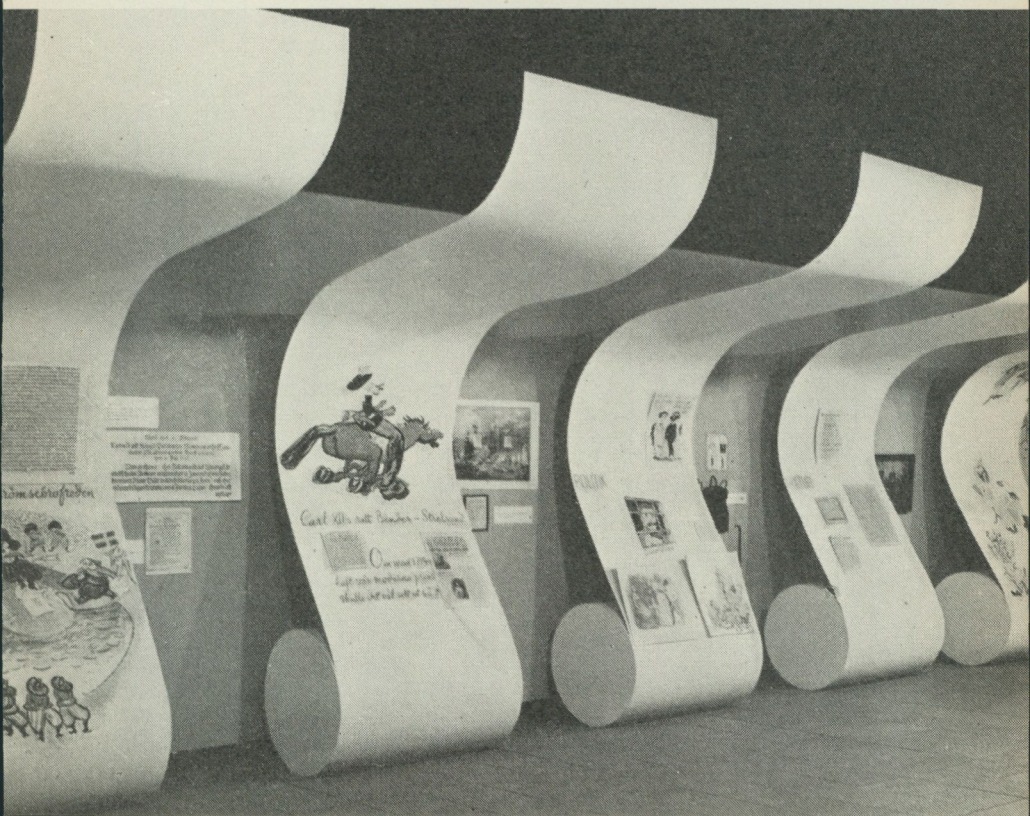
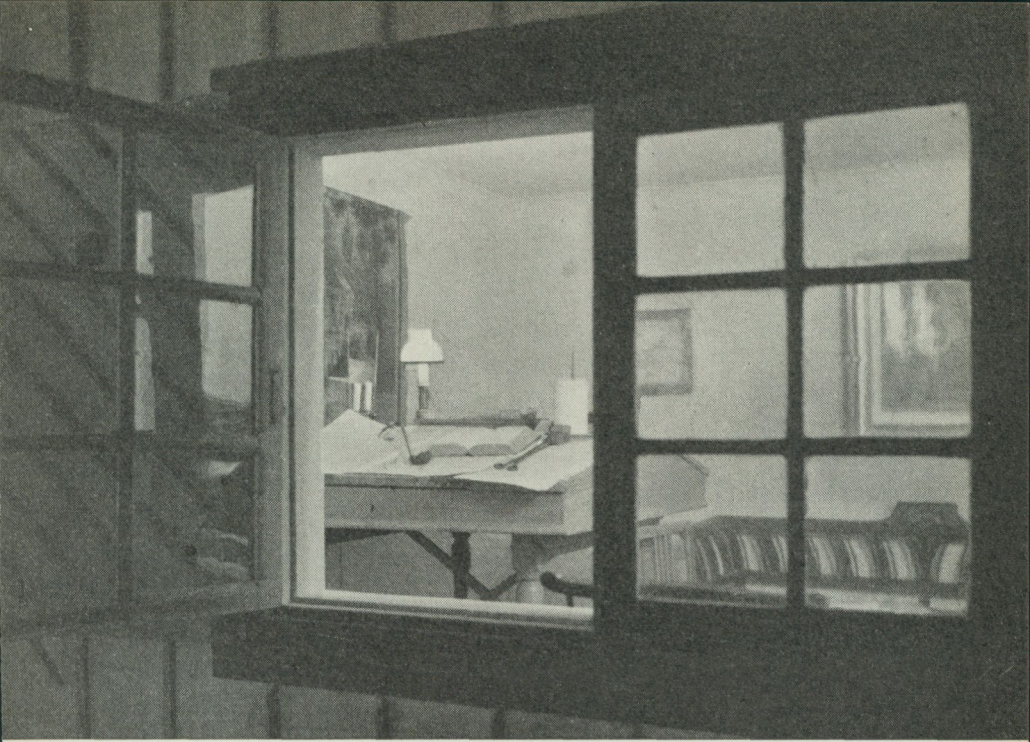
avdelning, där postverkets, Svenska pressbyråns och Statens järnvägars insatser för snabb tidningsdistribution klargjordes. Förströelsepressen och annonsväsendet hade ägnats var sin avdelning. Tack vare tillmötesgående från Pressfotografernas klubb kunde man visa det moderna bildreportaget genom en förstklassig kollektion fotobilder från de senaste fyrtio åren. Tryckteknikens utveckling demonstrerades praktiskt i utställningens stora "skyltfönster", där tryckpressar från 1600-talet, 1810 och 1865 voro i full gång.

Det till jubileet utgivna frimärket föranledde inrättandet av ett postkontor, som inreddes så som man kunde tänka sig det sett ut i Stockholms postkontor år 1645, då den första tidningen gavs ut. Postkontoret sköttes av personal från postverket. Genom Statens järnvägars tillmötesgående kunde en av våra äldsta bevarade järnvägsvagnar med postkupé utställas utanför entrén, där den bildade en effektiv "skylt" till utställningen.

Kommissarie för utställningen var förste amanuensen Bengtsson.

I Skansens trapphall pågick vid årets början utställningen "Dockor från mors och mormors tid". Under maj visades "Stockholmsslöjd", anordnad av Stockholms läns och stads hemslöjdsförbund, och under större delen av sommaren en utställning av konsthantverk, arrangerad av A.-B. Nordiska kompaniet. I samband med de svenska sparbankernas 125-årsjubileum öppnades av statsrådet Tage Erlander på Sparfrämjandets dag den 8 september en utställning betitlad "Sparbössan", vilken fortgått året ut. Den nuvarande privata sparbössans föregångare representerades av ett antal offerstockar och fattigbössor. Betydande utrymme ägnades även åt skråtidens sparbössor. Museets eget bestånd av sparbössor hade för detta ändamål kompletterats genom inlån från museer och privat-

Bild 5—6. Från utställningen "Den svenska pressen 300 år". — Bild 5. "Den gamla redaktionen", en rekonstruerad interiör från 1830-talet. Bild 6. Historiska händelser såsom de återgavs i samtida press och hur de skulle teta sig i ett modernt reportage.

personer. Förutom i en speciell vägledning för utställningen behandlas sparbössorna även sid. 49 o. följ. i denna årsbok.

Fäl tar bet en

Nordiska museets fältarbeten ha varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt Högre ståndsavdelningens undersökningar.

Genom Etnologiska undersökningen ha följande arbeten utförts. Förste intendenten Berg har bedrivit kompletterande undersökningar i olika socknar på södra Dal, främst i Frändefors, men även i Gestads, Bolstads och Grinstads socknar. Intendenten Granlund har med anslag från Humanistiska fonden undersökt Jänkisjärvi by och några kringliggande byar i Övertorneå socken. Medarbetare voro artisten Homman, amanuensen vid Luleå museum fil. kand. Birgit Laquist i egenkap av tolk samt fil. dr Karin Danver och fru Ingalill Granlund. I samarbete med Skellefteå museum och med bidrag härifrån gjorde intendenten Granlund och hans medarbetare en byggnadsundersökning i Åsele socken i Lappland. Under augusti månad arbetade dessutom intendenten Granlund i Hällestads bergslag i Östergötland för att inventera resterna av nedlagda hyttor och gruvor. Under hans ledning gjordes också undersökningar i Nora bergslag, särskilt Skrekarhyttan, Vikersvik, Dalkarlsberg m. fl. av fil. kand. Kerstin Berg. Bergslagsundersökningarna ha skett med anslag från Jernkontoret. Museilektor Rehnberg har under året avslutat en sockenundersökning i Lenhovda samt påbörjat sockenundersökningar i Våxtorps, Hulthfreds, Vena och Lönneberga socknar i Småland i samarbete med läns museet och respektive hembygdsföreningar. I speciellt syfte har han dessutom gjort undersökningar rörande städerna Borlänge och Eslövs uppkomst. Under ledning av intendenten N:n Eskeröd och med ekonomiskt stöd av Roslagens fornminnes- och hembygdsförening och från andra håll har fil. lic. Gunnar Hobroh undersökt bebyggelse och näringsliv i Frötuna och Länna, författarinnan Harriet Hjorth-Wetterström på Blidö

och tecknaren Arvid Hammarström på Ornö. I anslutning till Kungl. Vattenfallsstyrelsens planerade uppdämningar inom Flåsjöns och Tåsjöns vattenområden har intendenten N:n Eskeröd genomfört en kulturhistorisk inventering på de områden som bli berörda av vattenhöjningen. Under hans ledning och med anslag från Längmanska fonden gjorde överläraren Nils Nilsson under två månader resor på norra Gotland för fotografering. Intendenten Manker har under sommaren och hösten fortsatt lapska avdelningens inventering i de svenska lappmarkerna, varvid han genomrest samtliga fjällsocknar i Lappland samt delar av Jämtlands läns fjälltrakter. Laptillsyningsmännen och museets lapska ombud ha fungerat som medhjälpare och sagesmän. Ingenjör Sven Sundius har även i år företagit färgfotografering bland lapparna i Jokkmokk. De sedan flera år pågående undersökningarna av Stockholms stads folkminnen ha under året något intensifierats. Dessa uppteckningsarbeten ha utförts av assistent C.-H. Tillhagen. De av assistent Tillhagen begynta undersökningarna av zigenarna i Stockholm ha bedrivits med anslag från Längmanska fonden.

Som ett led i Gustav Adolfsakademiens estlandssvenska undersökningar har genom förmedling av Arbetsmarknadskommisionen folkskolläraren Johannes Pöhl från Nuckö sedan den 21 september 1945 fått ägna heltidstjänstgöring åt uppteckningsarbete bland sina landsmän. I Hammerdals socken i Jämtland samt i Vännäs socken i Västerbotten ha tre stipendiater arbetat med att inhämta svar på Etnologiska undersökningens frågelistor, nämligen fil. stud. Karin Västberg, fil. stud. Birgit Björkman och fil. stud. Bertel Granfelt.

Av Etnologiska undersökningens ortsmiddelare utgör den fasta ortsmiddelarestaben 255 personer. Därav ha 192 med ledning av Nordiska museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och det genom ortsmeddellarna insamlade materialet har pågått i den mån detta varit möjligt. Under året ha inkommit 2.500 accessioner, omfattande 13.677 sidor text, 1.784 teckningar samt 5.210 fotografier. Följande nya frågelistor ha utarbetats: Psalm och psalmbok;

Tobak; Spån och pärt; Sparbankerna; Skinnare och skinnarredskap; Glas; Håret, dess vård och kamning; Sockenlappar och finnkäringar; Svenafton och möafton; Sparbössan; Punsch; Brännvinskryddor; samt Grimma av trä. Tre pristävlingar ha under arbetsåret utlysts. I samarbete med Svenska lantarbetareförbundet pågår en större undersökning av den från och med i år upphörda statareinstitutionen. Av den stencilerade tidsskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" ha utkommit sex nummer, som utdelats i första hand bland ortsmiddelarna.

Under ledarskap av förste intendenten Berg ha vid Etnologiska undersökningen under året arbetat intendenten Granlund, museilektor Rehnberg, konstnären Homman och kanslibiträdet Hullström.

H ö g r e s t å n d s a v d e l n i n g e n s u n d e r s ö k n i n g a r ha till övervägande del omfattat byggnadshistoriska undersökningar i städerna. Det stöd städernas myndigheter lämnat denna verksamhet har även i år varit en förutsättning för arbetets bedrivande och talar gott för det allt större intresse, som kommer våra gamla, vackra städer till del. Sålunda ha under sommaren bidrag lämnats från resp. städer till undersökningar av Sala, Ulricehamn, Vimmerby, där undersökningen skett i samarbete med landsantikvarie Manne Hofrén, Gävle, som undersökts i samarbete med länsintendenten Philibert Humbla, samt Norrköping, varifrån anslag lämnats genom Kommittén för hembygdsvård och naturskydd. I Södertälje ha utom av staden bidrag lämnats av S:ta Ragnhilds gille och Östra Södermanlands kulturhistoriska förening.

Utom dessa systematiska stadsundersökningar har ett mindre antal gårdar i olika delar av landet undersökts av aktuella skäl. Det brunna Mälsåker och en likaledes brunnen lektorsgård, Bispén 1, i Strängnäs ha ingående undersökts, Vislanda prästgård i Småland som står inför ombyggnad, liksom huvudbyggnaden på Söderfors bruk, där ett praktfullt barocktak framkommit vid arbetena, ha uppmätts och fotograferats.

Vid dessa arbeten ha medverkat intendenterna Hellner och

Andrén, fil. lic. Sten Lundwall, fil. kand. Rut Liedgren, ingenjörerna Rosén och Bengt Norsander samt fotografen Ekberg.

Ett ingående studium av urtillverkningens historia vid Stjernerunds manufakturverk har under året utförts av fil. lic. Sten Lundwall. Undersökningen innefattar såväl en grundlig inventering av landets bestånd av Stjernerundsur som betydande arkivforskningar, varigenom denna utomordentligt intressanta tillverknings historia kommer att klarläggas.

Ingenjör Axel Cronquist har fortsatt inventeringen av äldre åkdon. Slutligen har en grundlig undersökning av Örlogsvarvets repslagarebana från 1696 och repslageriet i Karlskrona undersökts i samarbete med Statens sjöhistoriska museums örlogsavdelning av intendent Hellner och kandidat Hans-Gunnar Osterman.

Undersökningarna ha under året letts av intendent Hellner, fast anställd ritare har varit ingenjör Rosén.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under 1945 har museet mottagit följande anslag, donationer och gåvor.

Statens anslag utgick, trots stegrade lönekostnader, med samma belopp som föregående år, nämligen 178.000 kronor till avlöningar och 30.000 kronor till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition, eller sammanlagt 208.000 kronor.

Stockholms stads anslag till Skansen utgjorde 55.000 kronor som grundanslag och 20.000 kronor som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren.

Genom inbördes testamente av direktören Wilhelm Theodor Christian Möller¹ och hans hustru Ida Lovisa Möller, född Magnusson, av den 1 februari 1930 samt ett tillägg till detta testamente av den 8 december 1939 har museet, sedan båda makarna nu avlidit, kommit i åtnjutande av viss andel i av-

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn är densamma Stockholm.

kastningen från deras efterlämnade kvarlåtenskap. Under 1944 godkändes stadgarna för den stiftelse, som enligt testamentet skall bära namnet "Ida och Wilhelm Möllers fond" och vars ändamål är att förvalta den efterlämnade förmögenheten. På grund av testamentets bestämmelser, att viss del av fondens årliga avkastning — sedan ett flertal legat utgått till personer, institutioner, föreningar och samfund — skall användas till "Skansens underhåll, utvidgning och förskönande" kunde till Nordiska museet utbetalas kr. 58.606:82. Genom ovannämnda donation har institutionen sålunda tillförts välbehövlig hjälp till friluftsmuseets vidmakthållande, till glädje och nytta för dess miljoner besökare.

Som bidrag till inköp av uthusen på en gammal gård i Stockholm har fröken Signe Lutteman skänkt 1.250 kronor. Husen äro avsedda att uppföras i Skansens Stockholmskvarter.

För komplettering av Bergsmansgården på Skansen med en loftbod från Greksåsar, vartill en insamling ingångsatts 1941, ha under året följande personer bidragit med 200 kronor vardera, nämligen: Bergverksaktiebolaget Vulcanus, Blötberget,² direktör Adolf Fagerlund, ingenjör Selim Karlebo, Sandvikens Jernverks Aktiebolag, Sandviken, Aktiebolaget Svenska Kullagerfabriken, Göteborg, och Wedevågs Bruks Aktiebolag, Vede-våg.

Fullföljande sina förpliktelser enligt förut avgivna skriftliga förbindelser för förvärv av fastigheten Novilla å Djurgården har Försäkringsaktiebolaget Skandia² skänkt 2.000 kronor och direktör Axel Sifvert 1.000 kronor.²

Auditör John Ljungman har som bidrag till istandsättandet av fattigstugan från 1700-talet på Julita överlämnat 1.000 kronor.

Till den under våren och sommaren anordnade norska folkkonstutställningen i museets hall, för vilken närmare redogöres å sid. 225, ha bidrag till kostnaderna erhållits från följande personer, nämligen: direktör Hans Bruu, Aktiebolaget Svenska Aluminiumkompaniet, disponent Henning Throne-Holst och

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

skeppsredare Olof Wallenius, vardera 1.000 kronor; direktör Erling Richard 500 kronor.

Som bidrag till vissa kompletterande arbeten på det s. k. Arfwedsonska lusthuset på Skansen har major Alf Amundson skänkt 500 kronor; fru Siri Collett, fru Emma Hjorth och Svenska Jästfabriks Aktiebolaget vardera 300 kronor; kammarherre Jacques Arfwedson 200 kronor.

Från Humanistiska fonden har museet erhållit 2.000 kronor för utgivande av professor Albert Hämäläinens arbete Bostads- och byggnadsskick hos skogsfinnarna i Mellan-Skandinavien.

Kollekten i Seglora kyrka inbringade under året 2.441:68 kronor. Den användes för kyrkans underhåll och gudstjänstfirandet där.

Samfundet Nordiska museets vänner har även under det förflutna året genom anslag möjliggjort förvärv av sådana värdefulla föremål till museets samlingar, till vilka museets ordinarie inköpsanslag icke skulle förslå.

Samfundets styrelse har utgjorts av följande personer: ordförande H. K. H. Prins Carl; vice ordförande envoyén Axel Wallenberg; skattmästare disponent Nils Westerdahl; sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; övriga ledamöter grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, samt riksantikvariern Sigurd Curman och direktör Göran Holmquist, de båda sistnämnda såsom suppleanter. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1945 114 ständiga och 61 årligen betalande ledamöter.

Medaljer. Medaljen För hembygdsvårdande gärning har tilldelats direktören Gösta Ehrnberg, Simrishamn, och f. folkhögskolerektorn Sanfrid Welin, Skara. Artur Hazeliusmedaljen i silver har under året överlämnats till f. auditören John Ljungman, Stockholm. Samma medalj i brons har tilldelats fröken Blenda Andersson, Vislanda, lantbrukaren Ludvig Eriksson, Skattlösberg, och fru Johanna Lundström, Vingåker.

Besök m. m. För Skansen var besöksiffran under hela år 1945 1.949.729 mot 1.863.861 för år 1944. Motsvarande siffror för Nordiska museet voro 101.010 mot 65.134 under 1944.

Den kraftiga ökningen hänför sig till den höga publikfrekvensen på den franska utställningen "Le Théâtre de la Mode" i museets stora hall, som enbart under oktober lockade 25.715 besökare.

Skansenföreningens (Samfundet för Nordiska museets främjande) medlemsantal utgjorde den 31 oktober 11.202.

Museiföremålens antal ökade med ca 1.000 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet ha utgivits Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok; Nordiska museets handlingar 21: Mälsåker, ett tessinslott vid Mälaren, av Erik Andréén, med ett bidrag av Stig Fogelmarck; Nordiska museets handlingar 22: Julita klostrets godspolitik, av Per G. Stensland; Nordiska museets handlingar 23: Bostads- och byggnadsskick hos skogsfinnarna i Mellan-Skandinavien, av Albert Hämäläinen; Vägledning genom Nordiska museets samtliga avdelningar under beredskapstid, ny upplaga; Skansen, kulturhistoriska avdelningen, kort vägledning, sjätte upplagan; Skansen, naturhistoriska avdelningen, kort vägledning av Carl Fries, tredje upplagan; Sparbössan, vägledning för utställning i Skansens trapphall; Skansen, program (20 nr); Meddelanden från Etnologiska undersökningen 51—56 (stencilerade).

Museets tjänstemän ha under 1945 publicerat följande böcker och uppsatser:

Styresmannen prof. Lindblom: Minnena och människorna, i Svenska turistföreningens årsskrift; Rudolf Cederström †, i Fataburen; recensioner i Nordisk tidskrift och Biblioteksbladet.

Förste intendenten Wallin: Skattkammargods, i Fataburen; Örebro snickareämbete, i Meddelanden från Föreningen Örebro läns museum.

Förste intendenten Berg: Richard Dybeck, i Svenskt biografiskt lexikon; Gotländskt bondeliv, i Boken om Gotland I; Den bottniska skidtypen och dateringen av ett finskt myrfynd, i På skidor; Regeringen, riksdagen och museimännen, i Svenska museer; redigerat (tillsammans med styresmannen och S. Svensson) Fataburen.

Förste intendenten Svensson: Bondens år; Till Humanistiska sektionen; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

Förste intendenten Fries: Försök med E-vitamin, Ephymol vet. "Roche" på Skansen, i Svensk veterinärtidskrift; Ett dagboksblad från Tåkern, i Östgöta gilles i Örebro jubileumsskrift; Spår i snön, i Svenska Journalen.

Professor Erixon: Svenska kulturgränser och kulturprovinser; Gullereds by, i Från Borås och de sju häradena; recensioner och minnesrunor i diverse tidskrifter; redigerat tidskriften Folk-Liv och samlingsverket Nordisk kultur.

Arkivarien Bäckström: Konstakademiens gipser intill Sergels död, i Rig; Vårt första magasinerade museum, i Rig; Borgerskapets majfest för Uppsala studentkår 1849, i Fataburen; Skaldeminnen i Värmland, i Värmland förr och nu 1944; Kulturminnesvårdens närmaste steg, i Svenska museer 1944; Ort- och personregister (stencilerat) till Olof Forsgren, Berättelser om min levnad.

Intendenten N:n Eskeröd: Svenskt folkliv i svensk konst, i Fataburen; Kyrkbåten bygges, i Dalarnas hembygdsbok; artiklar i Vi och Beklädnadsfolket.

Intendenten Manker: Stalotomterna på Brantsfjället, i Västerbotten; Lapparnas dödholmar och sommargravar, i Norrbotten; Lapska kulturrester, i Fataburen; Ett fjäll i skogslandet, i Till fjälls; "Stenen i grönan dal" och lapptrumorna, i Rig; Aktse, i Sveriges natur; Lapparna i Idre, i Särna-Idre 300 år; Sameslöjden, några ord till en serie arbetsplanscher och mönsterprov från Torne lappmark (tillsammans med Fred. Pappila).

Intendenten Hellner: En 1600-talsgård på Järva-fältet, i Samfundet S:t Eriks årsbok.

Intendenten Granlund: Greksåsars bergsmän i hyttlag och gruvlag, i Meddelanden från Föreningen Örebro läns museum; Kommentar till första boken av Olaus Magnus Historia om de nordiska folken, korrekturupplaga.

Intendenten Andrén: Mälsåker, ett tessinslott vid Mälaren, Nordiska museets handlingar 21; Herman Wrangels Skokloster i Erik Dahlbergs skisser, i Fataburen; Empiren och Roman-tiken, i Svenskt silversmide 1520—1850, del III; artiklar i Bon-niers konversationslexikon.

Intendenten Lagerquist: Ebenisten Carl Petter Dahlström, elev av Jean-François Oeben, i Konsthistorisk tidskrift; Nybble gamla fattigstuga i Julita, i Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet; Nytt vin i gamla läglar, några ord om kopie-ring av äldre möbler, i Möbelvärlden; Från hemslöjd till stor-drift, den småländska pinnstolsindustrien, i Träarbetaren; Lyx och standard i äldre svenskt möbelhantverk, i Svensk möbel-kalender; K. J. Dyfverman, i Svenskt biografiskt lexikon; redigerat (tillsammans med B. Bengtsson) Svenska museer.

Förste amanuensen Bannbers: medarbetat i Övre Dalarnes bondekultur II, utg. av Lars Levander; artiklar i Bonniers konversationslexikon.

Förste amanuensen Bengtsson: "Den svenska pressen 300 år", randanteckningar kring en utställning, i Svensk grafisk årsbok; Äldre guldsmedsteknik, i Svenskt silversmide 1520—1850, del III; artiklar i Grafiskt forum, Nordisk boktryckarkonst, Svensk guldsmedstidning och Bonniers konversationslexikon; redigerat (tillsammans med M. Lagerquist) Svenska museer.

Förste amanuensen Rehnberg: Jag är mönstrad inför kronans bord, i Fataburen; Ur småländsk folkdiktning, i Hylltén-Caval-liusföreningens årsbok 1944; Från skolbanken till vandrings-leden, i Svenska turistföreningens årsskrift; Arbetsvisor från Dalarna, i Dalarnas hembygdsbok; Soldatminnen från Skåne, i Skånegillet i Stockholm årsskrift; Sparbössan; Bondeståndets kulturhistoria, i Lantmannens bok; artiklar och recensioner i Lantarbetaren, JUF-bladet och Studiekamraten; redigerat Med-delanden från Etnologiska undersökningen.

Förste amanuensen Nylén: Ett kryddhyende från 1600-talet, i LivRustKammaren; Vingåkersdräkten, i Vingåkersboken; artiklar i diverse tidskrifter.

Amanuensen Andemar: Paradistorg på 1880- och 1890-

talen, i Finnerödja. En socken i Västergötland. Studier kring Gustaf Neanders Stora Tiveden-samlingar.

Amanuensen Stjernswärd: En slottsfrus vardagsbestyr, i Fataburen.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet föreståtts av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit amanuensen Stjernswärd, fil. kand. Kerstin Larson samt under en del av året fröken Ingrid Björnstedt. Registreringsavdelningen har omhänderhaft av förste amanuensen Banners.

Den ekonomiska förvaltningen har skötts av ekonomidirektören Scherling med biträde av ekonomiintendenten Holm.

Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha dessutom arbetat kamrer Gunnar Malmberg, herr Alvar Nyblin, fru Holmberg, fröken Inga-Lisa Hultquist och fröken Lillemor Andersson. Årskortsexpeditionen har föreståtts av fröken Carin Runeborg. Programredaktionen och reklamavdelningen ha föreståtts av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tullander och fröken Maja Falk.

Museets nämnd har under året utgjorts av riksantikvarien Sigurd Curman, ordförande, 1926;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; professor Sven Tunberg, andre ordförande, 1930; justitierådet Arthur Lindhagen, 1934; häradshövding Knut Dahlberg, delegerad för finansförvaltningen, 1935; förste folkskolinspektör Bror Jonzon, 1935; samt hovrättsrådet Johan Nordenfalk, 1943.

Museets tjänstemän. Under året ha amanuenserna Signe v. Krusenstjerna, f. Mildén, och Märta Wersén, f. Borg, lämnat sina befattningar, den förra i och med årets utgång, den senare den 31 augusti. Museets tjänstemän med helårsanställning utgjordes den 31 oktober 1945 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929.² —

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.

² Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes sättes året för inträde i tjänst vid museet.

Förste intendent: fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högreståndsavdelning; fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. dr Sigfrid Svensson, (1924) 1935, föreståndare för museets allmogevärdning; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning. — Ekonomidirektör: Georg Scherling, 1944. — Ekonomiintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Kamrer: fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Sekreterare: förste intendenten Gösta Berg, se ovan. — Arkivarie: intendenten Arvid Bäckström, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Sam Owen Jansson, se nedan. — Museilektor: förste amanuensen Mats Rehnberg, se nedan. — Intendenter: fil. dr Arvid Bäckström, (1914) 1932; fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1937; fil. lic. Albert N:n Eskeröd, 1937; fil. kand. Ernst Manker, 1939; fil. lic. Brynolf Hellner, (1932) 1942; docenten fil. dr John Granlund, (1930) 1942; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929) 1945. — E. o. intendent: fil. lic. Erik Andrén, (1937) 1944; fil. lic. Marshall Lagerquist, (1936) 1945. — Förste amanuenser: Ola Bannbers, (1927) 1938; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1943; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1945; fil. lic. Anna-Maja Ny-lén, (1938) 1945. — Amanuenser: Laura Stridsberg, 1904; Linnéa Andemar, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Elisabeth Strömberg, (1934) 1936; Margareta Tullander, (1937) 1939; fil. kand. Anna-Stina Bergman, (1941) 1942; fil. kand. Kerstin Sjöqvist, 1945. — Huvudkassör: Gunvor Holmberg, f. Landberg, (1939) 1940. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss, f. Boquist, 1931. — Kanslibiträden: fil. kand. Kerstin Larson, 1944; Dagmar Hullström, 1937. — Fotografer: Olof Ekberg, 1924; Märta Claréus, f. Claréus, 1927. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsbiträde: Ingegärd Falkeström, 1929.

ANDREAS LINDBLÖM

Årskorten

till Nordiska Museet och Skansen kosta

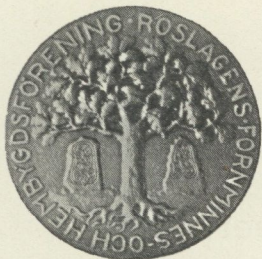
10 kr. ordinarie pris (med rätt att lösa tilläggskort à 5 kr. för man eller hustru)

5 kr. för bl. a. personer under 21 år och militärt manskap samt personer bosatta utanför Stockholms lokalportoområde

8 kr. vid gruppköp av minst 20 kort på Skansens årskortsexpedition

Årsboken

erhålla de som lösa 10 kr.-kort samt personer bosatta utanför Stockholms lokalportoområde som lösa 5 kr.-kort

MEDALJER OCH PLAKETTER

SKISSER OCH KOSTNADSFÖR-
SLAG FRITT PÅ BEGÄRAN!

SPORRONG & Co.

KUNGSGATAN 17 · STOCKHOLM 7

TELEFON: NAMNANROP "SPORRONG & Co."

Accidenser ★ Reklam ★ Boktryck

Tidskrifter och Tidningar i massupplagor

KLARA CIVILTRYCKERI AB

KLARA VÄSTRA KYRKO GATA 7 ★ STOCKHOLM

Parajett

Biljetter — Kassablock —

**Formulär i löpande bana — Fraktsedlar —
Följesedlar**

A.-B. SYDSVENSKA BILJETTRYCKERIET

LANDSKRONA Tel. Namnanrop: PARAJETT

Avdelningskontor: Stockholm Tel. 20 86 87 · Göteborg Tel. 16 66 79

Malmö Tel. 77 040

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1944

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande institutionens ekonomiska förvaltning år 1944.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1944, tryckt i Fataburen för 1945.

Angående räkenskaperna för 1944 får nämnden anföra följande.

Framför allt på grund av ogynnsam väderlek under försommaren har driftresultatet för restaurangverksamheten avsevärt nedgått i förhållande till föregående år. I förening med ökade utgifter, till en del beroende av stegrade lönekostnader, har detta medfört, att institutionens ekonomiska verksamhet gått med förlust.

Efter verkställda avskrivningar med kronor 48.976:62 å från tidigare år balanserade kostnader för anläggningar på Skansen samt med kronor 6.800:— å de för fondförvaltningens räkning innehavda hyresfastigheterna eller sammanlagt med kronor 55.776:62 redovisas för 1944 ett underskott med kronor 68.750:07. Sedan avdrag gjorts med från 1943 balanserad vinst å kronor 7.487:84 återstår ett underskott å kronor 61.262:23, som har balanserats till 1945.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut får nämnden, med upplysning att redovisning för Julitadonationen kommer att i sin helhet göras först i ett följande års bokslut, hänvisa till nedanstående vinst- och förlust- samt balansräkningar.

Balansräkning den 31 december 1944

Tillgångar

Kassa, postgiro, banker 253.848:96
Diverse fordringar

Fordringar enl. reskontra	111.207:31	
Fordran hos fondförvaltningen	32.720:57	143.927:88

Förskotterat för vissa ändamål

Fältforskningar	14.836:42	
Boken "Svensk soldat"	8.594:29	23.430:71

Restaurangernas inventarier och varulager		182.872:19
Materialgårdens varulager		13.739:91
Guldsmedshusets materiallager		2.245:54

Boktryck

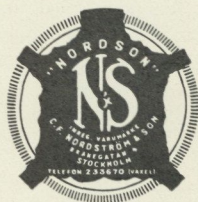

I EN ELLER FLERA FÄRGER

för kataloger, broschyrer, bokillustrationer — det är en av våra specialiteter. Erfarenheten, de stora tekniska resurserna och den ambitiösa kundtjänsten borgar för förstklassigt resultat. Beställ alltså Edra trycksaker hos

ESSELTE AKTIEBOLAG

Vasagatan 16, Stockholm.

Firman grundad 1874

C. F. NORDSTRÖM & SON

Kontor & lagerexp.:

Brahegatan 4

Tel. 67 06 35 (växel)

Butik:

Sibyllegatan 16

Direkt linje: 62 67 60

Stor sortering av:

Skinn & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher

Portföljer Plånböcker Portmonnäer

Handskar Livremmar

Balanserade anläggnings- och reparationskostnader

Nya området	20.248: 35	
Novilla	13.484: 73	
Högspänningsanläggningen	12.454: 13	
Jakobsberg	28.695: —	
Nya Sollidsrestaurangen	9.296: 85	
Omändring i Högloftet	11.615: 59	
Nyplanering å Nedre Solliden	13.061: 16	
Ombyggnad av fogdebostaden	5.636: 82	
Skogaholmsparkens omdaning	22.610: 40	
Materialgård med karantänanläggning	24.903: 15	162.006: 18

Kapitaltillgångar

Museibyggnaden	3.000.000: —	
Tyresö slott	175.000: —	
Wittstocksgatan 12	564.600: —	
Östermalmsgatan 23	797.500: —	
Andra fastigheter	23.500: —	
Samlingar och inventarier	4: —	4.560.604: —

Fondförvaltningens tillgångar

Värdepapper etc. enl. bil. 1	2.057.607: 33	
Investerat i byggnader på Skansen:		
Hög- och Nyloften samt Solliden	325.000: —	
Investerat i institutionens övriga fastigheter:		
Wittstocksgatan 12	210.000: —	
Östermalmsgatan 23	255.000: —	465.000: —
Stockholms stads kammarkontor	2.483: 19	
Stockholms Enskilda Bank	1.506: 23	
Svenska Handelsbanken	858: 14	
Stockholms stads sparbank	19.017: 89	
Upplypna fondräntor enl. reskontra	21.274: 50	2.892.747: 28

Vinst- och förlustkonto

Årets förlust	68.750: 07	
Avgär: Balanserad vinst	7.487: 84	61.262: 23
		<u>Kronor 8.296.684: 88</u>

F. W. LÖFVANDER
MÖBLERINGSAFFÄR

Tapetserare & Dekorator

Utför alla tapetserare-, dekorations-
och reparationsarbeten. Hela mö-
blemang och enstaka möbler.
Fåtöljer. Soffor.

Smålandsgatan 42 • Stockholm
Tel. 20 51 29

Katalog nr 360
SVENSK TOPOGRAFI

*Sveriges geografi och topografi,
land och folk samt landskaps-,
stads- och ortshistoria.*

Omfattar 6872 nummer fördelade på 30
avdelningar (en för varje landskap och någ-
ra därtill). Pris en krona.

BJÖRCK & BÖRJESSON
62 Drottninggat. 62, Stockholm

**Konstnärlig typografi —
kvalitetstryck**

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän. Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt, som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfällig typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografi k standard hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÄGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 • Namnanrop: Ivar Hæggströms

allt tryck

speciellt för handel, industri och restauranger

CARL A. FRANZÉNS TRYCKERI A.-B.
JÄRNTORGS GATAN 42 • STOCKHOLM • TELEFON 21 44 16

Skulder

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1945	9.379:—	
Av beviljat statsanslag	104.000:—	113.379:—

Diverse skulder

Varuskulder etc. enl. reskontra		327.063:28

Reserverat för vissa ändamål

Resor m. m. (av Hallwylska fondens avkastning)	6.356:04	
Museibyggnadens underhåll	5.516:38	
Byggnadsunderhåll etc. å Skansen	13.603:05	
" " " Novilla	8.566:95	
" " " Tyresö	13.771:90	
" " " Julita	14.074:09	
Högreståndsavdelningens nyinredning	17.549:03	
Lusthusporten (tomtarrende)	27.839:87	
Institutet för folklivsforskning	7.400:—	
Förlagsverksamhet	26.324:94	
Understöd ur J. Bäckströms familjefond	4.605:10	
Diverse övriga ändamål	13.399:80	159.007:15

<i>Lån av fondförvaltningen för investering i fastigheter</i>		465.000:—

Reverslån

Stockholms stad	252.863:50	
Kungl. Egnahemsstyrelsen	8.500:—	261.363:50

Inteckningslån

Wittstocksgatan 12	360.000:—	
Östermalmsgatan 23	550.000:—	
Julita gård	229.194:56	1.139.194:56

Fondförvaltningens skulder

Fonder enl. bil. 2	2.860.026:71	
Skuld till Nordiska museets kassaförvaltning ..	32.720:57	2.892.747:28

<i>Eget kapital</i>	2.938.930:11	

Kronor 8.296.684:88

H. HOLMQUIST LIVSMEDEL

KÖTT- OCH CHARKUTERIVAROR

Välkänd -
Välrekommenderad

Södermannagatan 31 Tel.: {41 25 61
 {41 24 61

Ivan Hedenby

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm
Lager o. kontor: Kungsholmsg. 30
Tel. 51 81 40

Aromatic

Garanterade bakmedel
i det goda brödets tjänst

INDUSTRI A.-B. AROMATIC
Stockholm · Namnanrop: Aromatic

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare: E. LÄNGQUIST & E. LINDBERG)
DROTTNINGGATAN 4 ★ TELEFON 20 91 83

GLAS

-mästeri
-sliperi
-handel

Aktiebolaget
FRITIOF JONSSON
Stockholm

GÄRDETS

FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen. Affärs-,
kontors- och privatfönster m. m.

607691

RUNMÄRKTA
färskas och konserverade
ÄGG

Säljas och distribueras av:

STOCKHOLMS ÄGG AKTIEBOLAG

Ordertelefoner: 10 07 69, 10 35 46, 20 83 04, 20 11 56

Vinst- och förlusträkning för 1944

Inkomster

Inträdesavgifter	872.936:42
Årskort och årsbok	270.043:—
Statliga och kommunala anslag	283.000:—
Fondräntor	112.614:62
Inkomstarrenden och -hyror	177.988:92
Vetenskaplig verksamhet	37.061:48
Förlags- och undervisningsverksamhet	51.260:97
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	757.593:25
Utnyttjade donationer och reserverade medel	48.510:25
Övriga inkomster	17.448:01
Årets underskott	68.750:07
	Kronor 2.697.206:99

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	1.066.309:93
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	37.682:28
Vetenskaplig verksamhet	112.501:35
Förlags- och undervisningsverksamhet	39.845:11
Annonser och reklam	65.888:69
Attraktioner och utställningar	138.860:40
Byggnadsunderhåll och inredningsarbeten	153.826:42
Inköp och underhåll av inventarier	16.158:02
Djurföda	100.236:99
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	61.334:26
Utgiftsrenden och -hyror	26.315:—
Ränteutgifter	28.211:05
Försäkringspremier	24.206:43
Gas, elektricitet, vatten och värme	127.953:64
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	120.793:06
Avskrivning å byggnader och anläggningar på Skansen	48.976:62
Hysesfastigheternas underskott efter 5 % avkastning till fond- förvaltningen	2.863:74
Övriga driftskostnader	508.523:49
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	16.720:51
	Kronor 2.697.206:99

Vid behov av trävaror
vänd Eder med
förtroende till

Filial:

Primusområdet, L:a Essingen
Tel. 50 16 16

HAGALUND

Telefoner: 27 43 00, 27 43 01, 27 43 02

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning
samt levererar grus och sand m. m.

Infordra offert. Tel. 46 05 33

STOCKHOLMS KOLIMPORT A.-B.

Tel. Växel 67 09 00

Birjer Jarlsgatan 6

KOKS · KOL · ANTRACIT
ERSÄTTNINGSBÄNSLEN

Institutionen har i gåvomedel under året fått emottaga kronor 14.374:22.
Dessa ha disponerats enligt nedanstående:

<i>Ändamål</i>	<i>Belopp</i>	<i>Utnyttjat under året</i>	<i>Överf. till 1945</i>
Fondering	4.924:22		4.924:22
Byggnader o. anlägg. .	8.300:—	6.400:—	1.900:—
Diverse ändamål	1.150:—	150:—	1.000:—
Kronor	14.374:22	6.550:—	7.824:22

Stockholm den 13 mars 1945.

SIGURD CURMAN

SVEN TUNBERG

ANDREAS LINDBLOM

KNUT DAHLBERG

ARTHUR LINDHAGEN

JOHAN NORDENFALK

BROR JONZON

Bil. I.

Fondförvaltningens värdepapper etc. 31 december 1944

<i>Obligationer</i>	<i>Nom.</i>	<i>Bokf.</i>	<i>Nom.</i>	<i>Bokf.</i>
3 %	80.000:—	80.000:—		
3,25 %	131.000:—	131.000:—		
3,5 %	724.000:—	718.683:40		
3,6 %	5.000:—	5.000:—		
4 %	84.350:—	83.650:—		
5 %	33.600:—	11.760:—		
6 %	12.600:—	6.426:—		
6,5 %	5.000:—	5.000:—		
Premieobl.	2.020:—	2.387:60	1.077.570:—	1.043.907:—

Vid behov av

TRYCKSAKER

Vänd Eder med förtroende till

Stellan Ståls Boktryckeri

Kl. V. Kyrkogata 10 · Tel. 21 22 49

Har Er reklam stelnat?

**Pröva
Törnbloms
1946**

AB TÖRNBLOMS ANNONSBYRÅ

DROTTNINGGATAN 48 ★ STOCKHOLM ★ TEL. 23 09 95

Detta märke

på Edra försäkringsbrev garanterar
ett effektivt försäkringskydd.

Vid försäkringsbehov anlita därför

HANSA
STOCKHOLM

Förlagsbevis

4 % 10.000:— 10.000:—

Inteckningar

3,6 % 30.000:— 30.000:—

4 % 480.000:— 480.000:—

4,5 % 236.000:— 236.000:—

4,75 % 25.000:— 25.000:—

5 % 64.000:— 64.000:—

5,5 % 55.000:— 55.000:—

890.000:— 890.000:—

Aktier 62.903:— 112.828:—

Banker 872: 33 872: 33

Kronor 2.041.345: 33 2.057.607: 33

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	<i>Nom. belopp</i>	<i>Bokf. belopp</i>
Hos Stockholms stads fondförvaltning	1.319.473:—	1.349.785: 90
Räntan därav utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr. 150.000:— samt för löpande kredit hos Stockholms stad å högst kr. 300.000:—		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	21.000:—	20.115:—
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	363.000:—	371.920:—
För Bobergska fonden	73.472: 33	81.097: 33
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	196.500:—	196.500:—
I eget förvar		
För Julita donationsmedel	67.900:—	38.189: 10
Därav kr. 15.000:— Svenska Statens 4 % obl. 1940 deponerade hos Kungl. Egnahemsstyrelsen såsom säkerhet för lantarbetarbostadslån å kr. 8.500:— (ursprungl. 10.000:—)		
	<u>Kronor 2.041.345: 33</u>	<u>2.057.607: 33</u>

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 627420

Morales & Co.

Kontroll.

Oljekaksblandningar

Skeppsbron 6 · Stockholm

K. Carlqvist

Glasmästeri

Förgylleri

Ramaffär

Styrmansgatan 22 Tel. {628086
672756

ODAL-BUTIKERNA

Tel.: Namnanrop

Kött-, fläsk- och charkuterivaror av hög kvalitet

A.-B. FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 46 · Tel. 10 04 83, 20 46 70

SKANSENS RESTAURANTER

BEGAGNA ALLTID

TÅRT- OCH FATPAPPER

FRÅN

SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.

SUNDBYBERG TEL. STHLM 281783

Havets silver

STRÖMMINGEN

är människans hälsa

Ät därför mer strömming, som
är en hälsosam, närande och
billig föda.

Stockh. Läns Fiskförsäljnings-
förening u. p. a. Ring 231250

A-B SVENSK NATTVAKT

Sveriges största vaktföretag – vaktar SKANSEN

Nordiska museets fonder den 31 december 1944

Allmänna fonden	100.522:47
Pensionsfond för tjänstemännen	196.493:20
Herman Frithiof Antells fond	100.000:—
H. Lichtensteins fond	3.556:60
Carl och Sophie Lundströms fond	10.000:—
Artur Hazelius monumentsfond	26.940:44
Artur Hazelius fond av 30/II 1901	4.670:36
Johan August Hazelius fond	83.771:99
Gunnar Hazelius fond	7.260:20
Sundbornsprostens donation	20.165:64
Henrik Krooks fond	21.401:30
Bobergska fonden	81.097:33
Peter och Malin Beijers fond	25.800:—
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	674.540:13
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	185.474:75
Hilmer Åbergs fond	40.640:90
Oscar Hirschs fond	25.000:—
Fritz Ottergrens fond	25.081:86
Artur Hazelius-fonden	49.064:54
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30.000:—
August och Thérèse Hazelius fond	50.000:—
Ebba Lindaus fond	20.000:—
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	368.040:—
Museibyggnadens underhållsfond	200.000:—
Nordiska museets nya byggnadsfond	42.090:73
Grönsö-fonden	3.246:04
Östgötagårdens fond	6.310:02
Grillska förnyelsefonden	2.841:92
Hilda Kumlins fond	21.351:47
Makarna Konrad och Maria Elméus minnesfond	20.835:78
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	61.251:58
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	197.770:06
Fonden "Kyrka och kultur"	31.396:80
O. Gröndahls donationsmedel	7.240:—
Julita donationsmedel	82.367:01
Walter Fevrells svenska fond	4.924:22
Fondförvaltningens regleringskonto	28.919:37

 Kronor 2.860.026:71

Besök min moderna

SPECIALAFFÄR

För Herrar

ALLTID STORT URVAL
AV **NYHETER**

*Herrkläder=Herrekipering
Skodon*

BERNH. BÄCKLUND Kungsbrogatan 2

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Vårt verksamhetsområde omspänner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

**KLICHÉER
I KVALITETSUTFÖRANDE**

A/B KLICHÉTEKNIK

20 55 31 Herkulesgatan 28, Stockholm 20 55 63

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1944

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1944, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1944 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Greven och Grevinnan von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 13 mars i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å kronor 8.296.684:88 samt inkomster och utgifter, slutande å kronor 2.697.206:99, överensstämna med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 8 juni 1945.

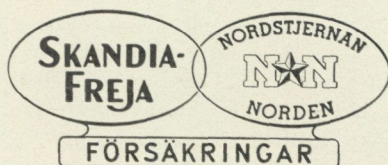
B. KARLGREN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien

BERTIL NYQUIST

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

BRANSCH

Innehavare: O. OLAUSSON

GÅSGRÄND 3 - TEL. 102573

Införda offert

Silver- & Låesilveingsfabrik

BESTÄLLNINGAR samt
REPARATIONER till fabrikspris.

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Alla slags plåtarbeten, takreparationer.

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTSLAGERI
SMIDE · METALL- & MEKANISK VERKSTAD

FÖRTECKNING ÖVER PERSONER OCH INSTITUTIONER SOM 1944-1945 ÖVER- LÄMNAT GÅVOR TILL NORDISKA MU- SEET OCH SKANSEN¹

Nordiska museets samlingar:

Adelgrens dödsbo, Anna; Adelsköld, Bib.; Ahl, A., Ekhult; Andén, S. W.; gm. Andemar, Linnéa; Andersson, E., Stornäset; Andersson, O. W., Vörsås; Andersson, Signe; Anderssons dödsbo, Charlotta; d'Aubigné, S.; Bannbers, O.; Beckmans Boktryckeri; Berglind-Andersson, Hulda, Råsunda; Berglund, Ellen, Hagalund; Bergman, H., Linköping; Bergman, P., Skönsberg; Bergström, Ragnhild; Boman, Hertha; Bonde, Inga o. Brita, Julita; Bondesson, B. O., Lesjöfors; Borg, C. O., Göteborg; Borgström, Elsa; Cappelin, Lisa, Hälsingborg; Caster, A.; Gentz, Eva; Cyrus-Eggers, Solvig; De Geer, J. G.; Eckhard, Hilma; Eliasson, Anna, Mörsil; Engström, Gertrud, Stocksund; Engström, Sigrd, Äppelviken; Eriksson, Emma; Eriksson, J., Äppelviken; von Essen, Ruth, Kavlås; von Essen, W., Rydbo; Fahlström, Alma, Oslo; Faith-Ell, Hedvig; Filadelfiaförsamlingen; Fleetwood, Gwendolen; Flodin, M., Hjortkvarn; gm. Fredenstam, Agda; Fredriksson, Julia, Värnamo; Frisk, Hildur, Djursholm; Garmer, Ingrid, Klagstorp; Grandinson, Magga; Grandinson, Märta; Grundström, H., Jokkmokk; Gröné, Euphrosyne; Guldsmedbolaget; Hallström, W., Örebro; Hammarskjöld, Birgit o. Signe, Uppsala; Hammer, Tony; Hazelius-Berg, Gunnel; Hedén, Maria; Hedin, N., Sunne; Helters dödsbo, Anna; Hildebrand, E.; Holmberg, Elsa; Huldt, H.; Högberg, Hildur; Högberg, Hugo, Enskede; Jäfvert, E.; Jacobson, Gudrun, Fjugestad; Jansson, A., Frändefors; Jirlow, R., Västerås; Kadi, I., Övertorneå; Karpe, S.; Kinberg, Hj., Smedslätten; Kindblom, J.; Krantz, T., Hovmantorp; Krusenbergs, Ingrid; af Kullberg, Elsa; Kuylenstierna, Karin; Lamm, O.; Lantz, Augusta, Norrtälje; Larsson, Ingegärd, Halmstad; Ledel, G., Hovmantorp; Lewin, Anna, Äppelviken; Lewin, Maja, Nockeby; Lilienberg, Tekla, Djursholm; Liljegren, R., Främsteby; Lindbom, O.; Linde, N. E., Hovmantorp; Lindeberg, L. L.; Lindeberg, Ruth, Sommen; Lidén, R., Näsåker, Lindencrona, W.; Lindgren, T.; gm. Lindhagen, A.; Lindhagens dödsbo, Elin Mathilda; Lindman, Lydia; gm. Linné, S.; Ljung, Sv.; Lund-

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1944—31 oktober 1945.

G. LONELL A.-B.
NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
20 65 44 20 65 45

Gottvännernas
fatabur heter

CHOKLAD-THULE

AB Förenade Chokladfabrikerna, Stockholm

gren, L., St. Mellösa; Löwenhjelm, C.; Manker, E.; Metodistkyrkan; Moberg, Ellen; Nordblad, P., Lesjöfors; Nordenfelt, Brita; Nordfelt, E. J. P.; Nordiska museets vänner, Samfundet; Nordlind, A., Djursholm; Norling, E., Ängby; Nyström, Elsa; Palm, Beda o. Olga, Nya Varvet; Persson, A. O.; Persson, Maria, Östraby; Rahn, Greta, Väversunda; Raméns dödsbo, S.; Reenstierna, J.; Rehnberg, Annie; Rehnberg, N.; Robberts dödsbo, Emma; von Rosen, E., Sparreholm; gm. Rosén, Märta; Rydh, Hanna; Sahlbom, Naima; Sahlström, G., Huskvarna; Santessons arvingar, Carin, Karlshamn; Severin, L.; Sjögren, Berta, Paris; Sjösten, Judith, Näsbyholm; Sjövall, Birgit, Aspen; Skoglund, P., Hällestad; Stein, Gertrud; Stenberg, Jane; Stjernswärd, Brita; Stridbeck, Carin; Strömer, Cecile; A.-B. Svensk jordförmedling; Svenska Baptistsamfundet; Svenska kyrkans Sjömansvård; Svenska Missionsförbundet; Sveriges Allmänna Sjöfartsförening; gm. Söderberg, Gertie; Trägårdh, Zenta; Tunander, Gertrud, Borlänge; A.-B. UFA-film; Upsala-Ekeby, A.-B., Ekebybruk; Wadström, G. A., Vikastrand; Wallenberg, Annie, Saltsjöbaden; Wennerholm, Karin; Wennman, O. P.; Westberg, T.; Wibom, E., Råsunda; Wickholm, E. Hj., Domnarvet; Wickström, L.; Wijkström, Elsa, Ingelstad; Winblads dödsbo, Julie; Wistrand, Lie; Åbom, Emmy; Åkerblom, Lillie; Åkerlund, E., L:a Essingen; Åkerman, Martina.

Nordiska museets arkiv:

Albe, G.; Anderbjörk, J. E., Växjö; Andren, E.; Bengtsson, B.; Berglund, Ellen, Hagalund; Bergman, Anna-Stina; Det K. Bibliotek, Köpenhamn; Breitholtz, T., Arbrå; Byström-Bäckström, Ella; Cappelin, Lisa, Hälsingborg; Carlström, I.; Cederströms dödsbo, R.; Celsing, Ulla; Claesson, C.; Drakenberg, Sv., Västerås; Grandinson, Märta; Gyllenhaal, L. H.; Haake, H., Edsviken; Hagbergs dödsbo, Louise; Hagén, E.; Hals II, H., Tönsberg; Hildebrand, E.; Hillgren, B.; Hofrén, M., Kalmar; Holmgren, B., Karlskrona; Hultskog, J., Ölands Källaberget; Järnvägs-museum; Krawe, Elisabeth; Larsson, J.; Lenk, T.; Nilson, Linda; Risberg, B., Linköping; Schnell, I., Nyköping; Segerstahl, C., Vindeln; Sjögren, Berta, Paris; Sjöqvist, Kerstin; Skandia & Freja; Sparfrämjandet; Stjernswärd, Brita; Sundholm, H., Djursholm; Svenska Turistföreningen; Wallgren, E.; Wibom, E., Råsunda; Västergötlands museum, Skara.

Nordiska museets bibliotek:

Adelsköld, Bib; Adelöfs sparbank, Adelöv; Afzelius, N.; Albert Bonnier; Albo härads sparbank, Brösarp; Almén, Gunhild F.; Alstermo bruks aktiebolag, Hohultslätt; Alunda sparbank, Alunda; Alvesta sparbank, Alvesta; Ambrosiani, S.; Amerikanska legationens pressavd.; Anderbjörk, J.

Vår växtfövädling

har åstadkommit sorter av köksväxter och blomsterväxter som passa varje klimattyp i vårt land. Tag del av vår katalog eller vänd Eder till någon av våra affärer där Ni erhåller upplysning om de sorter som bäst passar Eder trakt.

Weibulls

A. RUNDQUIST & Co. A.-B.

Grundat 1874

RÖRLEDNINGSENTREPRENÖRER

Jacobsbergsgatan 23 · Stockholm

Filial: Sturegatan 52 · Sundbyberg

A.-B. H. BUKOWSKIS

KONSTHANDEL

ARSENALSGATAN 2. FIRMAN GRUNDAD 1870.

KÖPER OCH FÖRSÄLJER UNDER HAND

OCH PÅ AUKTION SVENSKA MÅL-

NINGAR, MÖBLER, SILVER M. M.

TEL. 10 43 28 OCH 20 71 18

E., Växjö; Andersson, Blenda, Vislanda; Andrup, O., Hilleröd; Askersunds sparbank, Askersund; Avesta stads sparbank, Avesta; Bäckström, A.; Bannbers, O.; Berg, G.; Berlingska boktryckeri och stilgjuteri A.-B., Lund; Beskow, H., Umeå; Billström, J.; Boers, Hedda, Kolding; Bokbindar-mästare-föreningen; Borås sparbank, Borås; The British Council; A.-B. H. Bukowskis konsthandel; Bunge sockens sparbank, Fårösund; Byarums sparbank, Vaggeryd; Byström, Ellen, Lidingö; Cederquist, E.; Christiansson, H., Dunker; Clemmensen, Tove, Köpenhamn; Cronstedt, Margaretha, Saltsjö-Bo; Dagens Nyheter; Dahlberg, I.; Det danske Kunstindustrimuseum, Köpenhamn; Djurgårdens idrottsförening; Drakenberg, S., Västerås; Drättselkammaren, Hedemora; Drättselkammaren, Härnösand; Drättselkammaren, Sölvesborg; Drättselkammaren, Vänersborg; Drättselkammaren, Växjö; K. Ecklesiastikdepartementet; Eksjö typografiska förening, Eksjö; Engelholms sparbank, Ängelholm; Eringsboda sparbank, Eringsboda; Erixon, S.; Eslövs sparbank, Eslöv; Esselte reklam; Falkenbergs sparbank, Falkenberg; Falu stads sparbank, Falun; Fischer, E., Malmö; Folkskolestyrelsen, Ämål; Forner, L., Uppsala; Fridén, K., Söderhamn; Frimannslund, Rigmor, Bergen; Färs härads sparbank, Sjöbo; Gamla sparbanken, Lund; A.-B. Garphytte bruk, Garphyttan; Geijer, Agnes; Gotlands läns hushållningssällskap, Visby; Granlund, J.; Grip, S.; Guldvaruaktiebolaget G. Dahlgren & Co., Malmö; Gullbergs härads sparbank, Berge slussar; Gustavsson, E., Norrtälje; Gälds härads sparbank, Degeberga; Göteborgs och Bohus läns sparbank, Göteborg; Göteborgs sparbank, Göteborg; Hagebyhög och Västra Stenby sparbank, Fågelsta; Hager, O., Skillingsfors; Haldin, Signe, Grundsund; Halmstads sparbank, Halmstad; Hauglid, R., Oslo; Hedemora sparbank, Hedemora; Hedvall, J. A., Göteborg; Hellman, B., Härnösand; Hellman, E., Nynäshamn; Hellner, B., Solna; Hemmer, R., Helsingfors; Hirsch, H.; Hishults sparbank, Hishult; Hjelt-Cajanus, Ester; Hjo sparbank, Hjo; Hofrén, M., Kalmar; Holmgren, L., Oxelösund; Holmkvist, E., Uppsala; Husby sockens sparbank, Dala Husby; Håkansson, Ruth, Göteborg; Hässleholms sparbank, Hässleholm; Höörs sparbank, Höör; Industriföreningen, Köpenhamn; Ingelstads och Jerrstads häraders sparbank, Hammenhög; Jacobsen, Grete, Köpenhamn; Jansson, E. A., Ålsten; Jansson, S. O., Äppelviken; Jirlow, R., Västerås; Johansson, J., Lidnäs; Johansson, O.; A.-B. A. M. de Jong; Julin, H.; Järvsö sparbank, Järvsö; Jönköpings stads och läns sparbank, Jönköping; K. Kammarkollegiet; Karlskoga härads sparbank, Karlskoga; Karlstads sparbank, Karlstad; Karpe, S., Äppelviken; Key, E.; A.-B. Klippans finpappersbruk, Klippan; Konfektionsaktiebolaget Salén; Kooperativa förbundets bokförlag; Kraft, S.; Kristinehamns sparbank, Kristinehamn; Kvidinge pastorats sparbank, Kvidinge; Källström, O.; Kävlinge m. fl. socknars sparbank, Kävlinge; Köpings stads sparbank, Köping; Köpmansgillet i Visby, Visby;

ARVID NORDQUIST
H.A.B.
STOCKHOLM

Specialaffär

för

Kaffe — Konserver
Delikatesser — Kolonialvaror
Lax & Fågel

Yppersta kvaliteter i största möjliga sortering

MC

i folkhälsans tjänst

Lagercrantz, S., Uppsala; Lagerquist, M.; Lantbruksförbundets tidskrifts-aktiebolag; Lantförsvarets kommandoexpedition; Laquist, Birgit, Luleå; A.-B. de Laval's ångturbin; Levander, L., Knivsta; Lid, N., Vinderen; Lidman, H., Edsbyn; J. A. Lindblads förlag, Uppsala; Lindblom, A.; A. Lindgren & Söner, Göteborg; Linköpings sparbank, Linköping; Ljung, A., Falkenberg; Ljunglöf, R.; Ljunits och Herrestads härads sparbank, Ystad; Loftahammars sparbank, Loftahammar; Luleå sparbank, Luleå; Lundberg, A., Bergshamra; Lunds universitet, Lund; Lysekils sparbank, Lysekil; Länna hembygdsförening, Bergshamra; Lönnberg, E., Jönköping; Lönneberga sparbank, Lönneberga; Malmö sparbank, Malmö; Manker, E.; Manufaktur aktiebolaget, Malmö; Mariannelunds sparbank, Mariannelund; Mariestads sparbank, Mariestad; Matsson, Niss Hj., Limesforsen; Mellersta och Norra Östergötlands järnvägar, Norrköping; Meyerson, Å.; Misterhults sparbank, Misterhult; Mjällby sparbank, Lister-Mjällby; Nissen, K., Oslo; Nora sparbank, Nora; Norbergs sparbank, Norberg; Nordberg, G. O:son, Riala; Nordisk transport och spedition A.-B.; Norrtälje stads och mellersta Roslagens sparbank, Norrtälje; Nottebäcks pastorats sparbank, Norrhult; Nya sparbanken, Lund; Nylén, Anna-Maja; Ockelbo sparbank, Ockelbo; Odencrants, R., Karlskrona; Ofvansjö sockens sparbank, Kungsgården; Olivecrona, Ebba, Uppsala; Onsjö härads sparbank, Marieholm; O'Súilleabháin, S., Dublin; A.-B. Papyrus, Mölndal; Pipping, K., Åbo; Ragunda härads sparbank, Hammarstrand; Ransäters sparbank, Munkfors; Rebbelberga svarbank, Ängelholm; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Svensk typograftidning; Red. av Urnyheterna, Malmö; Reenstierna, J.; Rehnberg, M.; Riksgäldsfullmäktige; Ronneby distrikts sparbank, Ronneby; Roosval, J.; Ränk, G., Frösunda, Rönnow, S.; Sala stads sparbank, Sala; Samfundet för hembygdsvård; Scherling, G.; Schnell, I.; Seitz, H.; Sidensjö sparbank, Sidensjö; K. Socialstyrelsen; Sparbanken i Alingsås, Alingsås; Sparbanken Bikupan, Malmö; Sparbanken i Christianstad, Kristianstad; Sparbanken i Enköping, Enköping; Sparbanken i Falköping, Falköping; Sparbanken i Hullaryd, Hullaryd; Sparbanken i Hernösand, Härnösand; Sparbanken i Hälsingborg, Hälsingborg; Sparbanken i Lidköping, Lidköping; Sparbanken i Sölvesborg, Sölvesborg; Sparbanken i Vänersborg, Vänersborg; Sparfrämjandet; Stadsbiblioteket, Göteborg; Statens rasbiologiska institut, Uppsala; Stockholms fastighetsägareförening; Stockholm—Gävle slakteriförening, Enskede; Stockholms högskola; Stockholms jernkramhandlareförening; Stockholms läns sparbank; Stockholms stads sparbank; Strömbom, N., Djurholm; Strömbäck, D., Uppsala; Svalöfs m. fl. socknars sparbank, Svalöv; Svenér, E., Muskö; A.-B. Svenska aluminiumkompaniet; Svenska bleck- och plåtslagareförbundet; Svenska tidningsutgivareföreningen; Svenska ungdomsringen för bygdekultur; Svensk-franska konstgalleriet; Svensson, S.; Sveriges urmakareförbund,

Högre standard – vårt gemensamma mål

**Svenska folkets kulturhistoria
framvisar en jämnt fortgående standardhöjning**

Herremanskulturen har under seklernas lopp blivit ett commune bonum. Det som för den enkle medborgaren i den »gamla goda tiden» tedde sig som lyx är idag en självklar ägodel för gemene man.

Standardhöjning, folkuppfostran och folkutbildning gå hand i hand och äro ömsesidigt beroende av varandra. I strävan att höja vårt folks möjligheter till utbildning tar NKI-skolan en verksam del.

Mer än 150.000 elever studera för närvarande en eller flera av skolans 1.500 kurser, ledda av sin ambition, sin önskan att förbättra sin standard, sin vetgirighet, och sin önskan att bättre fylla en uppgift i samhällets tjänst.

Förstklassiga lärarkrafter, planmässig studieledning och en smidig, rationellt arbetande jätteorganisation står dem till tjänst i och genom NKI-skolan.

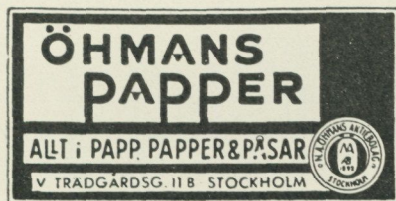

NKI-SKOLAN · STOCKHOLM

Ludvika; Syrén, K., Dädesjö; Söderhamns stads och sydöstra Hälsinglands sparbank, Söderhamn; Söderhielm, S., Gävle; Teckomatorps sparbank, Teckomatorp; Thorbert, H., Djurröd; Tillhagen, C. H., Lidingö; Tofteryds sparbank, Skillingaryd; Toll, H.; Tomelilla sparbank, Tomelilla; Tranås sparbank, Tranås; Trelleborgs stads sparbank, Trälleborg; Trosa stads och Hölebo härads sparbank, Trosa; Uddevalla sparbank, Uddevalla; Uldall, K., Lyngby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Upsala sparbank, Uppsala; Vadstena sparbank, Vadstena; Vather, Tyyni, Helsingfors; Valdemarsviks sparbank, Valdemarsvik; Wallin, S.; Varbergs stads sparbank, Varberg; Vemmenhögs härads sparbank, Anderslöv; Westra Wermlands sparbank, Arvika; Wibok, E., Solna; Viby sparbank; Vretstorp; Vifolka sparbank, Mjölby; Wikbolands sparbank, Norrköping; Wikman, K. R. V., Åbo; Vilkuna, K., Helsingfors; Virserums sparbank, Virserum; Visson, Assia R., Washington; Vrigstads sparbank, Vrigstad; Värnamo sparbank, Värnamo; Västerbottens läns sparbank, Umeå; Västerås stads sparbank, Västerås; Västmanlands läns sparbank, Västerås; Västra Göinge härads sparbank, Hässleholm; Ämåls sparbank, Ämål; Åseda sparbank, Åseda; Åstorps sparbank, Åstorp; A.-B. J. O. Öberg & Son, Eskilstuna; Örebro sparbank, Örebro; Örensköldsviks sparbank, Örensköldsvik; Östergötlands läns hushållningssällskap, Linköping; Östra Göinge härads sparbank, Broby; Östra härads sparbank, Vetlanda; Östra Karups sparbank, Östra Karup; Östra Kinds sparbank, Gölingstorp; Östra Ljungby och Källna socknars sparbank, Östra Ljungby.

Skansen:

Alling, G., Höganäs; Arfvidson, S.; Barchæus, Hildur, Grangärde; Bassmans dödsbo, Anna; Brodin, K., Leksand; Cederblom, Carolina, Äppelviken; Christiansen, Berta; Eldh, Nanna; Englund, O., Lidingö; Enholm, Anna; Erlandson, H.; Hazelius-Berg, Gunnel; Hellberg, S.; Holmberg, Elsa; Syster Karin, Sophiahemmet; Kinck, Svea; Lundberg, G.; Sederlin, L.; Stenbeck, Elvira, Ängby; Sundström, Ellen; Wiberg, Ingeborg; Widdell, Rigmor, Lidköping.

Nordiska museet utgiver i år:

Skottsbergiska gården i Karlshamn

av Bengt Bengtsson

En bok om landets enda fullständigt bevarade köp-
mansgård från 1700-talet, en sakkunnig skildring av
en storborgares hem och handelsgård.

Med ett 80-tal illustrationer i koppardjuptryck.

Pataholm

av Manne Hofrén

En bok om handelslivet i en småländsk kustköping med
skärborgare och handelsdrängar, sjöfart och forkörning.

Med ett 70-tal illustrationer i koppardjuptryck.

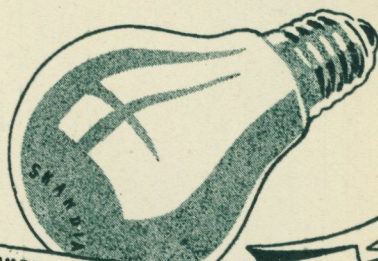
Utan förstklassigt
glas — ingen prima
glödlampa

För vår fabrikation av

SKANDIA-lampor

förfoga vi sedan över 45 år här i Nyköping över egen glashytta. Vi kunna därför dagligen kontrollera, att glasets kvalitet i alla avseenden motsvarar samtliga tekniska fordringar på glas-kolvar till glödlampor. Detta i förening med en teknisk fulländning i övrigt gör, att vi kunna garantera ett i alla avseenden förstklassigt svenskt glödlampfabrikat.

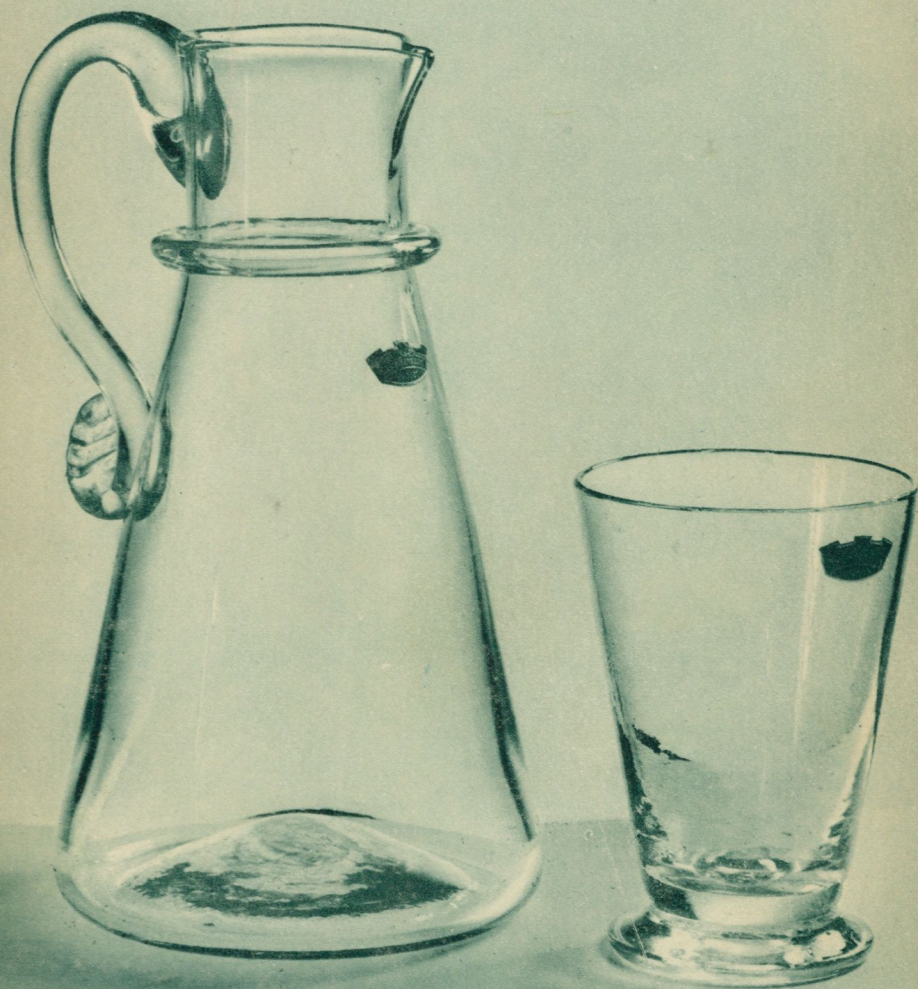
A.-B. SKANDINAVISKA GLÖDLAMPFABRIKEN
NYKÖPING
Nordens äldsta glödlampfabrik

ENDA GLÖDLAMPFABRIK I SKANDINAVIEN MED EGEN GLASHYTTA

Vackra glas från

GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar